

Vornedskabet hos den danske Bonde.

Af

Johannes C. H. R. Steenstrup.

I det Efterfølgende meddeles en Række Undersøgelser om Vornedskabet hos Bonden i Danmark, dets Oprindelse og dets Indhold, ligesom ogsaa nogle Studier over forskellige Spørgsmaal, der staa i nærmeste Forbindelse dermed. Det Synspunkt for Vornedskabets Tilbliven, som jeg har søgt at hævde, fremsatte jeg allerede i Forelæsninger over Bondestandens Historie, som jeg holdt ved Universitetet i Foraaret 1883, ligesom ogsaa i et Foredrag i Videnskabernes Selskab den 26. Oktober s. A. Jeg har senere søgt ved Studier i Arkiverne at forøge mit Materiale til Belysning af dette Emne, men dels har jeg ikke havt megen Leilighed til at foretage saadan Eftersøgning, dels vil det vist altid snarere være tilfældige Fund, som kunne bringe Oplysninger herom; man vil vanskelig kunne angive, hvor en Eftersøgning med Udsigt til at finde især vil kunne foretages. Endelig ere de Kilder, som oplyse om Vornedskabets ældste og vigtigste Historie, ikke synderlig mange.

Naar jeg dog har besluttet nu at udgive disse Studier, har Grunden været et Ønske om at kunne bortrydde en Del af de Vildfarelser, som endnu stadig forekomme i Skrifter eller Afhandlinger, som paa den ene eller den anden Maade berøre dette Emne, og saaledes ogsaa i en

nylig udkommen Bog om Bondestanden i ældre Tid; tillige vilde jeg fastslaa en Del Resultater, som vist nu tør anses for endelig godtgjorte, samt henlede Opmærksomheden paa Sider af Vornedskabet, hvilke man hidtil ikke nok har inddraget i Betragtningen. Den Tid nærmer sig stærkt, da vi skulle fejre Hundredeaarsfesten for Bøndernes endelige Frigjørelse for Stavnsforpligtelsen, og Mange ville da sikkert have Tanken henvendt ogsaa paa Spørgsmaalet om Oprindelsen til og Betydningen af Vornedskabet, dette mærkelige Institut, som gjerne anses for det mest karakteristiske Exempel paa Bondens Fornedrelse og paa de høiere Stænders Overmagt¹⁾.

Oversigt over Indholdet.

1. Hvilke Betydninger har Ordet Vorned? S. 341. — 2. Forsvar og Husbondhold. S. 344. — 3. Tilbagesøgning af Bønder, som ikke ere Vornede. S. 353. — 4. Naar opstod Vornedskab? S. 368. — 5. Hvorledes opstod Stavnsbaand og Livsegenskab i andre Lande? S. 383. — 6. Vornedskab staar ikke i Forbindelse med Oldtidens Trældom. S. 395. — 7. Vornedskabets territoriale Omraade. S. 402. — 8. Kvinder ere ikke Vornede. S. 408. — 9. Vornedskabets Indhold. S. 410. — 10. Dommen over Vornedskabet; Forsøg paa at begrænse eller opheve det. S. 432.

¹⁾ De Forfattere, som have givet de betydeligste Bidrag til en Forstaaelse af Vornedskabet, ere vel Kofod Ancher (Samlede Skrifter II. 254 f.), Mandix (Haandbog i den danske Landvæsensret, anden Udgave, I. 67 f.), N. M. Petersen (Historiske Fortællinger om Islændernes Færd II. 344 f., anden Udg., IV. 308 f., Samlede Afhandlinger III. 263 f.), J. E. Larsen (Samlede Skrifter I. 1. 336 f.), C. F. Allen (Haandbog i Fædrelandets Historie, 7de Udgave, 147, 238, og De tre nordiske Rigers Historie IV. 1. 47 f.). Fremdeles kan nævnes H. F. J. Estrup (Om Livsfæste i Danmark, Saml. Skrifter III. 236 f.) og Molbech (Bemærkninger ang. Høveriets, Vornedskabets og Herregaardenes Oprindelse i Hist. Tidsk. II. 393 f.).

1. Hvilke Betydninger har Ordet Vorned?

Vorned har i de forskellige Aarhundreder havt en høist ulige Betydning og Værdi, og en af de første Op-gaver for den, som vil undersøge Vornedskabets Historie, maa være den at fastslaa, hvad der paa hvert enkelt Tids-punkt forstodes ved Vorned. Medens saaledes i det 17de Aarhundrede den Vornede ganske sikkert var den stavns-bundne Bonde, og Ordet næppe brugtes i nogen anden Be-tydning, er det vist, at der i det 15de Aarhundrede i det langt overveiende Antal Tilfælde ikke til Betegnelsen Vor-ned knyttedes nogen Tanke om Ufrihed; der forstodes der-ved en Tjener, en Fæster, en Leier.

Ordet *varthnæth*, som findes i vore Provinslove, er dannet af *varthæ*, vogte paa, have Omsorg for (isl. *varpa*), og det indeholder i sig Tanken om et Beskyttelsesforhold, men saaledes at baade selve Omsorgen, Ansvarsforholdet, og dernæst den Person, som staar under det eller befinder sig i det, betegnes dermed, ja det forekommer endog om den, fra hvem Omsorgen udgaar. Saaledes bruges det om Kautiøn, Sikkerhed, i Eriks Sjæll. Lov II. 52: gangæ i varthnæth foræ; Jydske Lov II. 111: i tak gangæ ... oc i varthnæth. I denne Betydning maa Ordet vist ogsaa tages i Jydske Lov I. 50: om nogen har Forfald, fordi han «ær kallæth til høvghræ skial æth for høvghræ warnæth» o: han er kaldet for høiere Domstol eller Værn. Herved ligger Overgangen nær til Betydningen af «den, som har Omsorg», paa samme Maade som vi nu bruge Ordet Bor-gen baade om Caution og Cautionist. Imidlertid forekom-mer det mig tvivlsomt, om en saadan Sprogbrug virkelig foreligger. Bestemmelsen i Skaanske Lov X. 2: fa fore sik ællær uæth ællær uarthnæth (o: man skaffe for sig

Pant eller Caution) gjengives ganske vist af Anders Sunesen 114 ved: *procuret ei vel pignus vel fidejussorem*, men det er jo et Spørgsmaal, om Oversættelsen her er ordret, og Skaanske Lov VII. 10: «the mæn ær uarnæth ær ofna hans malæ» fortolkes af Schlyter vist rigtig saaledes: hvis Omsorg er paa hans Sag, hvem Omsorgen for hans Sag paahviler.

Som alt sagt findes *vardnæth* ogsaa i Provinslovene om den beskyttede, værnede, saaledes naar efter Eriks Sjæll. Lov III. 44 nogen beskyldes for, at han «hauær thet siælf stolit ællær hans vardnæth», at han enten selv eller nogen, som han har Ansvar for, særlig hans Husfolk have stjålet det. Ligesaa benævner Jydske Lov III. 6 en Fuld-mægtig, der virker under Styresmandens Fraværelse, som hans warthnæth. Forordningen for Skaane af 1284 Art. 10 omtaler, at Kongens Mænd «sculu hauæ frælse um al therræ warnæth for triggjæ markæ sak» (have Frihed til at oppebære tre Marks Bøder af deres Undergivne). I denne Betydning forekommer Ordet i Norge og ret ofte i de gamle svenske Love; i det 14de og 15de Aarhundrede er det den ene almindelige i Danmark. Især kan man erindre den i Hundreder af Aktstykker forekommende Formel ved Overdragelse af Fæstegods, at man skal have Ret til Vornede i at sætte og af. Ligeledes er det almindelig Brug over hele Riget at betegne Leietagere af Huse i Kjøbstæder som Vornede¹⁾. Det bedste Bevis paa, hvor lidt man ved en Vorned i en Kjøbstad forbandt Tanken om nogensomhelst Ufrihed, kan Fundatsen for den af Biskop Mogens Krafse († 1474) i Odense oprettede Stiftelse af-

¹⁾ Hos J. E. Larsen, Samlede Skrifter I. 1. S. 336 er der klart redegjort for Sprogbrugen til forskjellige Tider; jeg henviser til hans Exempler.

give, idet det hedder, at Bispen i Odense og Kapitel skulle til evig Tid Magt have «Wornethe uty och aff ath setthe i forskreffne thry Almøsse-Bolige, acthe Danne Prestemendh eller acthe wederhefftige Klerkæ och enghe Legfolk, som forleste [formaa] Leyen redeligen ud at giffue paa forneffnde twende Tyder, Paaske och Michelsmøsse»¹⁾. De agtede og vederhæftige Præster betegnes altsaa som Vornede.

Selveierbønder synes endog paa de Tider at være benævnte Kronens Vornede. I alt Fald taler en Dom af Kong Christian den Første om «vor og Kronene Bønder af Krarup Sogn», hvilke flere Gange kaldes «Kronene Vordnede»; da der omtales næste Arvinger, synes de at have haft Eiendomsret til deres Gaarde²⁾.

Paa Bornholm, hvor et Stavnsbaand var ukjendt før forrige Aarhundrede, fik Vornede en egen Betydning, idet Fæsterne betegnedes paa denne Maade³⁾, og *Vornedgaard* Nr. 1, 2, 3 osv. (i N. N. Sogn) er endnu den Dag idag Betegnelsen for noget over to Hundrede Gaarde paa Bornholm. De ere nu Selveiergaarde, efter at de 1744 af Kronen ere blevne solgte ved Auktion; før den Tid vare de Fæstegaarde⁴⁾.

Her maa maaske ogsaa følgende Bemærkning være paa sin Plads. Ordet *Vornedskab* har ingensinde været i

¹⁾ Danske Magazin II. 21, jfr. D. M. 4. R. I. 368.

²⁾ Diplom. Christiæni I 183, jfr. Gamle Danske Domme I. 210. Historisk Tidsskrift 2. Række. V. 233.

³⁾ Se til Ex. Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie S. 533: 80 Selveiere og 5 Vorneder. Forordning 28de Juli 1739: er han Selveier, da have forbrudt sin Selveier-Rettighed og svare som en Vaarnede; er han Vaarnede, da miste sit Fæste. Christensen, Agrarhistoriske Studier S. 213 siger mindre rigtigt, at det var Betegnelse for Bønderne paa Bornholm.

⁴⁾ Thaarup, Bornholms Amt S. 26—27.

Brug, saa længe som dette Institut bestod; man talte i Stedet derfor om *Vornedret* og *Vornedpligt* samt *Forpligtelse til Fødestavn* og Lign. Da det imidlertid maa anses for en Vinding for Sproget, at vi have faaet et almindeligt Udtryk for hint Begreb, kan der ikke være nogen Betænkelighed ved at anvende det.

Resultatet af disse Bemærkninger om Sprogbrugen er da dette, at Betegnelsen Vorned i ældre Tid brugtes i mange forskellige Betydninger, og at der af Ordet Vorned i alt Fald for Middelalderens Vedkommende Intetsomhelst kan udledes om en Bundethed til Stavnen; om et Stavnsbaand foreligger, maa bevises paa anden Maade. Uagtet dette Forhold for længe siden er blevet oplyst, ses det dog endnu ofte at volde Forstyrrelse og at føre urigtige Anskuelse med sig.

Derimod have vi set, at Vorned staar i nøieste Forbindelse med Værn, og at der ved alle de Vornede, hvor forskjelligt stillede de end vare, dog havdes Tanken om, at de stod i et Beskyttelses- eller et Tjenerforhold eller dog havde en Art Husbond eller et Forsvar. Det vil nu som Indledning til Studierne over det egentlige Vornedskab være nyttigt at betragte nogle hermed nær beslægtede Forhold og da især Forpligtelsen til at have en Husbond. Ikke blot ville vi derved faa et Indblik i forskellige Sider af det Afhængighedsforhold, hvoraf Bønderne efter Haanden bleve saa tæt omspændte; men vi ville ogsaa komme til at redegjøre for Forhold, som faa direkte Anvendelse i den følgende Undersøgelse.

2. Forsvar og Husbondhold.

Hvad der i høieste Grad karakteriserer Middelalderens Samfundsforhold, er en aabenbar Trang for Samfundets

Medlemmer til ved Sammenslutning at skabe sig Sikkerhed. Trygheden udgik i langt mindre Grad fra Statsmagten og Regeringen, end den skabtes af selve Samfundsbygningen; man søgte at erhverve den især ved frivillig Tilslutning til Sideordnede i Broderskaber eller ved at søge Beskyttelse af Overordnede, under hvis Værn og Varetægt man stillede sig. De mangehaande Gilder i Kjøbstæderne og i Landsbyerne ere Vidnesbyrd om det første; det sidste har sat sin vigtigste Frugt i det i de fleste Middelalderstater bestaaende Lensvæsen. I enkelte Lande trængte Lensvæsnet jo endog i den Grad ind i Besiddelsesforholdet til Jord, at man naaede til den Sætning: «nulle terre sans seigneur». Enhver Besidder af Jord maatte nødvendigvis staa i Lensforhold til en Herre.

Det egentlige Lensvæsen har aldrig været fundet i Danmark, og de feodale Regler kom aldrig hos os til at have nogen Indflydelse paa den privatretlige Besiddelse af Jord. Lensvæsnet har hos os udelukkende vedrørt Landets Administration og ikke grebet ind i den almindelige tinglige eller kontraktmæssige Ret. Derimod kan man sige, at de urolige Tilstande i Middelalderen hos os have medført en Nødvendighed af, at enhver eller i hvert Fald enhver bosat tyede hen i Ly af en Overordnet, saaledes at det endog blev fast Sædvane i alt Fald for Befolkningen paa Landet, at man skulde have en Husbond.

Jeg skal paavise dette for de vigtigste Klasser af Besiddere paa Landet.

Hvad nu for det Første Fæsteren eller Landboen og dernæst Gaardsæden angaar, er det jo paa Forhaand givet, at han er «Vorned» under en Husbond, og hvem denne er. Der skal i denne Sammenhæng kun gøres op-

mærksom paa, at Bonden stundom kunde komme i Forhold til to Herskaber derved, at f. Ex. hans Forpligtelse til Arbeide eller Dagsværk overlodes en anden Husbond, medens Landgildet og de øvrige Præstationer svarede til Eieren. Hvem der da var den egentlige Husbonde, maatte bero paa de specielle Forhold. I den senere Del af Middelalderen blev det ogsaa almindeligt, at en Eier udleiede Fæstegods til en anden Husbond, det vil sige de Afgifter og Præstationer, som Fæsterne ydede, medens disse iøvrigt forblev i uforstyrret Besiddelse af Gaardene; i saa Fald var vistnok det egentlige Forsvar eller Husbondretten hos Leietageren.

Det var iøvrigt ikke udelukket, at man kunde søge sig et eget Forsvar foruden det, som man naturligen havde i sin Husbond. I Middelalderen kom det i høi Grad an paa ikke blot at have Ret, men ogsaa at have Magt, og Bonden stod sig ikke ved, at Husbonden var svag og uden Indflydelse. Naar Bonden ikke følte sig tilstrækkelig betrygget, maatte han faa Trang til at indgaa i et andet Patronatskab, at søge et Slags Overforsvar. Vi finde dette ikke sjældent benyttet i Skaane, naar den egentlige Husbond var f. Ex. en Kirke, Sognepræst eller Klokke, der selv havde i høi Grad Forsvar behov. Saaledes havde i det 16de Aarhundredes Begyndelse Kirken og Præsten i Linderød Forsvar for en Gaard sammesteds, men Bispens Embedsmand paa Lundegaard havde en yderligere Forsvarsret og Forsvarspligt, for hvilken denne aarlig oppebar af Bonden 6 Skilling. Sognemændene i Hammarlunda bevidnede 1533, at et Fæste i Slogstorp altid havde ligget til Hammarlunda Kirke med al sin Frihed indtil for nogen Tid siden, at der kom en Bonde paa dette Fæste, som altid laa i Trætte med Alle, og som

ikke troede, at Kirkeværgerne kunde forsvare ham tilstrækkelig, gav sig under Kongens Foged i Herredet og betalte ham adskilligt derfor, blandt andet en Gang Hesteko, som Fogden modtog tilligemed Gjæsteri ¹⁾).

Selveierne vare oprindelig Samfundets frie Bestanddele, der stode paa egne Fødder og kun i Forhold til Kongen; det forholdsvis store Tal, hvori de oprindelig fandtes, maatte desuden give dem Styrke. Men det er vitterligt nok, at i Middelalderens tre sidste Aarhundreder ikke blot Selveiernes Antal daler, men at tillige deres Frihed og Uafhængighed synker. Kronen saavel som Adel og Geistlighed erhvervede Gaardene, og selv de, der beholdt Eiendomsretten, kom i stærk Afhængighed af de Mægtige. Det var saaledes klart, at Bonden tidt ved Rettergang maatte trænge til Hjælp af Kongens Embedsmand. I Eriks Sjællandske Lov III. 63 siges, at om Bonden foruden den lovlige Afgift (*lagh stuth*) ikke vilde give en saadan frivillig Afgift (*giøf' stuth*), som Kongens Embedsmand maatte fordre, da kunde han ikke søges dertil; men i saa Fald havde Embedsmanden saa meget mindre Grund til at yde ham Bistand, om noget paakom. Allerede her

¹⁾ Falkman, Upplysningar om kronans, kyrkornas . . . inkomster uti Skåne, Halland och Blekinge, 85 f. — Forsvar i speciel Sag vil man meget ofte finde omtalt i Hans Skovgaards Regnskaber (Geh. Ark.) 1520, f. Ex.: J. T., Ærkedegns Bonde, 3 Lod Sølv for jeg skal være hannem behjælpelig for det Drab, som skete i hans Stue; ligeledes i flere Leiermaalssager. Men ogsaa Forsvar af blivende Natur finder man nævnt: Jørgen Matsen 1 Mark Forsvar og herefter hver Paaske $\frac{1}{2}$ Mark Forsvar. — I flere Tilfælde har det været Tvivl underkastet, hvem der egentlig havde Eiendomsret, jfr. Landstingsvidne af 1469, at Slustrup Kirkegaard i Sorbylille bør at give Kornskyld til Kirken og Arbeide, Tjeneste og Smaaredsel til Antvorskov for Husbondhold. Ældste Archivreg. IV. 142. Jfr. II. 261.

mærke vi altsaa det Forsvarsforhold, som Bonden let kunde komme i til Ombudsmanden. Og senere faar Kronen en saa stærk Interesse i Selveiernes Stilling, at det i Fyens Vedtægt af 1492 Art. 18 paabydes, at den, som deler nogen Skov eller Mark til Reb og Raft eller deler noget Markeskjel, skal tilstævne den jordegne Bonde, som bor paa Boligen, og ikke hans Medarvinger, og den Bonde, som saaledes bor paa Boligen, skal sige Kongens Foged til, at han er ham «bystannegge» paa Kronens Vegne, at han nyder det, Lov og Ret er ¹⁾. Det lyder ganske vist smukt, at saaledes Bonden skal hjælpes af Kongens Foged, men der er den Fare deri, at Fogden let vil komme til at betragte Jorden som en Art Kronens Eiendom, og at Bonden vil se hen til Embedsmanden som en Art Husbond.

I Tidernes Løb opstod der da ogsaa af denne Stilling til Kronens Embedsmænd, i hvis Jordebog eller Regnskab Selveieren var opført, en egen Afgift, Husbondhold, som svaredes af de jordegne Bønder.

Denne finde vi saaledes omtalt, naar det i en Bestemmelse af Frederik II 1587 (der konfirmeredes af Frederik III 1664) hævdedes lige over for de jordegne Bønder i Koldinghus Len, som havde vægret sig ved at give Husbondhold, skjønt de havde givet det af Arilds Tid til fremfarne Lensmænd, at de for Fremtiden skulde give Husbondhold som andre ²⁾. Ligesaa se vi af en Landsthingsdom fra Viborg af 1590, at en Selveierbonde i Haldherred tilbød Husbondhold, Leding og Landgilde til den til Herligheden berettigede ³⁾.

¹⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 80.

²⁾ Juridisk Tidsskrift XVIII. 219.

³⁾ Rosenvinge, Gamle Domme IV. 235.

Det hedder om denne Afgift hos Arent Berntsen: «Husbondhold kaldes paa nogle Steder i Skaane den Sum Pendinge af 10, 12 eller 16 Rigsdaler, som udgives af den, som nyligen tilkommer og først tiltræder en Skatte- eller jordeggen Gaard at besidde . . . ikke til Fæste eller Stedsmaal (efterdi Gaarden hannem som en Arving tilfalder), men alene (som det kaldes) til Husbondhold» (II. S. 128). Saaledes synes Afgiftens Bestemmelse at være den at fastslaa, at Bonden staar under en bestemt Husbond, at han som Arving og Selveier har tiltraadt Gaarden, og at han har klaret, hvad der var at udrede i Anledning af Arveovertagelsen. Uagtet nu Christian V's Lov ikke omtaler denne Afgift, vedblev den at bestaa, saaledes som det ses af Forordningen af 7. Mai 1723, hvorefter Bønderne paa de af Kongerne bortsolgte Ryttergodser kunde ved gamle Skøder, lovlig holdte Skiftebreve og ved deres af Ryttersessionerne approberede Husbondholdsbreve bevise deres Selveierrettighed. De nævnte Breve bestemmes i Mandix's Landvæsensret som Qvitteringer for denne Kjendelse, som Herlighedseierne giver Bonden, og hvormed han bl. a. kan godtgjøre, at han er Selveier, ikke Fæster¹⁾. —

Men foruden dette af jordegne Bønder i alt Fald mange Steder i Landet svarede Husbondhold vil man til Ex. ved Læsningen af Lensregnskaberne fra det 17de Aarhundrede lægge Mærke til, at der findes en Art Husbondhold, som aabenbart svaredes af en hel anden Art Folk, langt fattigere og lavere stillede Personer. Vi kunne maaske bedst oplyse om denne Art Afgift ved at henvise til en Revisionsbemærkning til Kronborg Lensregnskab for

¹⁾ Mandix, Landvæsensret I. 630—631.

1662—1663¹⁾), hvorved der var forlangt Efterretning om, hvad Husbondholdspenge var. Amtmanden svarede da, at det var „Penge, som han engang om Aaret mod Voldborgdag indkrævede af nogle fattige stakkels Husfolk, som ikke er udi Jordebogen, af dem, som have selv et lidet Hus, 3 Mark, og af dem, som sidde i Huse hos en anden, 1½ Mark, som er somme Aar mere og somme Aar mindre, tror ikke, at skal kunne bekommes nær saa meget udi tilkommende Regnskab af Aarsag de maa nu idelig give en stor Skat til Hjælp med de forarmede Bønder, saa og nodes til øde Gaarde, det Amtmanden er vel bevidst“. Naar man da hermed sammenholder de vedkommende Regnskaber, vil man let se, hvilket blandet Selskab disse Ydere vare: Røgttere, Vævere, Skomagere, Kløkkere, Skræddere, Smede. Det er en lignende Klasse Ydere, vi træffe i et af de ældste Lensregnskaber, vi besidde, nemlig fra Roeskildegaard 1555, hvor de opføres med 1 Tde. Havre hver. I Regnskab fra samme Len 1614 findes: „annammet af Huusmænd og Holdskarle (i Reglen 1 Tønde Havre af hver) Summa: 2 Daler, 64½ Tønder Havre; slig Indtægt var ikke næst forgangen Aar“, derimod findes den i Regnskaberne 1615—1619 og flere følgende Aar. Regnskab for Hammershus 1586: for Husbondhold à 1 Daler i alt 10 Daler. Forgangen Aar 15 Daler, og toges da og 1 Daler af hver Person²⁾. Regnskab for 1607—1608: Husbondhold 1 Daler af hver. — I en Række Breve fra Laaland bestemmes, at Pebersvende og andre, som besøge Fiskeri og ikke have Tjeneste helt eller halvt Aar hos

¹⁾ I Kongerigets Arkiv, saaledes som de andre her citerede Regnskaber fra Tiden efter 1660.

²⁾ Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie 500.

Bonden, skulle have Husbondhold af Kongens Lensmand, om de ere fødte eller have deres Værelse (Ophold) paa Kronens ¹).

I en noget lignende Betydning træffe vi Husbondhold andensteds, nemlig som Afgift, der skulde træde i Stedet for den Landgilde, som ellers ydedes af en Jord, eller i Stedet for den Afgift, som vedkommende Yder ellers svarede. Saaledes blev der i Følge Jordebogen for Kronborg Len 1639--1640 afkrævet en Del forarmede Fiskere, som ikke formaaede deres Landgilde at udgive, som Jordebogen dem tilholder, et Husbondhold af 2 Mark af hver.

Et ganske eget Øiemed i Retning af at udpege, hvem der var Husbonden, fik endelig dette Hold, naar det svaredes af en Bonde til den Husbond, som i Kraft af Stavnsbaandet havde en Ret over ham, medens han dog tjente paa et andet Gods. Det var saaledes en Art Erkjendelse af, hvem der havde den egentlige og stærkeste Beføielse over ham. Vi træffe derfor i Roeskildegaaards Regnskab 1619: Husbondhold: N. N. til Hold af sit Fødested 1 Tønde Havre, M. M. for sit Fødested 1 Rd. Ligesaa svaredes der Hold af Universitetets Bønder, som tjente andensteds ²). Imidlertid maatte denne Art Husbondhold forekomme hyppigere i Regnskaberne, om det havde været en almindelig Sædvane, at den svaredes. Min Antagelse om at det ikke har været Tilfældet, bestyrkes ved en Udtalelse af Peder Lassen under Udarbeidelsen af Christian V's Danske Lov. Til Bestemmelsen i Udkastet til D. L. 3—14—6: «tien Vorned paa andet Gods med sin Husbonds Villie, give

¹) Frederik den Førstes Registranter 318, jfr. nedenfor S. 377.

²) Matzen, Universitetets Retshistorie II. 296.

Husbondhold aarlig to Lod Sølvs, har han i Marginen skrevet: an tale jus sit, valde dubito¹⁾).

Af de foran anførte Kjendsgjæringer vil man have set, hvorledes det efter Haanden var bleven erkjendt, at enhver maatte have en Husbond, og at Forholdet til en saadan ofte sikredes eller gjordes bevisligt ved en Kjendelse. I hvert Fald maatte enhver, som dyrkede Jord, være indskreven i den ene eller den anden Jordebog eller have et bestemt Herskab. Da saaledes Peder Skram beretter for Frederik I, at den, som beboer Thomestrup Gaard i Voerherred, har i lang Tid ingen Herskab eller Husbondhold havt og har ei ydet nogen sit aarlige Landgilde, Gjæsteri eller anden Del, desligeste har der i lang Tid ei været nogen, som kjendes ved samme Gaard, forlener Kongen Peder Skram med Gaarden, saaledes at hvem der ibor den, skal svare ham alle disse Præstationer²⁾. Fremdeles kan her nævnes en Udtalelse i Dueholms Jordebog 1616—1617. I Sande Øde er der opført to Bønder, der svare, den ene en Fjerdings, den anden en Otting Torsk, og i Marginen er skrevet: dette og det efterskrevne Afbygge skal for nogen Aar siden i Vestervandet Sogn Fællig været bygget, og efterdi de ingen Husbondhold havde af nogen, haver jeg paa kongl. Majestæts Vegne ladet annamme og indføre dem i Jordebogen og sat dem for denne Skyld og Landgilde³⁾).

Efter denne Redegjørelse for, i hvilken Grad Tanken om Husbond- og Tjenerforhold var bleven almengjældende

¹⁾ Geheimearkivet.

²⁾ Erslev og Møllerup, Frederik I's Registranter 202.

³⁾ Herhen hører ogsaa Ældste Archivregistraturer III. 66: Tingsvidne af Hanherredsting 1555, at Chresten Skriver i Kierdrup tog Husbondhold af Lensmanden paa Aalborg hans Fuldmægtige for et Hus og Vaaning, han iboer.

i Middelalderen og Renæssancetiden, skulle vi nu gaa over til at undersøge de haardere Former af Ufrihed, som dette Husbonds- og Beskyttelsesforhold fik.

3. Tilbagesøgning af Bønder, som ikke ere Vornede.

Det maa være en senere Undersøgelse forbeholdt, hvorledes man nærmere skal bestemme Begrebet Vornedskab. Foreløbig tør jeg forudsætte som bekjendt, at Vornedskabet bestaar i en Forpligtelse for Bonden til at blive paa det bestemte Sted, hvor han er født, og som Følge deraf en Ret for Husbonden til at søge ham tilbage, naar han ikke maatte efterkomme den nævnte Forpligtelse. Det følger af Sagens Natur, at den tavse Opfyldelse af saadan Pligt vil være sjældnere omtalt i Middelalderens Kilder end den processuelle Forfølgelse af dem, som formentlig have overtraadt denne Forpligtelse. Man har nu ogsaa troet at finde de første Spor af Vornedskabet i forskjellige Aktstykker, der indeholde Exempler paa, at man ved Rettergang har søgt at tvinge bortløbne eller flygtede Bønder til at vende tilbage til Jord, som de havde boet paa.

Blandt saadanne Bevissteder er da ogsaa en af Kong Erik Plovpenning 1243 udstedt Befaling om, at Fæstere og Husmænd, som urettelig vare dragne bort fra Sorø Klosters Eiendomme, inden 15 Dage skulde vende hjem og gjøre den skyldige Tjeneste; ligesaa forbydes det, at nogen forholder Klostret dets Undergivne (*familia*)¹⁾. Det vil ses, at der i de i Brevet brugte Udtryk Intet er, som tyder paa, at Munkene vindicere disse Bønder i Kraft af

¹⁾ Ericus, Dei Gratia Danorum Selavorumque rex. Omnibus presens scriptum cernentibus in Domino salutem. Mandamus colonis et inquilinis, qui de bonis dilectorum nobis monachorum de Sora minus juste recesserant, ut infra XV dies ad dicta bona

et Stavnsbaand. Naar Allen derfor¹⁾ har bemærket, at i det 13de Aarh.s Midte bestod Trældom endnu, og at Tilbagesøgningsretten kunde være bygget allerede paa dette Fundament, idet de flygtede kunde være Frigivne, der stode i et strengere Afhængighedsforhold til Klostret end fribaarne Fæstere, da kan det saaledes Anførte jo være rigtigt nok, men Forklaringen synes af den Grund mindre sandsynlig, at disse »Landboer og Gaardsæder» jo ikke betegnes som *servi* eller *liberti*, men kun som dem der *minus juste* vare dragne bort. Og Allen tilføjer: »Den Antagelse er ogsaa meget tilladelig, at de her omtalte Fæstere kunne have forladt Klostergodset i Utide uden foregaaende lovlig Opsigelse og saaledes overtraadt en bestemt Kontrakt.» Der forekommer mig ikke at være nogen Tvivl om, at dette er den rette Forklaring. De i Sjælland gjældende Regler for Fæsteforholdet have vel næppe været meget afvigende fra, hvad der var Ret i Skaane, og i Følge Skaansk Lov skulde den, som har fæstet Bol og drager bort før Fardag, betale 6 Ører og ikke des mindre sørge for, at alt Arbeide bliver besørget²⁾. Saaledes er det meget muligt, at disse Fæstere blot i Utide ere dragne bort og maaske hverken have betalt Bøde eller præsteret Arbeide; Klosteret forlanger nu, at de skulle vende hjem,

redeant, dictis monachis debita servitia sua exhibentes. Prohibemus etiam per gratiam nostram destricta, ne quis dictis monachis aliquam familiam ipsorum subtrahere præsumat minus juste sicut in bonis suis voluerit graviter non puniri. Datum Roskildis. Langebeks Diplomatarium.

¹⁾ Haandbog i Fædrelandets Historie (7de Udg.) S. 147.

²⁾ Sk. L. XVII. 2: fæstær man bol . . . ok skils uipær fore fardagh, haldæ uppi alla innu ok bötæ siaghs øre ællær siata manz eth. And. Sunesen 141: sex horas si prius recesserit emendabit et nihilo minus ut omnes debite prestantur opere usque ad prefixum terminum procurabit.

og Kongen søger at hjælpe Munkene til at faa Bønderne tilbage.

Dertil kommer nu endvidere, at man vist kan paa-vise, under hvilke Omstændigheder det var, at disse Bønder vare flygtede. Der findes nemlig fra Begyndelsen af Aaret 1244 en hel Række Beskyttelsesbreve for Sorø Kloster udstedte af Pave Innocentius IV, der hævder Klosteret i Besiddelse af alle sine tidligere Rettigheder ligeoverfor de mange Præster og andre Geistlige, som ville gjøre Indgreb deri, og særlig skulle Ban og Interdikter, som disse havde udstedt mod Klosters Tjenere eller dets Velgjørere eller dem, som male i deres Møller eller bage i deres Ovne eller ved anden Handel træde i Forhold til dem, være ganske uden Kraft¹). Det er derfor højst muligt, at flere af Klosters Bønder i Forskrækkelse over det Ban og Interdikt, som er overgaaet dem, og i den Tanke, at de nu maatte være berettigede til at bryde Kontraktsforholdet, ere flygtede fra Godset; ligesom Paven, saaledes søger ogsaa Kong Erik at bringe det betrængte Kloster Hjælp²).

Men netop paa den samme Maade, det vil sige i Kraft af de almindelige Kontraktsregler uden nogen Forpligtelse, som stammer fra Personens Fødsel eller almindelige Status, vil man kunne forklare flere andre Aktstykker om Tilbagesøgning af Bønder. Der findes saaledes

¹) Thorkelin, Diplomatarium I. S. 143 (in *familiares servientes et benefactores etc.*) jfr. S. 137—142.

²) Jeg bør bemærke, at Brevet, som er udateret, altid henføres til Erik Plovpenning og til Aaret 1243 *vel post*, uden at jeg dog kjender nogen bestemt Grund hertil; det er derfor muligt, at det tilhører en anden Tid og en anden Konge. For vor Undersøgelse er dette Spørgsmaal ligegyldigt, da i hvert Fald Muligheden af en saadan Grund til Brevets Udstedelse som den, der ovenfor anføres, ikke kan benægtes.

i Geheimearkivet en Del Breve fra den første Snæs Aar af det femtende Aarhundrede af Indhold omtrent som følgende:

Ericus, Dei gratia regnorum Dacie, Suecie, Noruegie, Selavorum Gothorumque rex et dux Pomarnie, Syælandiam inhabitantibus salutem et gratiam. Mandamus jam quarto licet ex superhabundanti Johanni Jacobi, qui de bonis Benedicti Billæ in Hyngæ, et Paulo, de bonis suis in Æblæthueth illegaliter recesserunt, ut assumptis secum utensilibus suis visis presentibus suis ad eadem se transferant commorando, sibi de jure suo plenarie responsuri, prout per tria laudaghe sunt legaliter requisiti. Datum Roskildis anno domini med tercio, sexta feria ante dominicam palmarum, nostro ad causas sub sigillo, teste Johanne Suensson Bryms, justiciario nostro¹⁾.

Kong Erik udsteder altsaa et Forfølgelsesbrev mod Hans Jacobsen og Povl, som ulovlig havde forladt Bent Billes Eiendom, og befaler dem at vende hjem, medtagende deres Redskaber, og at gjøre fuldkommen Fyldest efter hans Krav.

Ved et andet Brev af 1415 paabyder Kong Erik Hans Boesen af Biælkerup og 3 andre Mænd, som ulovlig ere dragne bort af Sten Basses Gods, at de med deres Redskaber skulle inden 15 Dage vende tilbage²⁾.

¹⁾ 6. April 1403. Orig. paa Papir i Geh. Ark. Voss's Samling, Løve Herred Nr. 6.

²⁾ Slagelse Herred Nr. 1. Ericus . . . Syælandiam inhabitantibus. Mandamus Johanni Boetii de Biælkærøp, Matheo drukkæn, Kanuto et Johanni Baghære apud vos, qui de bonis latoris presentium Stenonis Bassæ illegaliter recesserunt, ut acceptis secum utensilibus suis . . . infra XV dies etc. Feria quarta post festum conceptionis beate virginis. Se endvidere Voss's Samling, Løve Herred Nr. 4, 5, 8.

Alle disse Breve vedrøre Gods og Bønder i Sjælland, hvor vitterlig Vornedskabet senere var bestaaende. Brevene henpege dog ikke udtrykkelig paa, at Bønderne søges tilbage som bundne til Stavnen; Processen imod dem vil kunne forklares alene deraf, at de have krænket et almindeligt Kontraktsforhold.

At denne Tydning er rigtig, vil jeg kunne yderligere godtgjøre ved at henvise til, hvad der var gjældende Ret i Sverrig, hvor Bonden ikke var bundet til Stavnen. I Følge Kong Kristoffers Landslag, Jordebalk Art. 23, har Husbonden Ret til at tage med Magt den Landbo tillige med hans Gods tilbage, som før Fæstemaalets Udløb var rømt fra Gaarden; ja i det Tilfælde, at Landboen satte sig til Modværge, skulde der for al den Skade, som han selv fik eller de, som kom ham til Hjælp, ikke gives Bøde, dog Manddrab undtaget, for hvilket bødedes 20 Mark, og Landboen skulde desuden oprette Eieren al Skade, som han havde faaet derved.

Det laa følgelig nær, at den Klage, som Husbonden kunde rette mod Bonden, først og fremmest kom til at lyde paa, at Bonden selv vendte tilbage og gjenoptog Fæsteforholdet, medens Herskabet dog i sidste Instans kun kunde fordre fuld Erstatning, ikke en personlig Tilbagevenden. Vi kunne i denne Sammenhæng mærke en jydsk Retssag af 1576, under hvilken Fru Magdalene Banner søgte en Husmand for, at han skulde udlægge og godtgjøre hende Hovedgjæld og Faldsmaal, for han er flyet af hendes Stavn mod hendes Villie og Minde. Det beyises, at han har ladet Hus og Bolig staa øde efter sig og ikke til Tinge eller andensteds til Fardag lovlig opsagt det, som han havde burdet med Rette, og at hun ikke havde deraf

faaet fuldt og alt, som hende burde at have¹⁾. Kolderup-Rosenvinge har fuldkommen Ret i, at denne Dom intet beviser om Vornedskabs Tilværelse i Jylland, da Manden havde forladt Huset uden Opsigelse, men det maa ogsaa bemærkes, at Fru Magdalene ikke har forsøgt «at dele Bonden til Stavn», saaledes som Rosenvinge udsiger; hun gjør Krav paa Hovedgjæld og Faldsmaal, altsaa Erstatning, og Bonden bringer da ogsaa Penge paa Ting. Sager af denne Art findes ofte mod Fæstere i Jylland²⁾.

Vi kunne her ogsaa anføre et Brev fra en langt senere Tid, der saa klart som noget viser, hvorledes ikke blot stavnsbundne Bønder, men ogsaa frie Fæstere kunde gjøre sig skyldige i Rømning og søges tilbage til Stavnen. Frederik von Arenstorf fik den 28. Oktober 1681 et kgl. Brev af følgende Indhold. Hr. Frederik v. Arenstorf til Overgaard og Svanholm, Ridder, har andraget, hvorledes paa en kort Tid og udi hans Fraværelse hen ved 40 af hans saa vel vornede som fri Fæstebønder, som godvilligen paa hans Gods fæstet havde, bosiddendes og unge Karle, fra Svanholms Gods skal være bortrømt og adskilligt, som han dem forstrakt havde, med sig taget. Kongen vil forskrevne Bønder herved alvorligen have advaret, at de sig strax paa Svanholms Gods indstille med alt, hvad de have med sig taget og bortført og dem til deres Avls Fortsættelse er blevet forstrakt. Gjøre de det ikke godvillig, maa Arenstorf lade dem opsøge og efter Dommens Indhold, hvor de antræffes kan, paagribe, dem

¹⁾ Rosenvinge, Gamle Domme III. 228.

²⁾ Peder Norby tiltalte 1593 paa Østerherreds Ting en af sine Bønder, der uden hans Vidskab og Minde var flyttet af hans Gods, havde medtaget sin Eiendom og taget Ophold paa Klavs Strangesens Gods til Nørholm. Danske Samlinger III. 312. Jydske Tegnelser IV. 427, 13de Decbr. 1593.

til deres Fødested og Fæsteboliger henføre dér at blive og pleie Fæstebønders og Vornede Ret efter Loven og Recessen osv.¹⁾.

Man vil se, hvorledes her klarlig betones, at selv de ikke vornede Bønder have en Forpligtelse til at blive ved Gaarden, ikke formedelst Fødested, men som Fæstere og efter Loven og Recessen, samt fordi de have modtaget Forstrækninger.

I Følge det saaledes Paaviste bør man være forsigtig med af den Omstændighed, at Bønder søges tilbage, at drage Slutninger om et Forpligtelsesforhold, der er opstaaet paa anden Maade end ved frivillig Kontrakt. Og hvad der bestemt gjør, at man for gamle Tiders Vedkommende ikke kan tro paa et Vornedskab, er dette, at vore Provinslove som bekjendt ikke indeholde det mindste om, at et saadant bestod, hvorimod de vise os Fæsteforholdet som et frit Jørdleieforhold. For det 14de Aarhundredes Vedkommende have vi dernæst den bestemte Udtalelse i Kong Olufs Haandfæstning Art. 23²⁾ som ogsaa i et andet Aktstykke fra hans Regeringstid³⁾, at Bryder og Landboer, som have fyldestgjort, frit kunne drage bort.

¹⁾ Sjællandske Registre.

²⁾ Item villici et coloni quorumcumque, si bona, in quibus resident, ulterius inhabitare noluerint, secundum leges terre dominis suis predicent et resignent, satisfaciant et liberi recedent secundum leges terre ab eisdem. J. E. Larsen (Saml. Skr. I. 1. 341) ser dog allerede en Tendens til at stavnsbinde Bønderne deri, »at der saa udtrykkelig fordres, at Bonden skal have rettet for sig, før han flytter; anderledes i Sk. L. 17^a. Imidlertid fordrer jo ogsaa Sk. L., at han skal have rettet for sig.

³⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 52. Art. 7: item ad articulum de colonis super eorum foresloff et filiabus eorum desponsandis quibus voluerint. Respondetur, quod tempore legitimo resignent bona sua et domino bonorum satisfaciant et vadant ubi velint, tempore debito, insuper desponsent filias suas libere quibus volunt.

Vi skulle nu i Tilslutning til det saaledes Paaviste endnu pege paa, hvorledes politiske Forhold i mange Tilfælde have givet en Adgang til at kunne tilbagesøge Bønder, over hvilke man maaske ikke havde nogen Raadighed i Følge privatretlig Adkomst eller dog i alt Fald en tvivlsom Ret. Middelalderen var en urolig Tid og ikke mindst Unionstiden; selv naar der var Fred med Udlandet, var der ofte stærke Bevægelser indenfor Landets Grænser. Under saadanne usikre Forhold droge Bønderne tidt bort fra deres Grund og søgte Beskyttelse paa sikrere Jord under en stærkere Herre, og naar da atter Fred skaffedes til Veie, opkom der let vanskelige Spørgsmaal om, hvem der var berettiget til at have Fæsteren eller Gaardsæden. Arbeidskraft — det var det, hvorefter man stadig stredes; og skulde nu en Herremand være berettiget til at beholde den Bønde, som i Nødens Tid var flyttet ind paa hans Grund, maaske fordi han dér fandt Ly og Forsvar, eller skulde en anden Herremand, en Kirke, et Kloster eller Kronen, fra hvis Grund han var flyttet i Utide, men fordi Krigen lod Lovene sove, have Ret til at tilbagesøge ham? Man maa ikke tro, at jeg her peger paa ualmindelige eller ekstraordinære Forhold. Som det strax skal ses, høre Exempler paa denne Art Konflikter til det sædvanlige.

I Dronning Margrethes almindelige Forordning af 1396 Art. 6¹⁾ hedder det, at det i Viborg var bestemt, «at huat bonder fra kronen æræ farnæ sidhen then forscreffne²⁾ tidh, ath the giwe theres landgildæ i aar uth oc tre marc til

¹⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 55.

²⁾ Saaledes to Haandskrifter; et tredie, der i det lige i Forveien staaende Stykke har «foreskrefne tidh», siger her «første tidh», hvilket aabenbart er en Fejlskrift; i hvert Fald er kun denne Forstaaelse af Ordene mulig.

foræløff oc faræ igeen under kronen, som the forræ varæ». Den *forannævnte Tid*, til hvilken der sigtes, er den, som nævnes i Art. 4's Bestemmelse om, «ath huath bønder eller bønder gots eller annet gots, huat thet helst ær, som fra kronen ær kommet, sidhen wor herre konung Waldemar wor fader, hues siæl Gudh hawe, wthfor aff Danmark oc til Thyderland, thet scal kommæ genist under krwnen friit igeen». Stillingen er klart nok denne. Under de urolige Tider, efter at Kong Valdemar var flygtet ud af Riget 1368, og medens Fjenden sendte Hær og Flaade op mod Danmark og de jydske Herremænd havde vendt Vaabnene mod Kongen, vare mange Bønder flygtede fra Kronens Gods og ind paa Adels, ja Herremændene have vel ligefrem lokket dem til Flugt. Foruden at Gods af denne Grund laa øde, vare tillige mange kongelige Eiendomme bortkomne fra Kronen. I de følgende Aaringer havde dette vel gjentaget sig; men i hvert Fald skulde nu efter Dronning Margrethes Overenskomst med Landets Store de Tilstande bringes tilbage, som bestod før Kong Valdemars Bortreise.

Det vil ses, at saafremt det blev nødvendigt at tilbagesøge disse Bønder ad Rettens Vei, vilde Brevene netop komme til at lyde paa, at de mindre rigtig havde forladt deres Gods — nemlig i Krigens Tid, udenfor Fardag, uden Opsigelse, uden at have præsteret alt Dagsværk —, og at de nu skulde vende tilbage, netop paa samme Maade, som alle de ovenanførte Breve lyde. Skulde et saadant Brev blive fundet i Arkiverne, vilde det altsaa være urigtigt som det juridiske Grundlag for Tilbagesøgningen at underforstaa et Vornedskab. Retten til at vindicere Bonden har ligget i et almindeligt Kontraktsforhold, der var blevet

afbrudt i Utide paa Grund af Krigen, og i den af politiske Grunde paabudte Gjenoprettelse af *status quo*.

Rigtigheden af det saaledes Udviklede kan belyses ved at henvise til, hvad der skete nogle Aarhundreder efter, da der i Danmark havde raset en Krig, der var lige saa voldsom og ulykkebringende for Landets indre Tilstande som den nævnte. Det var efter Svenskekrigen 1657—1660; og de Egne, som jeg sigter til, er Fyen, særlig Nyborg Lehn. De gamle Tingbøger fra Salling, Sunds og Gudme Herreder give al ønskelig Oplysning om, i hvilken Grad disse Egne vare blevne ødelagte og plyndrede, og om, hvor meget der var at oprette, efter at Freden var vendt tilbage¹⁾. Vi se da ogsaa, hvorledes den ene Herremand efter den anden tiltaler Bonderne til at vende hjem. »Størstedelen af de Mennesker, som dér havde levet og virket, vare døde af Hunger og Nød eller vare bortskræmte til andre Egne, hvor de med Flid opsporedes af deres Herskaber, der fik dem tvungne til at vende tilbage til deres Gaarde, imod at de forsynede dem med lidt Korn og de nødvendigeste Kreaturer.» I Anledning af en Reklamation af Hans Hansen af Sørup, hedder det saaledes, at den nævnte By var bleven afbrændt af de Svenske, hvorfor Beboerne maatte vige til de Steder, hvor de kunde finde Beskyttelse, og han havde da fæstet Gaard andensteds. Herskabet, der havde ydet ham forskellige Forstrækninger, lod ham imidlertid reklamere i April 1661. To Aar senere se vi Fru Karen Bille til Hvidkilde tiltale Niels Pedersen i Krarup, fordi han ulovlig var undvegen af hendes Gods. Hertil svares paa hans Vegne, at han med de andre maatte undvige Fjendernes Gevalt og Overfald og var siden kom-

¹⁾ Disse Oplysninger ere meddelte af S. Jørgensen i Hist. Tidsskrift 4. Række. V. 221 f.

met og havde fæstet Bo paa hans nuværende Husbondes Stavn. «Da efterdi der ikke her udi Landet bruges den Stil som udi Sjælland og Laaland, at nogen Bonde skal være «Skattehøne» (!)¹⁾, bliver det paastaaet, at Niels Pedersen bør være frikjendt og bo paa hans Husbondes Stavn, saa længe han udgiver Skyld og Landgilde. Dommeren kjendte, at efterdi det befindes, at han uden Minde og Villie er dragen af Karen Billes Stavn, tilmed og en Del Landgilde til hendes Velb. resterer, vidste han ei rettere at kjende, end at han jo pligtig er og bør sig igjen paa sit forrige Herskabs Stavn at indfinde eller og derfor at være i hendes Velb.heds Minde²⁾).

Naar det nu af Meddeleren af disse Domme siges: «Theori og Praxis strede en haard Kamp om Begrebet *Vornedskab*», og denne Tydning er tiltraadt af Andre, saa har han sikkert Uret i at tro, at Tilbagesøgningen af Bønderne har været grundet i et Vornedskab. For det Første vilde da Dommene bestemt have udtalt, at Bønderne i Kraft af Vornedskab vare bundne til Stavnen, og man vilde slet ikke have behovet at anføre nogen anden Grund for Tilbagekaldelsen. Men dernæst er det vitterligt nok og var dengang ogsaa vitterligt for alle Danske, at der paa Fyen ikke bestod noget Vornedskab; om det geografiske Omraade, indenfor hvilket Vornedskabet var gjældende, efter at det var fuldt uddannet, har der aldrig været reist Tvivl (jfr. det Følgende). Forpligtelsen til at vende tilbage er med andre Ord grundet i den almindelige Fæste-kontrakt. Fæsteren har i Utide forladt Eiendommen uden at have præsteret Afgift eller Arbeide — paa den anden

¹⁾ Dette Udtryk har jeg ikke kunnet finde andensteds, og dets Oprindelse er mig ikke klar.

²⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. V. 258.

Side har han ganske vist været hindret heri ved Fjendehaand —, nu skal det gamle Forhold gjenoprettes. Det er det selv samme Princip som det, hvorefter de Bønder, der vare dragne bort fra Kronens Grund, efter at Kong Valdemar havde forladt Landet 1368, tvinges til at vende tilbage i Aaret 1396.

Ogsaa her kan jeg anføre et Vidnesbyrd fra Sverrig om, hvorledes Krigsforholdene kunde medføre Forstyrrelser i Besiddelsesforholdene, som Regeringen senere maatte ved Lovbud skaffe omgjorte. Efter at Bevægelsen i Anledning af Opstanden under Engelbrekt havde lagt sig noget i Aaret 1437, samledes de svenske Raadsherrer i Strengnæs og vedtog blandt andet følgende Bestemmelse, at alle de Bønder og Landboer, som i denne Tvedragt ere rømte ind i Kjøbstæder, skulle drage bort og ud paa det Gods eller tage Tjeneste paa Landet og ikke holdes tilbage i Kjøbstæderne¹⁾. Af Hensyn til Landets Velfærd og til Agerdyrkningen søger saaledes Regeringen at sætte igjennem, at Bønderne skulle gjenoptage deres Boliger og Arbeide paa Landet.

Imidlertid kan det jo ikke nægtes, at der i alle disse Forhold er en Tilbøielighed til at udstrække den kontraktmæssige Forpligtelse saa langt og vidt, som det er muligt. Der er ogsaa noget farligt og betænkeligt i denne Hjemkalden efter flere Aars, ja efter en Snes Aars Forløb, og der vil let opstaa en Jalousi og Rivalitet mellem de en-

¹⁾ Hadorph, Biärköa-Rätten. I samme Forordnings Art. 7 staar, at de Børn, som Bønder og Landboer føde, ikke skulle skilles ved deres Fader og Moder uden deres Villie, og ingen skal have Magt at forholde dem for dem. Der maa altsaa være gjort Forsøg paa at paalægge dem saadan Tvang.

kelte Herskaber; de i og for sig forviklede Retsforhold ville føre baade Retsusikkerhed og Undertrykkelse af Bønderne med sig. Under saadanne ekstraordinære Forhold er det, at haarde Tvangsregler mod Bønderne opstaa, — men dog har vist ingen Tildragelse eller Krig virket i den Grad skæbnesvangert med Hensyn til Bondestandens Forhold som den sorte Død. Efter at den havde raset, vare alle gode økonomiske Forhold til Ende for Landbruget, og der var en Trang til Dyrkere af Jord, som hidtil havde været ukjendt. Tallose Eiendomme laa udyrkede hen, ja hele Egne kunde være øde og ubebygte, medens Kjøbstæderne lokkede Landboerne til sig.

Det vil i det Følgende blive vist, at man med Hensyn til flere Lande kan paapege, hvorledes den store Trang til Arbeidskraft og de mange øde Jorder i Middelalderens senere Del gav Anledning til Indskrænkninger i Bondens Frihed; men om intet Land har man saa bestemte Efterretninger om en Forbindelse mellem den sorte Døds Virkninger og Stavnbaandet over Bonden som fra det engelske Rige.

Den sorte Død havde bragt forfærdelig Ulykke over England, og Landet var blevet i den Grad folketomt, at der var største Fare for, at det skulde komme til at ligge øde hen. Arbeidskraft var vanskelig at opdrive, og de, som kunde tilbyde Arbejde, og som pludselig saa sig som Herrer over den Pris, de kunde fordre, krævede en overdreven høi Løn; den let vundne Indtægt skabte saa igjen Dovenskab og Uforsynlighed. En kongelig Bekjendtgjørelse søgte at raade Bod paa dette Onde. «Da en stor Del af Folket og særlig Arbeidere og Tyende er død af Pesten, ere adskillige, som se deres Herrers Nød og den store

Mangel paa Arbeidere, uvillige til at tage Tjeneste uden for overdreven høi Løn, og andre tigge hellere i deres Dovenskab, end de ernære dem ved Arbeide. Vi paabyde derfor, at enhver arbeidsfør Mand eller Kvinde, af hvilken-somhelst Stilling, fri eller ufri, under 60 Aar, og som ikke lever af Kjøbmandskab eller har eget at leve af eller Land, som han dyrker, og som ikke er Tyende hos Andenmand, skal paa Forlangende tjene for saadan Løn, som der var brugelig i vor Regerings 20de Aar eller 5 eller 6 Aar tidligere.»

I fuld Overensstemmelse med denne Regel udkom i Slutningen af 1349 en *Statute of Labourers*, som tvang de samme Personer til at tage Arbeide for saadan Dagløn, som der i Egnen gaves to Aar førend Pesten kom, og i Aaret 1350 forbød Parlamentet endog Arbeideren at forlade det Sogn, hvori han boede; hvis han gjorde det, skulde han behandles som Flygtning og anholdes af Øvrigheden. Disse Bestemmelser kunde ikke overholdes i deres fulde Strænghed, men hvor stor Trangen var til dem, ses af, at de ikke blot senere bleve fornyede, men tillige efterfulgtes af andre, der yderligere kontrollerede Kontraktsforholdene og fremtvang Arbeide. I Aaret 1378 andrager Parlamentet om, at Landarbeidere ikke maatte blive optagne i Byerne eller blive Haandværkere, Søfolk eller Geistlige, hvad Kongen dog vægrede sig ved at stadfæste; men i Aaret 1388 paabødes det, at Arbeidere ikke maatte forlade deres Plads eller skifte Opholdssted uden Øvrighedens Vidnesbyrd om, at der var god Grund dertil; den, der blev truffet uden saadant Vidnesbyrd, kunde fængsles. Saaledes se vi i England den sorte Død give den første Anledning til Bestemmelser om Arbeidernes

Opholdssted af lignende Art som dem, der senere fandtes i Carl II's berygtede *Law of Settlement*¹⁾.

En Sammenligning mellem Tilstandene i England og i Danmark ligger nær. Vornedskabet opstaar i Danmark om end ikke strax efter den sorte Død, saa dog paa en Tid, da dennes Virkning endnu føltes vidt og bredt²⁾ og da man ved den Iver, hvormed de Store vare begyndt at drive Landbruget, end haardere maatte føle Savnet af Arbeidskraft. Men vi skulle i den følgende Undersøgelse belyse dette yderligere. —

Vi ville nu søge at sammenfatte Resultatet af de foregaaende Undersøgelser. Vi have søgt at vise, at selv efter det almindelige Fæsteforhold vilde Husbonden i mange Tilfælde kunne kræve sin Fæster tilbage, og at man vel maa adskille denne Forpligtelse fra den, der følger af Bondens Fødsel paa et bestemt Sted og hans deraf hidledte Ufrihed. Fremdeles have vi havt Leilighed til at se, hvorledes der efter ekstraordinære Tilstande, Krige og indre Uro gives en Ret til at søge Bonden tilbage og fremtvinge de gamle Besiddelsesforhold; Regeringerne have en Tilboielighed til ved Tvangsforanstaltninger at raade Bod paa den skete Forstyrrelse. Derimod have vi hidtil endnu ikke truffet paa egentligt Vornedskab. Vi ville nu gaa videre i vor Undersøgelse, idet vi ønske Oplysning om, fra hvilken Tid man har de første sikre Exempler paa Vornedskab.

¹⁾ Stubbs, Constitutional history of England, III. 599, 601—603. Green, History of the english people, I. 431—433, 439, 454. Gneist, Englische Verfassungsgeschichte 299.

²⁾ Tingsvidne af 1473, at det Gods, som Hr. Terbern haver ladet bygge paa Klim Mark, var aldrig bygget fra den store Manddød var. Danske Magazin, 3 R. III. 259.

4. Naar opstod Vornedskab?

Det første sikre Vidnesbyrd ¹⁾ om Vornedskab haves i de saakaldte Laalands Vilkaar af 1446 eller den Række Bestemmelser, som bleve vedtagne paa Laalandsfar Lands-ting af Biskop Heneke af Odense, Hovedsmændene paa Ravensborg og Aalholm, Prioren i Halsted Kloster og hele Ridderskabet paa Laaland. Afgjørende er nu ikke det Udtryk i Art. 6: ingen Bonde eller Vorned, i Art. 8: hver Bonde og Vornede i Laaland, eller i Art. 3: ingen Mands Vorned, Kongens, Kirkens, Ridderskabs eller hvem han tilhører ²⁾; thi som alt foran vist har Vorned mange Betydninger og kan ogsaa betegne Tjeneren eller Fæsteren i Almindelighed. Derimod indeholder Art. 11 følgende Bestemmelse:

Item skal engien hwsman ware, ther karsker oc føør ær oc siælf kan halle bole. Hwikken jorddrotte som hws-

¹⁾ Det er naturligvis urigtigt, naar man som et Exempel paa Vornedskab anfører et Brev af 1406 trykt hos Molbech og Petersen S. 273, hvori det hedder: „Jeg Bjørn Svenssen, Ridder, hilser Dig, som bor i Ure i Tistrup Sogn . . . og kundgjør Dig, at jeg haver Dig igjen vundet af Esge Thomessen og haver opladet og skødet Dronning Margrete Dig med den for^{re} Gaard Ure . . . Derfor beder jeg Dig, at Du herefter hører og svarer Dronning Margrete o. s. v.“ Det er en Kundgjørelse til Bonden om, at han har faaet en ny Husbond, et Følgebrev. Hvor lidt der her er Tale om et Salg af Bonden, fremgaar vel allerklarest af, at hverken Brevet selv og ikke heller Skødet paa Gaarden (ib. S. 275) bryder sig i mindste Maade om at nævne Bondens Navn.

²⁾ I Christian II's Geistlige Lov cap. 36 staar, at Herredsdommeren skal have én Skjæppe Korn af „hver Bonde, ehvem the tilhøre eller thienne“, og i den danske Oversættelse af Olufs Haandfæstning hedder det om de Bønder, der frit kunne opsiges og drages bort, „alle Bønder, e hvem the tiil høre“ (Ghemens Udg. af Eriks sjæll. Lov 1505). I Følge Mandix, Landvæsensret, anden Udgave 1813, I. 70 bruges denne Betegnelsesmaade „den Dag i Dag undertiden“ for at udsige, hvis Fæstebonde man er.

man haffwer paa sin grundh, han skal hanum forsee meth bolek at besitie, haffwer han ikkie bolek eller grwndh ath faa hanum, tha maa koninghs fogeth hanum forsee bolek paa koninghs grwndh oc deele hanum fran sin jordrotten til konings grwndh meth landzlogh. Wanføre ok fatighe hws folk the maghe alle stædhe ware paa alle menz gotz meth bondens minne, whindredhe aff alle fogethe¹⁾.

Denne Lovregel synes ganske vist at antyde, at Husbonden har en Ret over Husmanden paa Grund af dennes Forhold til Grunden, men den er især høist mærkelig ved det langt videre rækkende Princip, som den lader skimte igjennem. Husmand²⁾ betyder i det gamle Sprog den, som boer til Huse hos en anden, en Indsidder. Forordningens Bestemmelse gaar nu ud paa, at ingen karsk eller før Mand maa være Indsidder; han skal være selvstændig bosiddende, i egen Bolig; Jorddrotten skal forsyne ham med Grund og Hus, og gjør Jorddrotten det ikke, da skal Kongens Foged skaffe ham Hus og Jord paa Kongens Grund og anlægge Sag mod Husbonden til at udlevere ham. Her synes udtalt en Forpligtelse for Bonden til at arbejde paa en bestemt Maade og et bestemt Sted. Husbonden har et første Krav paa Bonden, men efter ham har Kongen, og dette Krav indtræder, saa saare han ikke dyrker Jord. Det er aldeles klart, at denne Tvang ikke er en Frugt af voldsom Herskesyge hos tyranniske Herremænd, det er

¹⁾ Ordets Betydning fremgaar allerede saa klart af selve Lovstedet, at der herom ikke kan være Tvivl. I det 16de Aarh. er Husmand omtrent det samme som Indeste, om denne sidste end maaske opholdt sig hos Bonden, Husmanden derimod havde et særskilt Hus, dog uden Jord. 1587 befales, at Selveierne ikke maa tage udi sin Behusning nogen Indeste eller Husmand eller anden Selskab. Jacobsen, det danske Skattevæsen 49—50.

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 64.

simpelthen en af økonomisk-politiske Grunde fastslaaet Regel, vedtaget som de andre Artikler «fore landzens bestandilse skyldh». Lovbudet er at stille paa lige Fod med de i samme Kilde indeholdte Regler om, at hver Bonde paa Laaland skal have 30 Humlekuler og 6 Ymper Pære og Æble inden næste St. Valborgs Dag (Art. 8), at ingen Bonde maa holde Geder (Art. 5) eller mere end én Hund (Art. 7). I Kong Christian II's Lovgivning møde vi et lignende økonomisk Princip, at der paa Landet kun maa findes enten Besiddere af Jord eller Tyende¹). Dagleiere maatte Bonderne ikke være; enten skulde de tage Tjeneste som Tyende, «til saa længe de kunde blive bosidne», eller ogsaa skulde de gaa til Kjøbstæderne og dér arbeide for Dagløn; paa Landet maa de kun hjælpe ved «Murgjerning, Tømmergjerning og andet saadant Arbeide for Dagløn og ikke ellers».

I de samme Laalands Vilkaar findes dernæst en anden Bestemmelse, som ligeledes forudsætter et Stavnsbaand, og som henpeger paa dettes Forbindelse med de øde Jorder. Og her komme vi i Berøring med et andet og for den rette Opfattelse af Vornedskabet meget vigtigt Spørgsmaal, nemlig om dette ogsaa omfattede Selveieren²).

I og for sig kunde det jo synes at indeholde en Uriemighed, eftersom man dog skulde tro, at Eiendomsret til Jord maatte indbefatte en Ret til at derelinquere Jorden, saa meget mere som Vedkommende var berettiget til at sælge den. Men Sagen stiller sig ganske vist anderledes, naar Staten over Hovedet ikke vil tillade, at man lader sin Eiendom ligge udyrket hen.

¹) Forordning af 1521, Danske Magazin, III. 297. Geistlig Lov c. 33.

²) At det iøvrigt er mindre korrekt at stille Spørgsmaalet saaledes: vare Selveierne Vornede? vil ses af en følgende Undersøgelse.

Det Forhold, som vi maa tænke os, er altsaa dette: en Selveier har forladt sin Jord, som han ønsker at derelinquere, idet han har skabt sig en Stilling i en By eller har fæstet en Gaard paa Kirkens eller Adelens Gods; eller der er tilfaldet en saadan Mand Jord i Arv og han ønsker ikke at overtage den. Kan nu Staten lade sig nøie med at bemægtige sig Jorden som forbrudt, idet den lader den «skure i Fald», eller kan den tvinge ham til at vende tilbage til Jorden og dyrke den? Jeg indskyder her den Bemærkning, at der i og for sig intet var til Hinder for, at en Bonde blev Kjøbstadborger — om bestemte Grænser derfor henvises til det Følgende —, og at heller intet hindrede en Selveier i at være Fæster under en anden Husbonde. Herom have vi for den ældre Middelalder en bestemt Regel, idet baade Erik Glippings Forordning af 1282 Art. 9 og Olufs Haandfæstning Art. 21 udtrykkelig udtale, at Selveierbønder skulle have Lov til at fæste Gaarde under anden Husbonde, dog imod at de erlægge al pligtig Skyld af deres egen Jord ¹⁾.

Spørgsmaalet er nu, om Kronen kunde tvinge sine Selveierbønder til at overtage den Eiendom, som laa hen og ikke svarede Afgifter, men altsaa var øde. Til Belysning heraf kan anføres følgende Tingsvidne, udstedt 1410 paa Sletherreds Ting:

Allæ men, thennæ skryft hører eller seer, helsnæ wy

¹⁾ Geheimearch. Aarsber. II. 6, 22: licitum sit bundonibus proprias terras habentibus villicationem aliorum sumere ita tamen quod de suis terris propriis regia jura solvant. At denne Tydning af villicatio er rigtig, fremgaar af, at dette Ord benyttes af Anders Sunesen i Oversættelsen af de Lovsteder af Skaanske Lov, som angaa Brydeforhold (cap. 130, 131: de prestando officio villicationis, onus deponere villicationis o. s. v.). Den gamle Oversættelse af Forordningen af 1282 har desuden: mowæ wæra pa annæns mans bool tha swo at etc.

Petrus Martynsøn, ryther er, Petrus Swenssøn, Nicholaus Petersøn Griis, waben eer, Johannes Paulsøn in Løgsted, Tyky in Wynblest, Petrus Jacobsøn, Jacobus Nielsøn et Christiernus in Lemtorp ewyndelyg met gwt. Allæ men skal wytligt weræ sa nw eræ som kommæ skullæ, ad effter gwz fossylz ar thvsynd ar fyræ huntryd arr apa thed tynæ arr then nestæ thorsdag effter mytfast synnædag pa Sletheret thyng for os og andræ gothæ men, ther thyng søcte, war skyket een skellyg man Herræ Crystern Nielsøn, ryther er oc fowt i Sletherred, oc fek felt wytnæ a atæ gothæ men, som er Johannes Paulsøn, Tyky y Wynblest, Petrus Boosøn Hawenskold, Jacobus Nielsøn, Jacobus Asgyson, Petrus Ascerson oc Gunny, the wytned apa theræ sandæ oc apa theræ troo, thed Father oc Jacob Neeb hawæ jordgoz y Abtorp y Sletherred, ther thyrs rætæ arfiord eer, oc een annen garsjord y thed sammæ herryd efter theræ aldæ father oc aldry afhend war, oc thessæ forsauth Father oc Jacob wortæ tyl dømt a pa konungen retherthyng at byggæ oc boo apa bothæ y Alborg oc y Randrus, oc then forsaut Herræ Cristern Nielsøn kallyt them lowlig tyl then sammæ bolyg myt trennæ lawdag oc hawær fyræ konungz breef lowlig ower them brot oc sythen konnyngz rythæ breef, y sodan mathæ er the fordyelt apa Slethered thyng som for er skrywen. Thessæ forsawt stykkæ hawæ wy syet oc hort oc tyl wytnæ hawæ wy wort yngsegyl her for hengt. Skrywyt oc gywyt som foræ er skrywyt.

Uden paa er skrevet: Slætherets Thingsbreff um Father oc Jacop Neb, at the haue jordhegots i Slæthæret, ther the ære til dømde oc them bør wether at blue ¹⁾.

¹⁾ Gehl. Arch. Nørre Jylland. Nr. 162 (Sletherred LXXXIX).

Det er saaledes paa Kongens Retterthing blevet paa-
lagt de tvende Selveiere, Fader og Jakob Neeb, der besidde
Arvegods i Sletherred, at bygge og bo paa deres Eien-
domme og ikke at opholde sig i Randers og Aalborg¹⁾.

Dette Aktstykke har med Grund voldet en Del For-
bauselse, og det synes jo virkelig at antyde Stavnsbaand
i Jylland. Dets Indhold kan i hvert Fald ikke omtvistes;
vi se to Selveiere, der af Kongens Embedsmand søges til
at besidde deres Arvejord. Man leder uvilkaarlig efter
særlige Grunde, som kunde berettigede til denne Tvang.
Saaledes kunde man jo maaske antage, at det var en An-
vendelse af den i Forordningen af 1396 givne Beføielse;
Regeringen tvang to Mænd, der under Urolighederne i
Slutningen af Aarhundredet vare dragne bort, til at vende
tilbage. Eller man kunde sige, at jo Kongen maa være
berettiget til at forsøge paa at faa dem personlig til at
vende tilbage til Godset; først naar dette er mislykket,
kan han fratage dem Jorden. Her vil det være nyttigt
at mindes Bestemmelsen i en jydsk Forordning af 1. Sept.
1466, hvori det hedder saaledes (Art. 5):

item um bøndher gotz. then stund ther sittær nogher
i, ther swarer fulth aff, tha skal ther ængin ythermere
fordeles for. Wrther oc bøndher gotz ödhe, tha ma woræ
vmbotzmæn lathe delæ paa alle the, ther hafue dell wti,
so længi the göræ een wth, ther swarer fulth aff, eller ok
sælie thet een annen, ther gør thessliges, ok ængin skal
ther ythermere fordeles eller beskattes ywer²⁾.

¹⁾ Egentlig talt staar der kun i Brevet, at Rettertingsdommene ere
faldne i Randers og Aalborg, men der er vel ikke Tvivl om, at
disse Mænd ogsaa vare bosatte her.

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 68.

Altsaa horer en Proces mod Selveiere til den ordinære Rets Gang, naar øde Gods foreligger. Kongen skal procedere mod alle Medarvinger, og først naar disse vægre sig ved at overtage Godset, kan man skride til Salg. Paastanden om, at de to foran nævnte Selveiere skulde vende tilbage, kunde saaledes maaske være det første Skridt i Processen mod dem; senere vil Kongen faa sig tilkjendt Ret til Godset.

Imidlertid forekommer det mig meget tvivlsomt, om noget af disse Lovsteder er i Stand til at give os en frelsende Fortolkning. Det i Dommen af 1410 foreliggende Retstilfælde afgjøres saa bestemt derhen, at de to Bønder «wortæ tyl dømt at byggæ oc boo» paa deres Eiendomme, at man ikke ret kan komme bort fra den Tanke, at de virkelig blive tvungne til at vende hjem til Stavnen. Og nærmere beset antyder jo ogsaa Forordningen af 1466, at der i Jylland har været Tvivl om, hvorledes Selveiernes Stilling var. Naar én Arving overtager Jorden og svarer fuldt, «da skal der ingen ydermere fordeles for», hedder det; men Ordene synes næsten vidne om, at man tidligere i Praxis havde paalagt Arvingerne en yderligere Forpligtelse. Bliver Godset øde, da kan Ombudsmanden tvinge Arvingerne til at sætte en Mand paa Godset eller til at sælge det til en anden, «og Ingen skal der ydermere fordeles eller beskattes over», hvorved der igjen synes betonet, at ud over Eiendommens Salg til en Mand, der svarer fuldt, kan ikke fordres. Men denne skarpe Betoning af, hvor Grænsen er, peger paa, at der har foreligget Tilfælde, hvor man er gaaet ud over den.

Man har saa meget mere Grund til at formode dette, som Kong Christian i det samme Aar i et Brev for Aarhus bestemmer, «at ingen vor Borgere, som sidder i Aars,

skal deles nogensteds til Bondegods paa Landet, hvilken som gjør os og Kronen fuldt i fornævnte Aars» ¹⁾). Disse Ord skulle maaske kun sige, at han, naar han svarer hvad han bør som Borger i Aarhus, ikke skal deles til Stavns; i saa Fald ligger heri, at ikke ethvert Ophold i en Kjøbstad giver Selveieren Berettigelse til at forlade sin Arvegaard. Imidlertid er det et Spørgsmaal, om det at svare Afgift og Paalæg i en Kjøbstad kan betegnes som «at gjøre os og Kronen fuldt», idet tvende kongelige Bud fra samme Aar bruge det om at svare Afgifter af Selveiergods, se Forordning af 1466, der er anført foran S. 373, «ther swarer fulth aff», og ligesaa Udtrykkene i en af Kong Christian den Første den 7de Dec. i Odense afsagt Dom mellem Kronens Bønder i Krarup (Salling Herred, Fyen) og Hr. Johan Huitkop. Det bestemmes her: «item naar noghet bondegotz ligger ødhe, tha skule neste arffuinge gøre en paa gotzet, som kronene kan gøre fult aff thet henne bør oc holde gotzet weth gothe made» ²⁾). Den i alle disse Aktstykker fremtrædende stærke Forpligtelse til at skulle skaffe en Mand paa Eiendommen, vil i alt Fald faktisk medføre, at manges Selveier maa flytte tilbage til sin Grund, enten fordi han ikke kan skaffe nogen, der kan dyrke Jorden paa hans Vegne og svare fuldt, eller fordi han ikke ved Salg kan faa Gaarden over paa anden Haand. Mulig kan han i sidste Instans ikke tvinges til at beholde en Jord, som han ønsker at derelinquere, men i hvert Fald vil Muligheden herfor være betinget af, at han har skabt sig en bestemt Stilling af anden Art i Samfundet. Indsidder hos en Anden kan han aabenbart

¹⁾ Hübertz, Aktstykker vedk. Aarhus I. 26.

²⁾ Diplomatarium Christierni Primi 183.

ikke være, og til hans Ophold og Stilling i Kjøbstaden er der sikkert gjort egne Fordringer.

Der er saa meget mindre Grund til at tvivle om, at Selveiere i Jylland have været udsatte for at deles til deres Stavn, som vi fra det sjællandske Lovomraade have sikkert Bevis derfor. Laalands Vilkaar Art. 12 lyder saaledes:

Item skal engien foghet nagher man grype eller fangæ, ther egiende ær aat bondhegotz, som riddere oc swene gotz besidie, før en han ær fordelth til bondegotz meth landz logh, oc han haffwer bethaleth sin jordrotten sit landhgille oc forlogh oc hwes han ær hanum aff rætthe pligtigh.

Tilfældet er her netop det, som nævnes i Olufs Haandfæstning. En Selveierbonde har taget sig Fæste hos en anden Jorddrot (bondo proprias terras habens villicationem sumsit), men hans egen Jord ligger øde, eller han forsømmer at betale sin Skyld til Kongen. Kongens Foged søger nu at «gribe eller fange ham» ø: tvinge ham til at optage Dyrkningen af Kronens Jord; men forinden skal han være dømt ved ordinær Rettergang og hans Fæsteforhold til Herskabet være afviklet. Jeg tror ikke, at det er muligt at underlægge dette Kildested forskellige Fortolkninger. Det supplerer jo i Virkeligheden kun Bestemmelsen i Olufs Haandfæstning ved at nævne Følgerne af, at han ikke gør Fyldest af sit jordegne Gods; Fogden kan, i alt Fald i Laaland, gribe og fange ham. Saaledes foreligger her utvivlsomt et Udsagn om, at ogsaa Selveierbønder kunde søges til personlig at overtage Dyrkningen af den øde Jord, netop saaledes som i den lige foranstaaende Artikel «Husmanden» tvinges til at dyrke Jord.

Vi have endvidere en Udtalelse fra en senere Tid om Selveiernes Stilling paa Laaland, hvilken ikke lader Tvivl tilbage. I Anledning af forskellige Klager af Kronens Tjenere, Bønder og Almue i Laaland bl. a. over, at «frie Selveiere Bønder Sønner platzses og deles at bygge paa Kronens», bestemmer Frederik den Første den 29de Juni 1532, at naar nogen fri Selveier Bonde haver ikke uden én Søn, da skal den blive ved samme Bondegods efter hans Faders Død, og det skal ikke formenes ham at være fri og ubehindret hos sin Fader til at kaldes derfra til nogen anden Bolig udi nogen Maade. Dog, som Selveier Bønder have flere Sønner end som forskrevet staar, da skal en, som dueligst er, være fri og nyde Gaarden og ikke deles eller mæles til Stavns derfra, og vor Embedsmand at have Magt at tage Borgen af de andre Sønner, at de ikke flytte af Godset andensteds at bo og bygge end paa vort og Kronens; og dersom den dør, der Bondegodset tilhører og bor paa Godset, da skal altid den, som næst Arving er til Gaarden, have Magt at opsige det Gods, han paa bor, og indflytte paa sit fri Bondegods¹⁾.

Her er saa tydelig, som det kunde ønskes, udtalt, hvor vidt Selveierens Pligt gik. Ligeoverfor den Søn, som var bestemt til at overtage Gaarden, havde Lensmanden ingen Ret, og de andre Sønner kunde blive paa Stavnen, om de vilde; de kunde ikke rives bort fra deres egen Selveierjord. Paa den anden Side kunde de dog ikke indgaa noget Fæstemaal uden Lensmandens Tilladelse, idet han kunde vindicere dem tilbage, om de fæstede Gaard hos en

¹⁾ Frederik I's Registrauter S. 319. Jur. Tidsskrift XVIII. 218. Kofod Ancher, Saml. Skr. II. 281 anfører et Brev af lignende Indhold af 1525 til Almuen i Laaland; men om dette har jeg ikke kunnet finde nærmere Oplysning.

Herremand, og desuden maatte de stille Caution for, at dette ikke skete. Denne Regel blev senere gjentaget i forskjellige af Frederik II givne Breve vedrørende Ravensborg Len paa Laaland¹⁾. Det er ganske mærkeligt, at disse Regler findes i Breve, som aabenbart skulle være en Art Privilegier; man faar Indtrykket af, at Selveierens Ret andensteds har været end stærkere begrænset.

Det er muligt, at et Brev af Frederik II af 3. Juli 1572 angaaende Bønderne paa Moen ogsaa omfatter Selveierbønderne, men Udtrykkene ere dog ikke afgjørende. Det hedder her, at der paa vort Land Moen er mange øde Gaarde, og «naar nogen Bøndersønner eller andre af vore og Kronens Tjenere», som ikke ere bosatte, tilsiges at besidde samme Gaarde, indflytte de udi vor Kjøbstad Stege og dem dér sammesteds forholde, hvorover en Part af vor og Kronens Gaarde blive staaende aldeles øde. Naar de da ikke have boet dér over et Aar, skal man dele dem til Stavn, «saa de samme øde Gaarde maa bygge og besidde»; men de, som have boet der i længere Tid, skulle være forskaanede²⁾.

Hvorledes det i en senere Tid er gaaet med Selveier-sønner, har jeg ikke kunnet finde Oplysning om³⁾. For-

¹⁾ Fyenske Aktstykker II. 179. — Geh. Arch. Danske Samlinger, 877, Nr. 17.

²⁾ Geh. Arch. Danske Samlinger, 877, Nr. 19.

³⁾ I et i Oktober 1660 skrevet Forslag til en kongelig Revers (se herom Chr. Bruun i Historisk Tidsskr. 5. R., II. 647) hedder det: ville vi og nu strax give de Adel-Bønder eller Jord-Egne, som ere lagte under Kronens Lehn, deres Frihed igjen, saa os beflitte paa, at de, som ere bortskiftet til andre, skal komme til deres forrige Frihed igjen, dog at de siden gjøre os og Kronen den samme Tjeneste, som saadanne Bønder udi gamle Dage pleiede at gjøre (Suhms Nye Samlinger I. 242). Herved bør man dog ikke, som sket er, tænke paa Sjælland alene eller paa

skjellen mellem Selveiere og Fæstere blev jo efter Haanden stadig mere udvisket, og man véd, at Kongen overlod Adelsmænd sin Ret i Selveiergods saaledes, at disse fik Herligheden deraf; det er vel et Spørgsmaal, om ikke Retten til vornede Sønner var medindbefattet deri ¹⁾.

En Ret for Kongen til at tvinge Selveierne til at vende tilbage til deres Eiendom vil i øvrigt let opstaa som negativ Side af en anden Retsregel.

Det var nemlig blevet en statsretlig Maxime eller Grundlov, at Herremænd og Geistlige ikke maatte erhverve Selveiergods, hvorved Kongen vilde komme til at miste Skatteindtægt. Allerede paa Valdemar Atterdags Tid har det maaske været Regel. Da Erik Nielsen (Gyldenstjerne) havde benyttet sin Stilling som Lensmand over Hanherred og Nesbofjerding til at købe en hel Del Selveiergods, tvinger Kong Valdemar ham 1355 til at tilskode alt det saaledes erhvervede til Kongen; hvad han ikke havde givet fuld Værd for, skulde han give Bønderne tilbage, men Kongen have Herligheden ²⁾. I nogle Bestemmelser fra Olufs Tid hedder det vel, at der ingen Lovregel fandtes, som forbød saadan Erhvervelse, men at Adelen dog havde vedtaget, at den foreløbig ikke skulde købe Bøndergods, og at hvad der var købt efter Olufs Valg, skulde være ugyldigt. Paa Erik af Pommerns Tid gives der Kongen Løfte om ikke at købe Bondegods, førend han kommer til Lav-

Vornedskabet; her kan lige saa godt sigtes til anden Tvang og Afhængighed, hvori disse ere komne (se de tidligere Klager l. c. S. 203, 220).

¹⁾ Christian III's Forordning om, at Præste- og Degnesønner ikke skulle være vornede, synes ogsaa at lede Tanken hen paa, at man var tilbøielig til at opfatte Vornedskabet som en Forpligtelse, der paahvilede Landbefolkningen i Almindelighed.

²⁾ Barner, Familien Rosenkrantz I. 47. Dipl. S. 1.

alder. Fra de Tider staar det fast, at hverken Adelig eller Geistlig turde købe Bondegods¹⁾.

Jeg sagde, at den saaledes fastslaaede Sætning vist ogsaa har havt Indflydelse paa, at Kongen tillagde sig Ret til at vindicere jordegne Bønder fra Adelen. Den Konsekvens ligger nemlig nær, at naar Adelen ikke har Ret til at erhverve Kronens Selveiergods — naar den, som det hedder i Forordningen af 1396, har lovet ikke at mindske Kongens Indgjæld i nogen Maade²⁾ —, saa kan den heller ikke have Ret til at benytte Kongens Selveiere til at dyrke sin Jord. Kun naar de svarede fuldt af deres egen Jord, maatte de beholde Fæstet paa Adelsmandens Gods, siger Olufs Haandfæstning. Og af Herremandens Mangel paa Ret til at beholde Bonden vil let opstaa en positiv Ret for Kongen, en saadan Ret, som ikke blot gaar ud paa, at Bonden eventuelt vil miste sin Eiendomsret, men at han skal overtage Dyrkningen af sin Jord.

Den foran givne Skildring af Middelalderens Tilstande vil have vist, hvorledes den sociale Brøst var af hel forskjellig Art fra den, som raader i Nutiden. Naar i Nutiden tæt Befolkning og Overbefolkning har spillet en saa uhyre Rolle, gjælder i Middelalderens Slutning Kampen et helt andet Punkt; der var Mangel paa Befolkning og Trang til menneskeligt Arbeide. Hensynet til, at Jorden savnede Dyrkere, har givet Jorddrotten Ret til at tvinge Bonden til at blive ved Stavnen, og det har givet Kongen Ret til at fordre, at Selveieren ikke forlod sin Jord. De mange Husbonder — Kongen eller Lensmanden, Herremanden, de Geistlige — maatte hver

¹⁾ Kinch, Ribe Bys Historie, I. 274. Erslev, Dronning Margrethe 295. Geheimearchivets Aarsberetninger V. 85.

²⁾ Geheimearch. Aarsberetninger V. 55.

for sig passe paa, at deres Bønder ikke forlod dem, men efterkom Forpligtelsen til at tage Jord, foruden at disse Herskaber i øvrigt ved saa mange andre Rettigheder, som tilkom dem over deres Tjenere, f. Ex. Retten til at tage Bøder, vare interesserede i, at disse forbleve paa Stavnen. Hvert enkelt Herskab kunde derfor staa sig ved at tilsige, at det ikke vilde tage Andres Bønder i Tjeneste eller Bønder, som ikke med Minde vare skilte fra en tidligere Husbond, imod at Andre gave Løfte om det samme¹⁾. Derfor udgaar der ogsaa Befalinger om, at dette paases. Saaledes hedder det i Kong Christoffers Forordning 1442 Art. 4: «Vi byde Eder alle og særlig vore Fogeder eller Embedsmænd, at ingen den andens Vornede eller Tjenere holder eller forsvarer, som med Uminde fra nogen Mand skilt er»²⁾. Som alt sagt havde Kjøbstæderne en særlig Evne til at drage Bønderne fra Landbruget, hvad der ikke kunde andet end se truende ud. Derfor befales i Kong Hans' almindelige Stadsret cap. 90 — og Bestemmelsen findes allerede i det tvivlsomme Aktstykke, som kaldes Dronning Margrethes almindelige Stadsret cap. 7 —, at ingen kan blive Borger i en Kjøbstad, uden han beviser, at han er skjellig og med Minde skilt fra hans forrige Herskab og Husbonde³⁾. Af et Kongebrev af 1542 ses, hvorledes Adel og Borgerskab gjensidig havde tilsagt hinanden, at dette Bud blev efterkommet⁴⁾. —

¹⁾ Mandix, Landvæsensret, I. 72 f.: «Paa Øer af ikke stor Udstrækning behøvedes intet videre end en indbyrdes Forening imellem de Mægtige . . . om ikke at tillade nogen Bonde at fæste Bopæl eller opholde sig paa deres Gods uden hans forrige Husbonds Minde.»

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger V. 60.

³⁾ Rosenvinge, Gamle Love V. 502, 550.

⁴⁾ Danske Magazin, 3. R., VI. 350: dertil svarede menige Adel . . . og berettede, hvorledes at dennem og Kjøbstedsmænd var tilforn

I Slutningen af det 14de Aarhundrede træffe vi for første Gang den Afgift, som kaldes **Førlov**. Tidligst nævnes den i Kong Olufs Haandfæstning.

Førlov vil, som Navnet antyder, sige Retten til at føre (Gods) bort, og den svaredes i en senere Tid dels som Afgift af Arv, der førtes ud af Jurisdiktionen, dels ved Opgivelse af Fæste, jfr. Laalands Vilkaar Art. 12: den bortflyttende Fæster maa have betalt Landgilde og Førlogh, Margrethes Forordning 1396 Art. 6: (de, der flytte bort,) give deres Landgilde og 3 Mark til Føræløff, jfr. Christian II's Geistl. Lov c. 111. Det er næppe rigtigt i denne Afgift at se et nyt opkommet Middel til Bøndernes Undertrykkelse, og de, som have sat den i nøieste Forbindelse med Vornedskabets Oprindelse, have vistnok tillagt den en for stor Betydning. Førlov tjener kun som et Tegn paa, at de mange forviklede Forhold, som fremkom ved Fæstets Ophør, nemlig med Hensyn til Eiendomsretten over Bygninger, Redskaber, Husdyr o. s. v., nu vare løste, og at alting var klaret. Man vilde paa en vis Maade kunne sammenligne Førlov med Haandpenge; ligesom disse gaves som en Art Bevis for, at et Kontraktsforhold var indgaaet, var Førlov et Bevis for, at Kontrakten var hævet.

Naar jeg siger, at man næppe bør tillægge Førlov en stor Betydning, da støtter jeg det paa, at vi se det omtalt netop i de Lovbud, hvor Opsigelsesretten i Fæsteforholdet hævdes, og dernæst paa, at vi aldrig høre Klage over denne Afgift. Men fremfor alt synes det betegnende, at Førlov altid var af samme uforanderlige Størrelse; i

gjort en Kontrakt imellem, at Borgerne skulde ingen, som var født paa Landsbyerne, tage til Borger, uden de tilforn havde friet dem fra deres Herskab og var kommet fra dem med Minde.

Dronning Margrethes Forordning bestemmes det som tre Mark, og denne Størrelse har Førlov endnu i de følgende Aarhundreder. Saaledes skulde i det 15de Aarhundrede i Næstved enhver, der vilde føre Arv ud af Byen, „giffue Closter 3 Marc Føræloff, huer aff the arffuinge, ehuar mange som the æræ“¹⁾. Paa Bornholm svares 1586 1 Daler i Førlov, hvad der anslaas lig 3 Mark i ældre Penge²⁾. Ligesaa Hammershus Lensregnskaber 1602—1603, 1607—1608: én Daler af hver Person. Vestervig Lensregnskab 1617: af Arv 3 Mark af hver Person. Roeskildegaaards Regnskaber 1616, 1619—1620, 1640: 3 Mark af hver, naar man flyttede af kgl. Maj. Grund eller ved Bortførelse af Arv. Endelig siger Arent Berntsen, at ved Bortførelse af Arv giver hver Arving tre Rigsmark, og at naar en Mand efter Opsigelse flytter af den Gaard, han har paaboet, skal han forinden give Husbonden 3 Mark³⁾.

Efter saaledes at have vist, paa hvilket Tidspunkt omtrent Vornedskabet er opstaaet, og med hvilke Formaal for Øie det synes dannet — hvilket alt yderligere og paa mange Maader vil blive belyst i de følgende Afsnit —, tror jeg, at det vil være hensigtsmæssigt at kaste Blikket paa det med Vornedskabet beslægtede Livegenskab i andre Lande for at se, hvorledes dette er opstaaet.

5. Hvorledes opstod Stavnsbaand og Livegenskab i andre Lande?

Som bekjendt have Sverrig og Norge været saa lykkelige at undgaa enhver Art af Stavnsbaand som ogsaa af

¹⁾ Scriptores Rer. Dan. IV. 362.

²⁾ Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie 501; Scharling, Pengenes synkende Værdi 27. — I det Hele skyldes det sikkert Pengenes Forandring, naar et andet Beløb findes at være opkrævet.

³⁾ Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed II. 130.

Livegenskab. Gustav Vasa raadete med stor Frihed over Bønderne, og allerede i Aaret 1523 kunde han befale, at en Del Bønder under 40 Marks Bøde strax skulde flytte ind til nærmeste Kjøbstad og bygge og bo dér til Erstatning for det Tab af Borgere, som Byen havde lidt ved, at han paa samme Maade havde tvunget en Del Borgere til at drage til Stockholm og bosætte sig dér¹⁾. Denne Konge skaltede jo i det hele stærkt med Bondegodset²⁾, men hverken da eller senere gjordes Bønderne til Ufri. Under hans Sønner som ogsaa under Gustav Adolf vare de svenske Bønder ingeniunde uden Frygt for, at den Ufrihed, som herskede i de erobrede Lande paa den anden Side af Østersøen, skulde forplante sig over til Hovedlandet, hvilket dog ikke skete. Men den frie svenske Befolkning, som havde bosat sig ovre i Livland, maatte efter Haanden bøie sig for det samme Aag, som hvilede paa denne Landsdels andre Besiddere³⁾.

I Nordens Lande lader sig saaledes ingen Parallel finde. Idet jeg nu gaar over til at betragte, hvorledes Livegenskabet opstod i sydligere Lande, vender jeg mig ikke til det egentlige germanske Tydskland, fordi det haarde Livegenskab her paa mange Steder er af urgammel Dato, og fordi det staar i saa noie Forbindelse med en hel Række dels offentligretlige, dels godseierlige og rent privatretlige Forhold, som vi slet ikke have kjendt det mindste til i vort Fædreland. En Sammenligning, som ogsaa tidligere er foretaget, vil her næppe give noget Udbytte. Derimod vil det snart vise sig, at vi i de nærmest ved Danmark liggende Dele af Tydskland, de oprindelig sla-

¹⁾ Alin i Sveriges Historia III. 58.

²⁾ Alin l. c. S. 179, 216, 221, 233.

³⁾ Veibull i Sveriges Historia IV. 130.

viske, men af Tydske erobrede og koloniserede Lande ligesom ogsaa i de øvrige Lande langs Østersøen have Leilighed til at forfølge en lærerig Udviklingsgang. Ved en Del Undersøgelser, som ere fremkomne netop i de senere Aar, ere vi i Stand til nøiere at forfølge Udviklingen i disse Egne. Det vil maaske være rettest her at begynde med Forholdene i Meklenburg.

Man kan vist sige, at for den almindelige Opfattelse staar det som en given Kjendsgjerning, at der i de tydske Østersølande bestod lige fra Middelalderen et Livegenskab af temmelig haard Natur. Dettes Oprindelse sætter man da gjerne i Forbindelse enten med Retsforholdene hos Landets oprindelige slaviske Indbyggere, eller man søger i Tanken hen til Herremandens og Ridderens voldsomme Undertrykkelse i Middelalderen. Dette er imidlertid langt fra Tilfældet og særlig ikke for Meklenburgs Vedkommende. For det Første kunne vi ikke søge tilbage til Landets oprindelige Indbyggere, thi Obotriterne eller de slaviske Beboere af Meklenburg vare ukjendte med Livegenskab. Alt, hvad man kan bevise med Hensyn til Ufrihed hos dem, er, at de kjendte Trældom paa Grund af Gjæld, og at de fra andre Stammer tagne Krigsfanger kunde sælges som Trælle. Naar det endvidere hedder, at ved Meklenburgs Germanisering de slaviske Indbyggere skulde være komne i Trældom, da er man ikke i Stand til at anføre et eneste Bevis for, at man undergav dem en saadan Behandling. Da der nu lige saa lidt hos de indvandrede Tydske bestod «Hörigkeit», kan Livegenskabet ikke have sin Rod i Forholdene ved Landets Kolonisation.

Derefter maa man naturligvis prøve, hvilke Oplysninger Aktstykker fra det 13de og 14de Aarhundrede give, for at se, om Bønderne da vare personlig ufri. Det er nu

let at paapege en hel Række Byrder og Forpligtelser, som paahvilede Bonden. Foruden Landgilde skulde han yde Dagværk eller Hoveri til sin Husbonde, som desuden kunde være berettiget til Sagefald eller have Birkeret, og Bonden kunde være forpligtet til at præstere Arbeider for Landsherren og Afgifter til denne, — men alt dette er jo aldeles ikke Bevis for et Livegenskab. Der er i alle disse Forhold en vis Leilighed for Herskabet til at øve Magt over Bonden, og det er vist, at de romerskdannede Jurister i det 16de Aarhundrede i disse Forpligtelser fandt Beviser for, at Bonden var livegen, hvilket i Virkeligheden var ganske urigtigt.

Imidlertid fremkom det første Tilknytningspunkt for Uddannelsen af et Livegenskab 1572, da der blev sat Grænser for Bøndernes frie Valg af Opholdssted (*freier Zug*). Under Dannelsen af de større Godser i det 16de Aarhundrede, og paa en Tid, da mange Landboer søgte ind til Wismar og Rostock, var der en højst betænkelig Mangel paa Arbeidskraft paa Landet, og Lovgivningsmagten mente at burde skride ind mod disse Vandringer. Det Baand, som Loven da lagde paa Bonden, begrundes den dog slet ikke paa et Livegenskab, men den motiveres det ved, at en saadan fri Flytning i Længden vilde blive til største Skade for Landbruget (*und das Ackerwerk in die Länge zu groszem Abfall gerathen würde*). Den Tvang, som ved hin Bestemmelse indførtes, er desuden af en mærkelig negativ Natur, idet Lovens Ord kun gaar ud paa, at den, der forholder saadanne Bønder, i Retorsionstilfælde ikke skal vente nogen retlig Beskyttelse! Det er med andre Ord en Opfordring til Godsherrerne om at betænke vel deres gjensidige Interesser, idet man rigtignok paa samme Tid prisgiver Muligheden for Bonden til frit at kunne flytte. Efter at

Loven saaledes væsentlig kun havde betonet den negative Side, at man ikke frit kunde bestemme sit Opholdssted, varede det ikke længe, førend deraf udviklede sig en positiv Side, en Magt for Jorddrotten til at raade over Bonden; han kunde frit forflytte den stavnsbundne fra et Sted til et andet paa sit Gods. Fra denne Beføielse gik Herskabet uden Vanskelighed et Trin videre, og den Praxis uddannede sig, at man kunde bortgive Bonden til en anden Husbonde og sælge ham, uden at det Gods, hvortil han hørte, blev overdraget. Saaledes blev der i Løbet af det 16de Aarhundrede af theoretiske og praktiske Jurister uddannet en Lære om de meklenburgske Bønders Livegenskab, hvilken fik fuld Anerkjendelse af Lovgivningen efter Trediveaarskrigens Ende¹⁾.

De Tanker, som jeg i det foregaaende har fremsat om Udviklingen af Vornedskabet herhjemme, vare modnede hos mig længe, førend jeg lærte disse Undersøgelser over det meklenburgske Livegenskab at kjende. Jeg tror, at Ingen vil kunne nægte, at den Maade, hvorpaa Livegenskabet i dette tyske Land har udviklet sig, næsten skridtvis afspeiler det samme Billede, som vi møde herhjemme. I lang Tid bestaar der for Bonden Afhængighedsforhold af forskjellig Art; Husbonden kan have Birkeret, Sagefald, Krav paa Hoveri og Gjæsteri osv., men endnu kan Bonden dog frit løse sit Forhold og vælge sit Opholdssted. Der udgaar fremdeles stadig Lovbud om, at Ingen maa til sig tage en Andens Tjener, og at man vel skal paase, at Vedkommende er løst fra sin tidligere Forpligtelse. Af Hensyn til Agerdyrkningens Tarv og Landets Bebyggelse op-

¹⁾ Se Böhlau, Ueber Ursprung und Wesen der Leibeigenschaft in Meklenburg, i Zeitschrift für Rechtsgeschichte X. 357 ff.

kommer imidlertid Bestemmelser, som begrænse Bondens Ret til *freier Zug*, og denne Ret udvider sig efter Haanden til en virkelig Dispositionsret over Bonden saaledes, at man kan anbringe den ikke bosatte Bondesøn, hvor man vil, dog stadig paa egen Grund, indtil omsider ogsaa dette Forhold til Grunden hæves; Herskabet kan overlade Bonden til en anden Husbond. Lykkeligvis er vort Land aldrig naaet saa vidt i denne Udvikling, at vi kom til et Livegenskab. Mindet om Fortidens Frihed var for levende, og den romerske Ret har ikke her i Landet kunnet afføde Konstruktioner, som vare vor egen nationale Udvikling helt fremmede. Ikke heller kjendte vi en saa stærk Nedbryden af Bondestandens Kraft og Modstandsevne som den, Trediveaarskrigen førte med sig i Tydskland. Vort Vornedskab har ikke heller nogensinde sluppet af Syne som bestemmende for dets Indhold det Øiemed, hvori det oprindeligt var stiftet, nemlig at den øde Jord kunde blive dyrket.

Vi skulle nu kaste Blikket paa Bondestandens Stilling i Brandenburg. I Middelalderen kjendte man her lige saa lidt til noget Livegenskab, som man kjendte noget Stavnsbaand. Det udtales saaledes i en Dom 1383, at ingen Bonde, der vil forlade sin Fæstejord, skal kunne hindres deri, selv om han ikke kan skaffe en Efterfølger, der paatager sig Afgiften. Imidlertid gik Udviklingen i Brandenburg som andensteds i den senere Del af Middelalderen i Retning af stadig at overføre flere Sider af Landsherrens Rettigheder paa den adelige Besidder. Saa længe der nu i de enkelte Landsbyer var flere Herrer og disses Rettigheder saaledes kom til at krydse hinanden, var Bondens Stilling mindre udsat for Fare, men efter at Adelen var begyndt at samle sine spredte Besiddelser til større Riddergodser, og efter at den enkelte Adelsmand ofte i en

enkelt Landsby havde faaet Jurisdiktion, Patronat over Kirken, Ret til Tiende og Skatter og Ret til Hoveri, maatte den Tanke ligge nær, at Bonden var Herremandens private Undersaat, og Landsherrens Interesse for Bondestanden maatte svækkes. Fra disse Tider begynder det større Tryk paa Bonden, og hans Frihed angribes mere og mere. Dertil kom nu, at der stadig blev større Trang for Arbeidskraft. «Ode Landsbyer og bevoxet Ager, det vil sige dyrket Land, som var forladt af Besidderne og blevet til Skov, disse to Klager ere staaende igjennem Middelalderen.» Udbyttet af en Bondegård var paa de Tider meget ringe og svarede kun lidet til det anvendte Arbeide. Desuden var under Adelen Feider Opholdet paa Landet usikkert, og Pest og Sygdomme havde affolket det. «Der er gjennem hele Middelalderen en stadig Tilbøielighed hos Bonden til at forlade sin Jord og drage ind i Byerne for dér at finde et mere lønnende Felt for sin Virksomhed. I visse Perioder opstod derfor en Indvandring i Skarevis af Landboer til Byerne, og mange Bøndergaarde kom til at ligge herreløse hen.»

Endnu i Slutningen af det 16de Aarhundrede blev det erkjendt i Brandenburg, at Bønderne havde Eiendomsret til deres Jord og vare personlig frie. Denne Frihed var dog paa forskjellig Maade bleven anfægtet. Under den store Trang til Arbeidskraft havde Adelen saaledes sat igjennem ved Landdagsrecesser af 1527, 1534, 1536, 1538 og 1572, at Bøndernes Born skulde tage Tjeneste som Tyende hos deres Herskab fremfor hos andre Personer. Den Overeiendomsret, som Husbonden efter Haanden tillagde sig over Grunden, gav ham en Ret til at tvinge Bonden til at flytte, naar han selv fordrede Jorden til Bolig, ligesom ogsaa Straffen for Ulydighed mod Husbon-

den nu var bleven Tab af Gaardens Besiddelse. Dernæst fordrede man af Bonden ikke blot, at han holdt Gaarden vedlige, men tillige, at han blev paa Eiendommen, indtil han havde skaffet en anden dygtig Bonde, der vilde overtage den; ikke heller maatte Bønderne nedsætte sig andensteds, førend de havde faaet Tilladelse til at drage bort.

Som man ser, manglede der ikke meget i, at Bonden blev fuldkommen ufri, — og saa kom Trediveaarskrigen med dens forfærdelige Odelæggelser. Efter at den er endt, træffe vi paa et virkeligt Livegenskab i mange Egne af Mark Brandenburg, og ved en Landdagsreces 1653 blev det fastslaaet, at det skulde blive bestaaende, hvor det var i Brug¹⁾.

Dette Afsnit af den brandenburgske Bondestands Historie frembyder saaledes ogsaa righoldige Paralleler til vore Tilstande, og det er rimeligt nok, at den danske Ufrihed har udviklet sig paa en tilsvarende Maade. De store og samlede Godser og Adelsens voxende Magt, det ringe Udbytte af Bøndernes Arbeide og disses store Lyst til at søge til Kjøbstæderne, den staaende Kamp for at skaffe det øde Gods besat, de mange Tiløb til Begrænsninger i Bøndernes Frihed til at flytte, indtil tilsidst deres Bunderthed til Stavnen positivt udtales, — alt dette gjenfinde vi paa lignende Maade i Danmark.

Vi skulle nu tage andre østlige Lande for os og komme til Livland og Kurland. De oprindelige Indbyggere af Landet havde ikke kjendt til nogen Ufrihed uden med Hensyn til Krigsfanger, og de tyske Indvandrere, som

¹⁾ L. Korn, Geschichte der bauerlichen Rechtsverhältnisse in der Mark Brandenburg von der Zeit der deutschen Colonisation bis zur Regierung des Königs Friederich I. (1700). I Zeitschrift für Rechtsgeschichte XI. 1 ff.

fra Midten af det 12te Aarhundrede nedsatte sig i Livland, vare frie og gjorde ikke heller de betvungne til Ufrie. De Byrder, som paahvilede Bønderne — Landgilde, Tiende, Hoveri. Leding —, medførte jo paa ingen Maade nogen Ufrihed. Da de havde Eiendomsret over deres Jord ikke mindre end over Løsøre, og de ligeledes frit kunde kontrahere, samt ikke vare stavnsbundne og deltog i Rettergang, kan man ikke frakjende dem personlig Frihed. Imidlertid begyndte de Store efter Haanden at trykke Befolkningen, og Keisere og Paver maatte tage dem i Forsvar. Især synes de Indbyggere i Østersølandene, der gjorde en mere haardnakket Modstand, saaledes som Esterne, at have været under et stærkere Tryk end Beboerne af Kurland, Osel og Livland. Efter Haanden som det blev Skik at forlene større eller mindre Landstrækninger til tyske eller danske Krigere og man dermed overlod ikke blot Retten til Skatter og Afgifter, men tillige Hals- og Haandsretten, bleve de Indfødte afhængige af Privatpersoner. Snart opkom nu den Sætning, at Bonden «hørte til det Land», hvorpaa han boede, og denne blev almindeligere gennemført paa saadanne Tider, da Krig og Anarki plagede Landet. Dette gav Anledning til Oprør eller i hvert Fald til, at Bønderne droge bort fra deres Boliger for under andre Herrer at søge en mildere Behandling. Denne Bøndernes Undvigen, som den kaldtes i Kilderne, tog især Overhaand fra Midten af det 15de Aarhundrede og gav Anledning til de saakaldte «Overenskomster om Udlevering af undvegne Bønder», der bleve afsluttede ikke blot indenfor de enkelte Territorier mellem Vasaller indbyrdes og mellem disse og deres Lands- og Lehnsherre, men ogsaa mellem flere Territorier indbyrdes. Derved blev ikke blot den Grundsætning, at Bonden var bunden til Stavnen, *glebe adscriptus*,

efter Haanden almindelig udbredt, men middelbart blev ogsaa Bondens personlige Afhængighed af Herskabet stedse fastere begrundet¹⁾.

Vi vende os derefter til Rusland²⁾. I det gamle russiske Rige var Trældom kjendt. Alle Krigsfanger og deres Afkom vare ufrie, og der har været hele Byer beboede af saadanne; ligesaa kunde man ved Dom berøves sin Frihed, og man kunde frivillig gjøre sig til Træl. Imidlertid vare Bønderne i Almindelighed frie Mænd. De mange Fyrster, som i Slutningen af Middelalderen styrede Landet under Mongolernes Herredømme og som vare temmelig uafhængige af hinanden, holdt ret strængt paa, at de frie Bønder ikke droge ud over hvert Fyrstendømmes Grænser, for at Landet ikke skulde affolkes. Efter at Riget var blevet samlet til en Enhed under Ivan Wasiliewitch, faldt disse Skranker bort, og Bønderne kunde drage hvorhen de vilde i det uhyre Rige. Dette havde store Ulemper til Følge, idet Bønder, som folte, at Agerbruget var dem for besværligt eller for lidet lønnende paa ét Sted, drog hen til mere frugtbare Egne og bosatte sig dér. Hele Landstrækninger, som ikke vare synderlig eller kun middelmaadig frugtbare, kom herved til at ligge øde hen, medens

¹⁾ Bunge, *Geschichtliche Entwicklung der Standesverhältnisse in Liv-, Esth- u. Curland*, § 1—6. I Bunges Skrift *Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark* S. 125 f. begrænser Forfatteren Fremstillingen i sit forrige Skrift til især at angaa Liv- og Kurland, hvorimod Esterne paa Grund af deres haardnakkede Modstand langt tidligere bleve ufrie.

²⁾ Haxthausen, *Die ländliche Verfassung Russlands* 20 f. Haxthausen, *Studien über die inneren Zustände Russlands* III. 461 f. Schiemann, *Russland, Polen und Livland bis ins 17. Jahrhundert* S. 260. v. Buschen, *Uebersicht der Entstehung u. der numerischen Verhältnisse der Leibeigenschaft in Russland zur Zeit ihrer Aufhebung*. *Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft* XVII. 540 f.

frugtbare Egne næsten overbefolkedes. Adelen fremkom da med Klage over, at en stor Del af de Len, som Czaren havde overdraget dem, laa øde eller næsten ikke gav nogen Indtægt.

Medens Boris Godunow, den senere Czar, under den sidste Hersker af Ruriks Stamme som faktisk Regent styrede Landet, lod han 1597 paa Jurgiewsdagen (St. Georgsdagen) udstede den berømte Ukas, hvori det bestemtes, at alle Bønder skulde forblive paa det Sted, hvor de opholdt sig netop denne Dag, og ikke uden særlig Tilladelse af Herskabet kunde fjerne sig derfra og bosætte sig andesteds. Saaledes vare Bønderne *glebæ adscripti*. »Denne Ukas ser ud som en Art Politiforordning, men det er en dybt indgribende Lov, som lagde en ny Grundvold for Ruslands sociale Landboforhold.» Det russiske Folk jamrer sig i sine Folkesange over Jurgiewsdagen som den Dag, da Friheden tabtes. Den russiske Bønde beholdt vel sin personlige Frihed, men han var næsten fuldstændig overladt til Herskabets Vilkaarlighed. Adelsmanden eller Czarens Lensmand og Embedsmand var næsten eneraadig over, hvor meget han kunde fordre i Afgift, hvor haardt et Arbeide han kunde paalægge Bonden. Her var næppe anden Grænse end den, at han ikke turde trykke Bonden saa haardt, at denne tog Flugten.

Det første Exempel paa, at en Bønde blev solgt, uden at Landet solgtes, skal være forekommet i Aaret 1675, men snart blev det almindelig Brug¹⁾. Under Peter den Store blev Bonden end haardere trykket. Jo større Fordringer Regeringen gjorde lige over for Godseierne, desto stærkere vidste disse igjen at kue Bønderne, og ogsaa

¹⁾ Al. Brückner, Peter der Grosze 523.

Regeringen behandlede dem vilkaarlig, saa at stadig Flere sank ned i Ufrihed. Vel udtaler Czar Peter i en Ukas, hvor skammeligt det er at sælge Bønder «ligesom Kvæg»; men han naar dog ikke videre end til at tilraade, at hvis Salg skal finde Sted, man da sælger hele Familien, og han forbyder at sælge enkelte Medlemmer af en Familie uden i den yderste Nød.

Efter at have vandret saa langt mod Østen vende vi tilbage for endnu kun at medtage Holsten og Slesvig. Der er dog maaske her Anledning til at indskyde den Bemærkning, at i det lille Fyrstendømme Ratzeburg har der ingensinde bestaaet Hørigheid eller Livegenskab, men Bonden har i Middelalderen som i nyere Tid været personlig fri og i uanfægtet Besiddelse af denne Frihed¹⁾. Det er bekjendt, at Livegenskab er indvandret i Sønderjylland fra Holsten, hvor det ogsaa var almindeligere udbredt end i Slesvig. I Holsten er det dog ikke ældre end den Tid, da de adelige Godser med deres Drift i det Store opstod, det vil sige ved Middelalderens Slutning. Da var det, at Adelen begyndte at frygte for, at den ikke kunde have den fornødne Arbeidskraft paa Godserne, og af den Grund bandt Bønderne til Stavnen, en Beføielse, der let lod sig udvikle af Herskabets Øvrighedsmagt. I Slesvig, i alt Fald i Angel, trængte Livegenskab næppe ind før i det 17de Aarhundrede; som bekjendt fandtes det kun paa de adelige Godser i Dänischwold, Svansø og Angel²⁾.

Dette Overblik over, hvorledes Ufriheden opstod hos

¹⁾ Masch, *Der Bauer im Fürstenthume Ratzeburg* S. 141 f. i *Lischs Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte* II; jfr. Masch, *Geschichte des Bisthumes Ratzeburg*.

²⁾ G. Hanssen, *Agrarhistorische Abhandlungen* I. 432, 436. Hanssen, *Aufhebung der Leibeigenschaft* S. 4, 12, 13.

Bønderne i de nærmeste Lande Syd og Øst for os, har formentlig givet en ganske god Veiledning med Hensyn til, hvad vi kunde tænke os om en tilsvarende Udvikling i Danmark. Vi lære, at Ufriheden i hine Lande er voxet en langsom Væxt, og at den begyndte paa alle Steder med at begrænse Bondens *freier Zug*, hans Ret til at drage fra en Herre til en anden, at den var foranlediget ved den store Trang til Arbeidskraft paa Landet, som Pest, Krig og borgerlige Uroligheder havde ført med sig, og som blev end føleligere, da de store Godser dannedes og under det intensivere Agerbrug. Livegenskabet er paa alle disse Steder ikke noget fra Oldtiden bevaret; det er opstaaet i Slutningen af Middelalderen, eller de første Spirer ere lagte til det under Renæssancetiden, og det omdannede sig til det fulde Livegenskab i alt Fald paa Trediveaarskrigens Tid. Vi Danske have derfor aabenbart heller ingen Grund til at antage, at Vornedskab skulde staa i Forbindelse med Oldtidens Trældom, om hvilken vi ellers véd, at den helt forsvandt i Lobet af det 13de Aarhundrede.

Men vi skulle et Oieblik dvæle ved denne Tanke, at Vornedskabet skulde være en sidste Levning af Trældommen.

6. Vornedskab staar ikke i Forbindelse med Oldtidens Trældom.

Det var tidligere en gængs Antagelse, at Vornedskabet stammede fra Trældommen¹⁾. I nyere Tid have dog næsten Alle forladt denne Mening²⁾, skjøndt der endnu findes Talsmænd derfor³⁾.

¹⁾ Saaledes Vedel-Simonsen, Estrup, N. M. Petersen.

²⁾ Især paa Grund af Undersøgelser af Mandix, J. E. Larsen og Allen.

³⁾ Saaledes endnu 1883 C. E. Secher i Landbrugs-Ordbog for den praktiske Landmand, Art. Vornedskabet: i Stedet for Trældommen traadte det langt mildere Vornedskab ... de fleste Vornede i Middelalderen vare oprindelig frigivne Trælle ... V. ophørte

Man kan nu i Virkeligheden ikke uden at anvende Konstruktioner og vovede Hypotheser bringe Stavnsbaandet i Forbindelse med Trældommen. Den store Tidsafstand, der ligger mellem Trældoms Uddøen i det 13de Aarhundredes Midte og Stavnsbaandets Opstaaen i det 15de Aarhundrede, gjør allerede en Tilknytning usandsynlig. Der maatte jo dog have været en Række Mellemlid og Overgange, som lod sig belyse i alt Fald ved spredte Vink; men intet saadant kan anføres. Eller man maatte kunne udpege bestemte Sider af Vornedskabet, som kun lod sig forklare som Rester af Trældom; eller der maatte være Antydninger i Terminologi og Betegnelser, men saadant findes ikke. Hvorfor har dernæst ikke den i Jylland bestaaende Trældom efterladt sig lignende Spor? Trældommen ophørte jo dog ikke dér tidligere end i de andre Landsdele.

Jeg tror ikke, at der er Grund til at dvæle yderligere ved denne Theori, som ikke lader sig støtte ved virkelige Grunde. I det Foregaaende har jeg desuden givet en ny Fortolkning af flere af de Aktstykker fra det 13de og 14de Aarhundrede, som mulig kunde blive paaberaabte, og til den kan jeg henvise. Jeg skal her kun minde om, hvorledes det Overgangsstadium, som man jo maatte tænke sig mellem Trældom og Vornedskab, nemlig Stillingen som Frigiven, lades aldeles uomtalt af vore Kilder. I andre Landes Love finde vi de Frigivnes Retsforhold paa det nøieste bestemt, og t. Ex. give de norske Love nøiagtige

[fra omtrent 1500 af og vist nok noget før] i Nørre-Jylland, Fyn og Skaane. Dette har ingen Hjemmel. Ligesaa Christensen (Hørsholm), der i meget svævende Udtryk forbinder de Vornede med Oldtidens Frigivne, Agrarh. Studier S. 212—213, og opfatter Stavnsbaandet paa Øerne som en Rest af, hvad der havde gjældt for hele Riget, S. 214.

og særdeles detaillerede Regler om de forskellige Arter Frigivne. I de danske Love og Diplomer findes herom ikke et Ord. I og for sig er dette allerede mærkeligt, men det bliver rent ud forunderligt, at Lovene ikke skulde have behandlet de Frigivnes Stilling, saafremt den hedske Trældom kun skulde langsomt have fortonet sig i en Række Afhængighedsforhold, der endte i Vornedskab.

I det Hele taget er det meget lidt af Bondens Stilling paa Hedenskabets Tid, der afspeiler sig i Bondens Stilling i Middelalderen. Desto uheldigere er det, at et eller tvende Udtryk kunde synes at føre Tanken hen paa Oldtidens Forhold; ved dem vil jeg derfor kortelig dvæle.

Man finder saaledes *Træl* og *Trælbonde* brugt om Bonden, og at gjøre Hoveri kaldes at *tralle*. Disse Udtryk ere blevne misforstaaede endog af kyndige Forfattere. Allen siger saaledes i sin Haandbog: fra det 16de Aarhundredes Begyndelse «nedsank Bondestanden ved den forenede Indflydelse af Vornedskab og Hoveri i en saadan Usselhed og Foragt, at «Bønder og Trælle», som det hedder i Frederik den Førstes Haandfæstning, bleve enslydige Udtryk»¹⁾. Lige saa vist som det imidlertid er, at dette mørke Billede af Bondestandens Forhold ikke svarer til Virkeligheden paa de Tider, og at der var mange Lysider, som Allen ikke havde faaet Øie for, lige saa vist er det, at han har mistydet Kilden. Han sigter til de Ord, at Christian II har beskattet hans Naades Raad, Riddere, Adelen, Godemænd, Fruer og Jomfruer «som andre Bønder og Treler» og taget dennem fra deres egen Privilegier, som deres Forældre af Arilds Tid for dennem haver havt²⁾. Men hverken den grammatiske eller logiske Forbindelse

¹⁾ Allen, Haandbog, 7de Udgave S. 238.

²⁾ Geheimearchivets Aarsberetninger, II. 68.

fører her med Nødvendighed til at gjøre Trælle identiske med Bønder, og der vises jo dernæst «Trællene», hvis der ved skal forstaas Slaver, en for stor Ære ved at fremstille dem som skattepligtige Borgere. Og hvad Christian II forstod ved Trældom, ses af hans Haandfæstning Art. 7, hvor han forbyder Fogeder at befatte sig med Kirkens, Klosters eller Ridderskabets Tjenere enten med Ægt, Skydsfærd, Gjæsteri, i at sætte eller af at sætte eller med nogen anden Tynge eller Trældom.

Træl betyder i det gamle Sprog baade haardt Arbeide og den, der præsterer det eller gjør Hoveri¹⁾. Arent Berntsen fortæller, at Nordmændene «med stort Træl og Moissommelighed» Tømmeret udi Elvene nedflaade. Især brugtes det dog om Hoveriarbeidet. Om en morsingsk Herremand synges der i det 17de Aarhundrede:

Han pleier at gjenne hans Bønder til Baas,
han slider dem udi Arbeid og Træl,
saa kjedes de ved deres fattige Sjæl.

I Register og Mandtal paa Madskat 1610—1611 for Aalborg Slots Len læses: Sundby over Fjorden, som ere daglige Trælle til Slottet, derfor giver halv Skat. 1695 siger Mariager Klosters Forvalter til en Bonde: «Nu skal Du være en Trælbonde til Mariager Kloster og gjøre Hoveri saa vel som en af de andre Bønder». I det 17de Aarhundrede gjorde Mariager Kjøbstads Borgere af deres Jordskyldseiendomme «Dagværk» og af Markjorderne «Arbeide og Trældom» (som Fæstebønderne)²⁾. Endnu i dette Aarhundrede sagde man paa Mors Trælbonde om den hoverigjørende Bonde³⁾.

Hermed er det formentlig godtgjort, at Ordet bruges

¹⁾ Se herom Molbechs Glossar.

²⁾ Dahlerup, Mariager Klosters Historie S. 57, 105.

³⁾ Schade, Beskrivelse af Mors S. 84, 86.

ganske almindelig i en uskyldigere Betydning, og al Grund til at sætte den nyere Trælbonde (Hoveribonde) i Forbindelse med den gamle Træl turde derved være bortfalden.

Her kan da ogsaa være Grund til at fremdrage, hvorledes man paa en anden lige saa urigtig Maade har villet sætte en Bondestanden paahvilende Byrde i Forbindelse med Oldtiden og derved tillige paavise, at en Del af dens Ufrihed er af gammel Herkomst. Forskjellige nyere Forfattere have — som det synes med N. M. Petersen¹⁾ som Fører — bragt de saakaldte Hovgaarde i Forhold til de hedske Hov eller Templer, altsaa som en Art Tempelgaarde, og man har yderligere bragt Hoveri i Forbindelse dermed, saaledes at dette oprindelig havde været Arbeide af Bonden, præsteret til Gudehovet²⁾. Hele denne Lære bygger imidlertid paa Misforstaaelser.

Hvad for det første Hovgaardene angaar, beskrives de af Olufsen med Nutiden for Oie som værende omtrent dobbelt saa store som almindelige Bondegaaarde³⁾. Deres Forrang i Størrelse fremfor andre Gaarde fremgaar ogsaa af mange Aktstykker. Saaledes tilskødes der 1406 Dronning Margrethe af vedkommende Arvinger *Nedre Hoffgaardh* i Vesterbølle, hvilken Knud Hakensen og hans Hustru Fru Bodil iboede, tilligemed en stor Del andet Gods; det er saaledes en adelig Sædegaard⁴⁾. 1674 faar Ulrik Fr. Gyldenløve Skøde paa Thuro med paaliggende *Haufgaard*,

¹⁾ Med Hensyn til Hovgaardene udtaler han sig med Forsigtighed i Samlede Afsandlinger III. 357. Jfr. derimod Histor. Fortællinger om Island. Færd, 2. Udg., IV. 304.

²⁾ N. M. Petersen, l. c. Svend Grundtvig, Danske Kæmpeviser og Folkesange (1867), 118. C. E. Secher i Landbrugsordbog Art. Hoveriets Historie.

³⁾ Vidensk. Selsk. Skrifter, Phil.-Hist. Aft. I. 351.

⁴⁾ Molbech og Petersen, Udvalg af Diplomer 292.

Gaarde og Huse¹⁾. De mange Gaarde i Danmark, som endnu bære dette Navn, ere da ogsaa fremdeles store Gaarde: Svinninge Hovgaard c. 13 Tdr. Hartkorn, Tostrup Hovgaard 12¹/₄ Tde. Hk., Bjergager H. 15¹/₂ Tde. Hk., Svenstrup H. 8³/₈ Tde. Hk. o. s. v.²⁾. Om flere af disse Nutidens Hovgaarde vide vi, at de have været adelige Familiers Sædegaarde eller Hovedgaarde³⁾. Da Bønderne i Qvarmløse 1624 lod deres Gildeskraa skrive, føiede de forsigtig til: hvad Hoffgaarden er anlangende, lade vi i deres egen gode Villie⁴⁾.

Naar man nu sætter disse Hovgaarde i Forbindelse med de hedenske Gudehov, savner dette sikkert al Hjemmel. Vi møde her igjen en stor Tidsafstand uden noget Mellemlid, og i Virkeligheden bliver kun den tilfældige Navnelighed tilbage. Hovgaarde spille aldeles ingen Rolle i den ældre Middelalder, ja Navnet forekommer end ikke. Man vil kunne efterse Registrene til vore Diplomsamlinger eller til Scriptores og vil her næppe kunne finde et Exempel derpaa. En Gaard af lignende Art som de senere Hovgaarde hedder i Kilderne curia capitalis og paa Dansk Hovedgaard, hvilket jo er et helt andet Ord, om det end en enkelt Gang kan være forvexlet dermed. Den i Dokumentet af 1406 nævnte Nedre Hoffgardh er vel endog et af de ældste Exempler paa en saaledes benævnt Gaard.

Der er næppe Tvivl om, at Hovgaard er en i den sidste Del af Middelalderen fremkommen Betegnelse for

¹⁾ Historisk Tidsskrift, 3. R., I. 425.

²⁾ Trap, Beskrivelse af Danmark, III. 272, V. 291, 323, VI. 65.

³⁾ Trap, I. c. V. 323, 541.

⁴⁾ Weber, Samlinger til den danske Historie 99. Jfr. Repholtz, Baroniet Stampenborg 87.

den Gaard, hvor der var Hof, Herskab og Herresæde, eller til hvilken der gjordes Hoveri. Det opkommer samtidig med, at de store Gaardes Tal saa betydelig stiger¹⁾. Hof betød dengang ikke blot Alt, hvad der samlede sig omkring Kongen eller angik denne; dets Betydning var udvidet til at omfatte ogsaa Herremandens nærmeste Omgivelser og Husholdning. *Hovmændene* ere derfor Riddernes Svende. «Hvilken Svend, der tjener nogen Herre eller god Mand og oppebærer Penge og Klæder for en *Hoffmand*», hedder det paa Kong Hans's Tid. *Hofdrengen* var den Smaadrenge, som tjente Adelsmanden²⁾.

Men af samme Herkomst er Ordet Hoveri. For det Første maa bemærkes, at netop Formen Hoveri er en meget sen Dannelse; først i den sidste Del af det 17de Aarhundrede bliver den almindelig; den bruges saaledes i Sangen *Rusticus queribundus* 1668:

Jeg er ikke een Dag fri
for min Husbonds Hoveri,
hver Dag han mig driver³⁾.

Arent Bentsen taler derimod om *Hovning* og *Hovarbeide*⁴⁾. Foruden disse Ord finde vi i ældre Tid *Hovtjeneste*⁵⁾, «de skal gjøre *Hovdag*» (1578)⁶⁾, de ere Herskabets *Hofbondher* (1456)⁷⁾, de tærskes *til Hove* o. s. v.

¹⁾ Molbech anfører i sit Glossar af P. Tidemands Postil, 1564: Johannes er ikke saadan en Hoffgaards Prædikere, som vil klædes med bløde Klæder.

²⁾ Se Molbechs Glossar. Grundtvig, Kæmpeviser (1867), 130:
han kom til Borgeled;
ude da stode de lidel Hovdrenge,
og hviled de sig derved.

³⁾ Rasnaussen og Nyerup, Udvalg af danske Viser, I. 238.

⁴⁾ II. 155. Jfr. Rosenvinge, Gamle Domme, IV. 46, 1584 (*Hoffue-Arbeide*).

⁵⁾ Hübertz, Aktstykker til Bornholms Historie, 368 (1571).

⁶⁾ Nye Danske Magazin, II. 157.

⁷⁾ Danske Magazin, 3. R., III. 254.

Alle disse Udtryk staa aabenbart i Forbindelse med Hof som Betegnelse for Herremandens Gaard eller med Hovgaard som Betegnelse for den større Gaard i Byen, der tilhørte Herremanden eller Embedsmanden, og som tildels dreves ved Hovning af Bønderne. Men det vil ogsaa ses, at disse Bestemmelser alle ere af yngre Dato, opstaaede efter at det tyske Hof i Betydningen af Herregaard var trængt ind i Landet og dernæst efter at Hoveriet var kommet til at have en saa indgribende Betydning for Avlsbruget.

I en tidligere Tid af Middelalderen er den staaende Betegnelse for Bøndernes Arbeide *Dagsværk* — saaledes ydedes der *dachzwerke* til den nævnte Nedre Hovgaard —, *Innæ*, *Ynding* ¹⁾ og Lignende.

7. Vornedskabets territoriale Omraade.

Stavnsbundne Bønder fandtes, efter at Vornedskabet var kommet i Hævd, kun indenfor Sjælland, Laaland, Falster, Møen og Bogø, hvad der svarer til Sjællandske Løvs gamle Omraade. Der var aldrig Tvivl om Grænserne for dette, og der er ikke gjort Forsøg paa at udvide det til de andre Landsdele. Christian den andens Geistlige Lov forbyder den onde og uchristelige Sædvane, som hertil i Sjælland, Falster, Laaland og Møen været haver, og tillader Bønderne at flytte af deres Gods, som Bønder gjøre i Skaane, Fyen og Jylland ²⁾. Der gjordes ikke

¹⁾ Gamle Dommme, I. 188 (Ægt og Ynding), 189 (Inding og Arbeide).

²⁾ Jfr. Lensbrev 1562 til Jørgen Rud paa Gods paa Bornholm, i Jylland og Sjælland; han maa ikke sælge de vornede Sønner paa Godset i Sjælland, altsaa kun her. Vedel Simonsen, Ruderne II. 52. — Paa Langeland fandtes naturligvis ikke Vornedskab, og Langeland i Brevet af 1542 i Danske Magazin 3. Række, VI. 350 er en vitterlig Fejlskrift, som Sammenhængen klarlig viser. I Frederik I's Brev af 17. Sept. 1523 stilles desuden udtrykkelig med Hensyn til Vornedskab Nørrejylland, Fyen, Lavind (Lange-

heller i den følgende Tid noget Forsøg paa at indføre Vornedskabet i andre Egne af Landet. Ganske vist udtaler Hammerich i sit Skrift «Danmark under Adelsvælden»¹⁾ i Anledning af Bøndernes Tilstand i Frederik II's Tidsalder, at «selv i Jylland, Bondefrihedens tidligere Hjem, stødte man nu paa Spor af Vornedskab», men hans eneste Støtte herfor er en uoverlagt Ytring af Kolderup-Rosenvinge²⁾ i Anledning af en Dom af 1558. Ved denne Dom paakjendes en hel Del forskjellige Spørgsmaal om, hvad Kronens Tjenere til Hundslund Kloster skulle præstere til Lensmanden, og efter at alle Bøndernes Klagemaal ere paakjendte, sluttet der med, «at hvilken som ikke vil udgive sligt Landgilde, Gjæsteri, Ægt og Arbeide, som forskrevet staar, da maa han udi Tide opsige sin Gaard og flytte af Godset og skaffe sig andre Boliger, som de kunde have mindre Udgift». Naar man nu heraf slutter, at Bønderne først ved denne Udtalelse faa Ret til at forlade Godset, da er jo dette i høieste Grad ubeføiet. Kongen og Rettertinget fastslaa, hvor stort Omfanget af de Pligter er, der paahvile Bønderne; at der yderligere tilføies, at Bønderne jo, forsaavidt de ere utilfredse dermed, kunne flytte, er en Udtalelse, som paa en saare naturlig

land) og Skaane imod Sjælland og Smaaløndene (Allen, Nordiske Rigers Historie IV. 2. 80). Paa Hven var der Vornedskab, jfr. Holbergs Danmarkshistorie (ved Levin) III. 178—179, Brev 29. Januar 1647, at Indbyggerne paa Hven skal lige som tilforn forblive Vornede og som andre i vort Land Sjælland Vornede til Stavns drives og i alle andre geistlige som verdslige Sager den sjællandske Lov være undergivne (Geh. Ark. Sjællandske Registre). — Jfr. Chr. V. D. L. 3—14—1: Vornedrettighed i de Lande, som det hidindtil brugeligt været haver.

¹⁾ Bind II, S. 123.

²⁾ Gamle Domme, II. S. XVI: 226.

Maade maa falde Dommerne ind paa samme Tid, som de fastslaa, at noget er Ret, imod hvilket Bønderne havde protesteret.

I det hele er det lidet sandsynligt, at der skulde være gjort Forsøg paa at overføre Vornedskabet til Jylland i det 17de Aarhundrede. Det var paa de Tider en almindelig bekjendt og vitterlig Ret, at Sjællændere og Laaliker vare vornede, men Skaaninger og Jyder fri; og snigende eller aabenbare Forsøg paa at indføre Stavnsbaand i andre Egne vilde sikkert have mødt den bestemteste Modstand ¹⁾.

Det har alle Tider været en Gaade, som har sat Sindene i Bevægelse og affødt alle Haande Gisninger, hvad Grunden vel kunde være til, at Vornedskabet alene hvilede paa Bønderne i Sjælland og Smaalandene. Jeg ser mig

¹⁾ De af C. Bricka i Historisk Tidsskrift 5. Række, II. 409 anførte Exempler paa, at der ogsaa i Jylland mulig findes Antydninger om et Vornedskab, ville alle findes fortolkede i det Foregaaende, særlig i Stykke I. — Naar Bricka ogsaa anfører, at en Dom hos Rosenvinge, Gamle Domme I. 164 udtaler, at Iver Juel til Stubbergaard havde tilladt, at en Bonde maatte være paa Mester Mads Hvids Gods, indtil saalænge han sagde hannem der til om, og at dette synes at tyde paa et mærkeligt Afhængighedsforhold, da skal hertil bemærkes Følgende. Den nævnte Bonde var Iver Juels «fredløse Mand»; han var voldsvoren og havde ikke bødet for sig, og det paahvilede Iver Juel at gribe ham (Reces 1547 Art. 12). Medens Processen mod Bonden stod paa eller efter at denne er gjort fredløs, har Juel tilladt Mester Mads midlertidig at beholde Bonden «paa sit Gods uden alle Brøde», hvilket Udtryk sigter til, at Præsten skulde anses for sagesløs, uagtet den Bonde, som tjente ham, var tiltalt eller fredløs, jfr. Jydske Lov II. 27: hwa sum husær frithløs man witænd . . . bætæ kunung thre marc, eller som det udtrykkes i Gamle Domme III. 113: fredløs Mand maa ingen huse uden Bøder videndes. Der kan saledes ikke være Tvivl om, at Iver Juels Ret grunder sig i den af Bonden begaaede Forseelse og ikke i Bondens almindelige Stilling.

ikke i Stand til at løse denne Gaade, forsaavidt man ønsker Paavisning af Lovregler eller faktiske Omstændigheder, som ligefrem maatte medføre eller dog have som en nærliggende Følge, at Bønderne indenfor Landets midterste Lovomraade og alene her bleve stavnsbundne. Men jeg tror rigtig nok heller ikke, at man behøver at lede efter en saadan Grund. De Paralleller, som jeg fra Udlandet har hiddraget til Oplysning om, under hvilke Forhold og af hvilke Betingelser Stavnsbaand og Livegenskab paa mange Steder ere opstaaede, have vist os, af hvilke tidt ubetydelige og tilfældige Spirer Ufriheden har havt sit første Udspring. Bondestanden har i hele Danmark været undergivet et Tryk i Slutningen af Middelalderen, og efter at dens Ret til at tale med om Landets Lovgivning var gaaet i Glemme, har den været udsat for, at ogsaa et saadant Bud som det kunde blive givet, at Bonden skulde blive paa den Grund, hvorpaa han var født, i hvilket man saa' den eneste Udvei til at faa Landet dyrket og Agerbruget fremmet. At et sligt Bud imidlertid lettest lod sig gennemføre eller alene kunde udgaa for Sjællands og for de sydlige Øers Vedkommende, det lader sig forklare af, at Trangen dertil her var stærkest, og af, at Bonden her havde mindst moralsk Modstandsevne, ligesom af, at de Store her vare mægtigst.

Hvad nu det første af de nævnte Punkter angaar, da vil det være vanskeligt at bevise, at der i det 15de Aarhundrede netop var mest øde Gods i Sjælland og Smaalandene, men i hvert Fald er det vist, at her fandtes overordentlig meget, og at der i det 17de Aarhundrede absolut var mest øde Gods paa dette Omraade (se nedenfor). Dernæst havde de Store her en stærkere Trang til at holde Bonden til Godset, eftersom der krævedes mange Ægter

og meget Hoveri; Hovedstadens Nærhed og Kongens og Hoffets hyppige Reiser medførte store Krav. Hvad Sjællændernes, Laalikernes og Falstringernes Karakter angaar, saa er det bekjendt, at disse Øboere have været langt lettere at styre end f. Ex. Bønderne i Jylland, hvor Bondeoprørene høre hjemme. Osterssøn Weylle omtaler ogsaa, at «disse Landes Bønder eragtes gemenlig af Naturen blødhjertige og gode frem for Jyder og Skaaninger at tvinge; blive og gjerne i deres Fødeland, uden de af Magt trænges at uddrage».

Med Hensyn til de Stores Magt er saa meget i alt Fald sikkert, at Overenskomster som de, der vitterlig ere blevne indgaaede om ikke at modtage hinandens Tjenere, langt lettere maatte kunne komme i Stand paa mindre og skarpt afgrænsede Territorier end i større Landskaber¹⁾. Der var indenfor hver af disse Øer en lettere Leilighed til at kontrollere, hvor Bønderne hørte hjemme, og til at standse deres Flugt, og en Forening af Godsherrerne om at hjælpe hinanden kunde lettere komme i Stand.

Man pleier i denne Sammenhæng tillige at anføre, at Adelen i Sjælland efter Lovene havde større Beføielser over Bønderne end i Landene Øst og Vest derfor. De Ex-empler, som anføres, ere følgende²⁾.

¹⁾ Jfr. ovenfor S. 381 Anm. 1.

²⁾ C. Christensen (Hørsholm), *Agrarhistoriske Studier* I. 216 udtaler, at «da Mødet i Anledning af Kalmarunionen holdtes i 1436, indkaldtes til dette to Bønder fra hver af de andre Provinser, men ingen fra Sjælland og Smaaøerne». Hertil er at bemærke, at i det omhandlede Møde deltog Bønderne aldeles ikke. Hvad den ærede Forf. vil sige er, at det paa samme udarbejdede Udkast til en Fornyelse af Unionen indeholder en Bestemmelse om, at ved Møder om Kongevalg skulde Indkaldelse udgaa til Bønderne paa den nævnte Maade. Men desværre har Forf. her som paa saa mange Steder benyttet dels Citater paa anden Haand.

I Følge Valdemar Eriksens Haandfæstning af 1326 Art. 9 havde Herremændene i Sjælland ikke blot tre og ni Marks Bøder, som Retten var i Jylland, men ogsaa Fredkjøb af deres Bønder. Fredkjøb var imidlertid paa de Tider som ogsaa tidligere en Bøde, der ellers aldrig overlodes de Sagefaldsberettigede, og de tilsvarende Bestemmelser i Haandfæstningerne af 1320 (§ 11) og af 1376 (§ 10) have ikke nogen Udtalelse om Fredkjøbet, saaledes at det ser ud, som om der 1326 af Herremændene er gjort et Forsøg paa at tilerhverve sig denne Ret hos den unge Konge, og at dette senere er blevet opgivet ¹⁾.

Fremdeles anføres Odense Reces 1539 cap. 8. I Følge denne skal, naar en Bonde (Selveier) ikke vil tiende, Lensmanden sætte ham fra Gaarden og give den til en af Medarvingerne. Er det en Fæster, skal Lensmanden eller Jorddrotten paa lignende Maade forvise ham af Gaarden og fæste den til en Anden; «dog udi Sjælland, Laaland, Falster og paa Møen skal holdes om Tiende og forfølges dermed, hvis Brøst saa bør at forfølges, som for Tyveri». Der er ikke Tvivl om, at der her er sat en langt strængere Straf for Forholdelse af Tiende i Sjælland end i Jylland og Skaane. Men der ligger ogsaa deri ligesom en Udtalelse om, at i hele det øvrige Land kan man virkelig true med at forjage en Mand fra Fæstet og sætte en anden i Stedet for, medens dette ikke er muligt indenfor det sjællandske Lovomraade, — det vilde let blive en Straf for Husbonden, som vilde faa en øde Gaard i Stedet

dels forældede Udgaver. De gode Haandskrifter af hint Aktstykke have tillige «to af Sjælland», se Geheimearchivets Aarsberetninger II. 36, og denne Feiltagelse er forlængst bleven rettet, se Allens Haandbog, 7de Udgave S. 226.

¹⁾ Jfr. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog S. 270.

for en bygt. Med andre Ord — indenfor det Omraade, hvor Vornedskabet bestaar, er der saa meget øde Gods, at det bliver altfor voveligt at true med Udsættelse af Gaarden, ja det kunde endog tænkes, at manges Bønder med Glæde vilde benytte den Leilighed, som en saadan Forseelse gav ham, til at slippe fra Gaarden. Saaledes vidner denne Bestemmelse kun om, hvor langt mere forsigtig man maatte være med at true med Udsættelse af Bøndergaarde i disse Egne, og den antyder, hvor meget øde Gods der her var ¹⁾).

8. Kvinder ere ikke Vornede.

Vi skulle nu gaa over til Undersøgelser over Vornedskabets Væsen, og her møder os da som den første Eienommelighed, der skiller det fra Livegenskabet, at Vornedskabet aldrig nogensinde kom til at omfatte Kvinden, saa lidt som Stavnsbaandet senere ²⁾. Heri kundgør sig igjen Hensigten med dette Institut, nemlig at skaffe Dyrkere til Jorden (ligesom Stavnsbaandet skulde skaffe Soldater). Ingen af de mange nævnte Lovkilder angiver, at andre end Bøndernes Sønner skulde være stavnsbundne: Arent Berntsen taler ogsaa kun om «vordnede Sønner», Ostersson Weylle om «Bønder og deres Sønner». Det var altsaa den klareste Ret, at Kvinder ikke følge Staven; de kunde tjene, hvor de vilde, eller gifte sig, hvorhen de vilde. Ikkun indirekte kunde Vornedskabet komme til at

¹⁾ Man kunde vel ogsaa omvendt nævne Begunstigelser for Bønderne i det sjællandske Lovomraade, saaledes ved Tiltale for Gjæld af Kjøbstadmand, se Borgerskabets Forslag 1660 i Suhms Nye Samlinger I. 223.

²⁾ Nogle Forsøg paa ogsaa at faa Kvinder ind under Stavnsbaandet mislykkedes; Stampe modsatte sig det bestemt, se Stampes Erklæringer III. 574—581, V. 24, 446.

paavirke dem ved, at de som Døtre eller Hustruer kunde være nødte til at følge Faderen eller deres Mand.

Mærkeligt nok finder man i Vindings Udkast til Christian V's Lov¹⁾ (det saakaldte sidste Projekt) følgende Paragraf i Slutningen af det til D. L. 3—14 svarende Kapitel (3—25): «ingen Quindfolk, som ere føde paa de Steder, hvor der er Vorneregtighed, maa udflytte sine Middeler af Herskabets Grund, meget mindre gifte sig der ud af, uden Herskabets Minde ok Samtykke». Forfatteren har saaledes ikke været fjern fra den Tanke ogsaa at binde Kvinderne; men mere end en flygtig Tanke er det ikke blevet. Paragrafen har intet Nummer faaet saaledes som de foregaaende, og den er strax bleven overstreget.

Naar det nu alligevel stundom findes fremsat, at «endog Kvinderne synes at have været stavnsbundne»²⁾, da beror det paa en Misforstaaelse. Man vil ganske sikkert aldrig træffe en Proces, som gaar ud paa, at den eller den Kvinde tiltales som barnefødt paa en bestemt Grund, eller at hun som vorned overlades fra den ene Husbond til den anden. Derimod er der intet i Veien for, at ogsaa en Kvinde kan tiltales «for Rømning», at hendes Mandhelg kan tages og hun omsider dømmes fredløs. Naar dette sker, er det, fordi hun overtræder en kontrakt-mæssig Forpligtelse f. Ex. ved i Utide og uden Opsigelse at rømme fra sin Tjeneste, naar hun var Tyende, maaske tillige medtagende Klæder, som vare Husbondens. Eller det er jo muligt, at hun som Enke havde siddet i en Fæstegaard og var flyttet uden Tilladelse³⁾.

¹⁾ Thottske Samling, 1183, Folio.

²⁾ Rørdam, Universitetets Historie II. 356.

³⁾ Se saaledes Flakkebjerg Herreds Tingbog Nr. 2 (Thottske Samling Nr. 2023—2024, 4^{te}) 7. August 1606: N. J. tiltales for Arv

Da Kvinden ikke er stavnsbunden, og da uægte Børn følge deres Moders Kaar, vilde det være rimeligt, om ogsaa uægte Sønner vare fri for Vornedskab. Imidlertid lyder Reglen i Danske Lov 3—14—5: Slegfredsøn er Vorned til den Grund, som hans Moder lovligen bevisis at have været paa, den Tid hand blev avlet. Ved Udkastet til denne Artikel har Peder Lassen skrevet følgende Bemærkning (der findes i Marginen til Vindings andet Udkast): *male et contra principia juris, nam spurius sequitur conditionem matris, et mater est immunis quocumque loco nata sit, ergo et spurius*¹⁾. I en følgende Tid have andre Jurister gjort samme Bemærkning om det anomale i denne Retssætning²⁾, som imidlertid blev staaende i Danske Lov³⁾.

9. Vornedskabets Indhold.

Det vil nu være paa Tide at undersøge lidt nøiere, hvad der egentlig er Vornedskabets Indhold. Maaske er der ikke noget, som i den Grad har vanskeliggjort Studiet af Vornedskabets Historie som dette, at der gjennem de tre Aarhundreder, hvori det bestod, ikke af Lovene er

efter L. J.'s Moder, som rømte bort. N. J. blev kvit dømt for hans Tiltale, efterdi L. J.'s Moders Hovedlod blev optaget for Rømning af Husbonden. 13. Nov. 1606: Trolldholms Kaldsmænd kaldede nogle Folk for Rømning], ligesaa kaldede de og en Pige ved Navn Anna, som og er rømt fra ham, kaldede O. M., som forholdt samme Pige. — Rørdam l. c. II. 356: Den 23de Sept. 1571 gjordes et Skifte efter Laurens Jensens Hustru ved Navn Kirstine, boendes udi Kyndeløse, som bortløb S. Laurens Dag fra hendes Husbond; da tilfaldt Universitetet et brunt Øg, som var vurderet til 6 Mark, som Hr. Rektor D. Niels Hemmingsen undte Fogden.

¹⁾ Geheimearkivet.

²⁾ Schlegel i Kofod Anchers Skrifter II. 279.

³⁾ Om det Sted, hvor Sønnen fødtes eller hvor han avledes, skulde være afgjørende, var der i øvrigt Tvivl om i Kommissionen.

gjort noget Forsøg paa nærmere at bestemme, hvor vidt Vornederetten og Vornedepligten egentlig strakte sig. Det kan derfor ikke heller undre os, at Rettergang og Praxis til forskjellige Tider havde en forskjellig Opfattelse af dette Instituts Omfang og Væsen. Da saa omsider Forfatterne af Christian V's Danske Lov maatte søge at udvikle og fremstille Reglerne om Vornedskab, faldt det dem aabenbart vanskeligt at faa klaret alle herhen hørende Spørgsmaal.

Vornedskab var den Bonden i Kraft af hans Fødsel paa en bestemt Grund paahvilende Forpligtelse til at blive til Stede paa samme Eiendom eller dog paa samme Husbonds Gods og dér eventuelt at overtage en Gaard eller Jord med Bolig til Dyrkning. Hvis vi skjelne mellem en positiv og en mere negativ Side af Bondens Pligt, vil det ses, at den negative bestaar i Forpligtelsen til ikke at forlade Eiendommen uden Husbondens Villie, medens den positive Side medfører Pligten til at skulle overtage en øde Gaard. Den negative Side er dernæst kun den secundære; kun for at sikre sig, at Bonden i sin Tid kan overtage en ledig Gaard, har Herremanden Ret til at holde den Vornede tilbage. Dette fremgaar aldeles bestemt deraf, at Herremanden i øvrigt ikke har nogensomhelst Raadighed over Bondens Arbeide. Han kan ikke fordre, at han skal gjøre Hoveri eller Arbeide af bestemt Art; han kan ikke tvinge ham til at tage Tjeneste som Tyende, ikke nøde ham til at gjøre Haandværksgjærning eller drive Handel; han har ingen Raadighed over hans Formue og kan ikke gribe ind i hans Familiemyndighed. Den eneste Tvang, som han kan undergive ham, er den, at han skal overtage en øde Gaard, men i øvrigt naturligvis kun paa de noie bestemte Vilkaar,

som Lovgivning og Praxis have fastslaaet en Gang for alle for vedkommende Fæsteforhold. Havde dernæst den Vornede én Gang efterkommet denne Forpligtelse, da kunde han ikke senere flyttes, saa længe han drev sin Gaard forsvarlig; Herremanden kunde ikke flytte ham fra et Sted til et andet paa sit Gods. I alt Fald var dette Regel, efter at Livsfæste var blevet indført. Men for at være sikker paa, at den Vornede opfyldte denne Pligt, havde Husbonden en Ret til at holde ham tilbage paa Godset eller til at fordre, at han kun begav sig bort med erhvervet Tilladelse ¹⁾).

Naar man nu vilde spørge, hvorpaa jeg støtter denne Paastand om, at dette er Rettens egentlige Indhold, da vil der kunne henvises til alle de i det Foregaaende anførte Kildesteder, hvor der nærmere gaas ind paa Forpligtelsesforholdet ²⁾, og hvor det stadig lyder paa, at han skal overtage Gaard eller Jord. Der vil fremdeles kunne henvises til en hel Række Processer mod Vornede og til Klager fra Vornede over Husbønder, hvor Tvangen altid gaar ud paa Overtagelsen af en ledig eller øde Gaard ³⁾.

¹⁾ I Modsætning til den Angivelse af Vornedskabets Indhold, som ellers gjerne fremsættes og som nævner som Kulminationspunkt: „ja, Herskabet kunde endog tvinge den Vornede til at overtage en øde Gaard“, hævder jeg altsaa, at denne Pligt er Vornedskabets egentlige Kjerne, og at de andre Sider ere afledede af denne.

²⁾ Jfr. ogsaa Acta Consistorii 1604: Oluf Ibsons Stiføn i Vallø vil købe sig fri, at han ikke skal nødes til nogen af Universitetets Gaarde. Rørdam, Universitetets Historie III. 125.

³⁾ Jeg maa her henvise til de talrige Citater i denne Afhandling, som enten allerede ere anførte eller senere ville blive det. — Her kan maaske hidsættes følgende Klage af Per Poulsen til Kong Christian III (c. 1556): stor Urethed sker mig fattige Karl af Eders Naades Befalingsmand Jørgen Walkendorf . . . jeg er født paa Eders Maj.'s og Kirkens Gods og nu har forn. J. nødt og tvungen mig til en øde Gaard, og jeg er en fattig hjælpeløs Dreng og haver ikke mere end jeg gaar og staar i. Nu haver jeg givet

Det er mig ikke heller bekjendt, at den over en Vorned nedlagte Paastand nogetsteds er gaaet videre.

I Breve, ved hvilke Vornede overdrages, hedder det gjerne, at Bonden for Fremtiden skal være, «hvor N. N. ham vil have paa sit Gods»; men ogsaa herved synes snarere tænkt paa en Bosættelse et Steds paa Godset end paa en almindelig, uindskrænket Anvendelse af Bonden. Saaledes overdrager 1532 Tønne Tønnesen, Forstander til Clare Kloster i Roeskilde, til Fru Anne Menstrups Datter en af min Klosters Bonde Søn, som hedder Jens Persen, som er født udi Allindelille, maa og skal være, hvor som Fru Anne hannem have vil paa sit Gods. Item findes der nogle Bønder Sønner, som fødte ere i Valsømagle i den Gaard, som Ture Jepsen udi boer, som ubosæt er, som hun fik til Maglæg ud af Clare Kloster, de skulle være og bygge og bo, hvor som Fru Anne dem have vil¹⁾.

Altsaa dreier ogsaa her Vornedretten sig om de ubosatte Bønder.

Man maa beklage, at Vornedskabet ikke er blevet nøiere defineret i Christian V's Danske Lov. Peder Lassen havde dog i Udkastet af 1669 ved Kapitlets første Artikel antegnet: Vornedes definitio, ut Cimbris ignota, tradenda, — men en nøiere Forklaring optoges ikke i Loven. Imidlertid staar der i Lovkapitlets Art. 1: «Vorneden er pligtig til at antage Hus eller Gaard, som hans

ham 7 Daler, og han loved mig at være fri; nu forfølger han mig og vil tvinge mig til samme øde Gaard, og jeg haver intet at bygge med . . . Beder om et Beskærmelsesbrev at jeg fattige Dreng maatte være fri for hannem, saa længe jeg kunde fortjene mig noget at holde og bygge Gaard med: siden vil jeg altid gjerne være, hvor Eders Naade vil, med al Lydighed og Tjeneste. Danske Samlinger 877, Nr. 22.

¹⁾ Heise, Familien Rosenkrantz's Historie, II. Dipl. S. 127.

Husbond hannem paa sit eget forelegger.» Det samme Indhold gives Forpligtelsen i Art. 11: «Haver nogen Præst Vorned, som han ei selv fornøden haver til sit Gods, som til hans Embede ligger, at besætte, da tager den, som Herligheden haver, dennem til at besætte sit Gods med. Men tager Præstis Vorned Gaard eller Huus paa anden Husbonds end paa dens Grund, som Herligheden haver, da kand Præsten deele hannem til Stavns, om hand hannem til sit Godsis Besættelse fornøden haver: Iligemaade den, som Herligheden haver, om Præsten hannem ikke behøver.» Saaledes kan Præsten kun bruge Vornede til Besættelsen af Godset, Herlighedseieren kan kun tage den Vornede fra Præsten til Besættelse af Gods og naar Præsten ikke benytter ham til at besætte sin Jord med.

Maaske vilde man kunne mod denne Tydning anføre Reglen i D. L. 3—14—3: «hvis og nogen af saadanne Personer skulle sig undslaa eller forstikke fra deres Husbond, da maa de af Husbonden, hvor de antreffis, anholdis, at de til behørige Steder kunde forskikkes til Gaarde at antage eller anden Tjeniste at forrette o.s.v.» Jeg vil her nu ikke lægge videre Vægt paa, at dette sidste Udtryk kan rumme den i Art. 1 nævnte Forpligtelse til at «tage Hus»; men vigtigere er at lægge Mærke til, at der her tales om de Bønder, mod hvem Rettergang eller Straf er nødvendig, fordi de unddrage sig Vorned-Forpligtelsen, og hvor saaledes en stærkere Tvang fra Husbondens Side er vel beføiet. Men dernæst er det lærerigt at se, hvorfra dette Udtryk stammer. Christian V udgav den 5te December 1670 en Forordning om Vornede, hvilken var foranlediget ved, at Kongen «var kommen udi Erfaring, hvorledes en stor Del øde Gods ved vores Amter findes, os ikke til ringe Afgang i Skatterne og anden vores Rettig-

hed. Da paa det Landet tilbørligen kan vorde besat og saadan mærkelig Skade i Tide forekommet», befaler Kongen, at «alle de Bønder og unge Karle i vores Lande Sjælland og Laaland, som vores Vornede ere og ikke selv ride for deres Gaarde, mens Gaardene til Ryttere eller Officierer afstaa, skulle af hver Steds Amtmænd tilholdes at flytte paa andre vores Gaarde, som ikke endnu kunde være besatte.» Den, der overtager helt øde Gaarde, skal nyde Frihed for Landgilde og den halve Skat i fire Aar. Da man kan befrygte, at en Del af samme Bønder hellere skulde ville nedsætte sig i Huse og de unge Karle sig hemmelig forstikke og muligt sig andensteds hen begive, skulle Præsterne have noie Tilsyn med dem, der flytte, at de have rigtig Afsked fra de Vedkommende. Og skulde nogen af bemeldte Personer handle herimod, «da skulle de af hver Steds Amtmand eller Proprietarius, hvor de antræffes, anholdes, at de siden til behørige Steder kunde forskikkes, dér Gaarde at antage eller anden Tjeneste at forrette. Hvilket vi i lige Maade ville have forstanden om andre vores tro Undersaatter og Proprietarier, at dennem til deres øde Gods Besættelse (paa de Vilkaar, som de selv bedst eragter), samt Soldaternes Udredelse ingen Forhindring gjøres med deres Vornede, mens de dennem efter lovlig Bevis følgagtig at være.»

Foruden at denne Forordning som utallige andre Lovkilder søger at skaffe det øde Gods bebygget ved Hjælp af Vornedskabet, benytter den Stavnsbaandet tillige til at sikre Kongen de nødvendige Soldater. Den Tjeneste, som Vorneden skal forrette, er blandt andet Krigstjenesten.

Af flere Udtalelser af Regeringen paa de samme Tider ses det da ogsaa, at Hensynet til Soldaterudskrivningen

nu tillige gaar Haand i Haand med Tanken om det øde Gods Besættelse, naar der gives Begunstigelser med Hensyn til Forfølgelsen af Vornede. Frederik v. Arenstorf havde allerede Aaret før Forordningens Udgivelse truffet fornødne Sikkerhedsforanstaltninger med Hensyn til sine Vornede. Han havde ladet andrage, hvorledes Størsteparten af hans Bønder Sønner paa hans Gods her i vort Land Sjælland skulle begive sig derfra paa andre Steder, hvad ei alene ham paa hans Gods stor Skade foraarsager, men endog eragtes vores Udskrivelse af det unge Mandkøn, naar paabydes, derved at kunne forsvækkes. Derfor bevilger Kongen, at han maa lade opsøge og paagribe i alt 51 Vornede, naar og paa hvad Steder, Gods eller Stavn de findes kan og sig opholder eller udi hvad Tjeneste de sig begivet haver, og dennem derefter til hans Gaard igjen lade føre. Dog skal bemeldte Fr. v. Arenstorf sig ei anderledes imod forskrevne Personer handle, end saavidt efter Lands Lov og Ret forsvarligt er¹⁾.

Soldatertjenesten var desuden en Skyldighed til Kongen, hvorfor ingen kunde unddrage sig, saa at selv en frigiven Vorned maatte lystre Udskrivningsordren. I Aaret 1674 havde Ceremonimesteren indgivet en Supplication til Kongen, hvori han beklagede, at paa hans Gods fast alle Vornede af tidligere Eiere ere bortsolgte, saa at han derover har og daglig faar mange øde Gaarde, ja endog lider stor Mangel paa Soldater til Kgl. Maj. Tjeneste; han kan næsten ikke faa dem for Penge. Ansøgeren ønskede nu at maatte tage alle saadanne unge Karle og Løsgængere, som ei paa andre Steder haver sat sig og allerede ere bosiddendes, omendskjønt de have Fribreve, og bruge dem ei udi sin

¹⁾ 26. Febr. 1669. Sjæll. Registre.

egen, men udi K. M. Tjeneste for Soldater. Da Sagen foretoges i Statskollegiet, svarede samtlige Tilstedeværende, at ingen Frihedsbreve eximerer nogen Kongens Tjeneste, og at de kan paagribes, hvor de findes, og til Soldater udskrives, hvilket Ceremonimesteren og kan være tilladt, mens ikke at han tager dennem paa en andens Gods¹⁾.

Hermed tror jeg at have givet en tilstrækkelig Forklaring af, hvorledes Ordene eller anden Tjeneste at forrette ere indkomne i Christian V.s Lov, og hvad de særlig have for Øie²⁾.

Jeg skal nu til Slutning kun anføre et Udsagn fra Vornedskabets allersidste Levetid, som fuldt bekræfter den her fremsatte Tydning af Vornedskabets Indhold. I Anledning af den paatænkte Ophævelse af Vornedskabet havde Frederik IV ønsket en Erklæring af en Del kyndige Herremænd, og egentlig den eneste af disse, som bestemt fraaadede, at det ophævedes, var Otto Krabbe. Denne Mand skriver i sit Indlæg blandt andet dette:

«Jeg kan paa ingen Maade begribe eller se Profitten, som skulde komme af Vornede-Friheden, men mere af

¹⁾ Statskollegiets Protokol II. 1674. 2. Nov. Denne Henvisning og et Par andre fra samme Tidsalder har Prof. E. Holms Bog Danmark-Norges indre Historie 1660—1720, I. Henvisning S. 29 givet mig Leilighed til at finde.

²⁾ Hensynet til at Værnepligten skulde efterkommes har aabenbart oftere tilskyndet Regeringen til at tillade streng Forfølgning af Vornede. Den 24. August 1670 fik Fru Helle Rosenkrantz aabent Brev om, at da hun havde klaget over at hendes vornede Bondesønner skulle have begivet sig fra hendes Gods og deres rette Fødested, saa at der skal være Mangel paa hendes Gods af unge Mandkøn, naar Udskrivningen sker, maa hun lade dem opsøge, antage og paagribe, være sig paa hvad Sted de boendes er eller kan findes, enten i Kjøbstæderne eller paa Landet; men hvis de paagrebne derefter have noget at paaskade, skulde de udføre det ved Lands Lov og Ret. Geh. Arkivet. Sjæll. Registre.

Vornede-Ret, derved at faa sit Gods besat, hvilket med det før værende meget øde og forarmet Gods kan bevises, endog paa Kongens eget Gods. En Øconomus maa være ond eller god, saa kan han ikke poussere sin Vorned Ret videre, end Loven tillader, nemlig at faa dennem til sine Gaarders og Boligers Besætning, hvorved dennem ei sker Uret. Muligt det kan være sagt, at en heller anden sælger dennem til Andre imod Loven, hvilket om jeg havde sagt det, vilde falde mig tungt at bevise, særdeles om Saadant skulde være sket imod Vornedens egen Villie¹⁾.

I det Foregaaende er alt sagt, at naar den Vornede én Gang havde overtaget en Gaard, var han berettiget til at blive i denne, og han kunde ikke af Herskabet senere forsættes til en anden Gaard eller endog en øde Grund. Det maatte simpelthen følge af den ved Frederik I.s Forordning af 1523 givne Bestemmelse, at saalænge Fæsteren

¹⁾ Hvad de juridiske Forfattere fra det 17de Aarhundrede angaar, da siger Arent Berntsen II. 148, at ikke nogen Bondesøn nogen Tid er mægtig fra den Husbunds Stavn, paa hvis Gaard eller Gods han er født, og paa en andens at bortflytte, nedsætte eller sig Gaard fæste, men er forpligtet paa det Herskabs Gods, han paafødes, sig at nedsætte og under Tiden en øde eller forsiddet Gaard at antage sig maa lade tilnøde, og Osterssøn Weylle, at Vornede skulle være, tjene og bo, hvor deres Husbonde vil have dennem og ikke uden hans Villie eller Vidskab maa flytte af hans Gods; haver ogsaa Husbonden Magt at frigive eller bytte dem bort eller dennem deres Frihed sælge De er ganske ufri og som Trælle og Slave at regne, de kan og tvinges imod deres Villie at bygge og besidde hvilken øde Sted og Plads, som Husbonden dennem forelægger. — De to Forfatteres Forklaring kan ikke siges at pege paa en Beføielse, som gaar ud over, hvad der ovenfor er udviklet. Deres bestemte Fordømmelse af hint Institut har indgivet dem stærke Udtryk, hvilke endog tildels ere urigtige, f. Ex. naar de Vornede kaldes Trælle og Slaver.

overholdt Kontrakten og ydede i Afgift og Arbeide, hvad der fordredes, kunde han ikke fæstes af sin Gaard.

Herimod kan ikke anføres, at en eller anden Husbond en enkelt Gang har begaaet en Uret. Osterssøn Weylle siger saaledes, at «somme Husbonder kunde og være saa sindede, at om de befinde en fattig Mand, som først haver opbyggt en øde Gaard og kan der nogenledes nære sig eller og kan synes at have noget lidet i Forraad og han i det ringeste kunde forsee sig, strax kunne kaste ham ud og føre hannem paa et andet øde Sted og endelige tvinge hannem til den i lige Maader at opbygge, indtil han bliver slet forarmede og med Hustru og Børn geraader i største Elendighed.» Osterssøn, der i det Hele bruger skarpe Udtryk angaaende Vornedskabet, peger her kun paa Misgreb, som stundom begaas, men han vil næppe paa-staa, at en Husbond, der bar sig saaledes ad, skulde finde Beskyttelse hos Domstolene. I Danske Lov 3—14—1 siges det vel, at Vorneden «er pligtig til at antage Huus eller Gaard, som hans Husbond hannem paa sit eget forre-legger,» men foruden at Ordene naturligst forstaas om den, som ikke allerede er bosat, taler den lige derpaa følgende Passus «og hvis han det ikke gjør, da maa Husbonden dele hannem til Stavns» bestemt for, at her kun er tænkt paa den, som ikke bor paa Husbondens Grund. Dernæst gjælder ogsaa for Vornede den almindelige Regel i D. L. 3—13—1, at Ingen skal udvises af sin Gaard, som han haver fæst af sin Husbond, saa længe han holder den ved Hævd og Bygning osv. Men i dette Punkt som ved saa mange andre Sider af Fæsteforholdet laa Faren for Bonden deri, at det i meget kom an paa et Skjøn, om Bonden virkelig holdt sin Gaard ved Hævd og opfyldte de andre Forpligtelser, som paahvilede ham, eller om Husbonden kunde

paastaa, at Forsømmelse forelaa. Naar nu Frederik IV i Forordningen om Vornedskabets Ophævelse af 21. Febr. 1702, III. § 1 for de Vornedes Vedkommende, der, som fødte før hans Regerings Tiltrædelse, endnu vare stavnsbundne, har «modereret Vorned-Rettigheden» blandt flere Poster ogsaa i denne, at Husbonden ikke maa mod deres Villie «tage eller sætte dem fra Gaardene, ei heller tvinge og sætte dem til øde, ubebygte Gaarde eller Grunde», naar de holde Gaardene vedlige, da er det slet ikke nødvendigt at tænke her paa en af Kongen indført ny Regel, tilmed da Forordningen giver i det Hele detaillerede Regler om de Overtrædelser, som kunne begaas mod Vornede, og om Tilsynet med at saadant ikke sker. Allerede Udtalelsen i Osterssøns Glossarium maatte give Anledning til, at ogsaa denne Art Misbrug omtaltes i Forordningen.

For denne Forstaaelse taler desuden Regeringens Udkast til denne Forordning. Det nævnes her, «hvorledes en Del Proprietarier i en og anden Tilfælde skal misbruge deres Vornede Rettighed, som dennem i Loven allernaadigst er bevilget», og blandt disse Misbrug er ogsaa denne, «at en Bonde, naar han allerede har beboet en Gaard med Hustru og Børn paa hans Husbonds Gods i mange Aar og Gaarden vel underholden, saa og hans Skatter og Landgilde rigtig betalt, skal da imod hans Villie derfra tages og tvinges til en øde og ubebygget eller ruineret Platz, Huus eller Gaard». Denne Misbrug holde vi for «uchristelig¹⁾ og ganske ubillig og ikke Loven gemæs, hvorfor vi den hermed ganske vil have afskaffet».

¹⁾ Kommissionen havde indstillet som ikke det Ord uechristelig maatte forandres og i Steden derfor sættes utilbørlig, hvorpaa Kongen ogsaa gaar ind ved at forandre Udtrykkene.

Den Pligt, som der i Følge det foregaaende paahvilede den vornede Bonde, havde imidlertid i alt Fald under enkelte Perioder modtaget en sorgelig Udvidelse. Herremanden tillagde sig en Beføielse til at overlade sin Ret over en Bonde til et andet Herskab; man solgte eller bortgav Bønderne. Naar denne Brug har indsneget sig, vides ikke, men vi se den i Flor i det 15de Aarhundredes Slutning, det vil sige netop paa en Tid, da der var Kapløb om at faa de odeliggende Jorder besatte, og da Adelen havde med Iver taget fat paa Opdyrkningen af sine Godser. Imidlertid synes den da ikke at have været gammel; i alt Fald faar man snarest af Christian II.s Ord Indtryk af, at det var en nyere Sædvane; jeg véd ikke, om den kan forfølges længere tilbage end Kong Hanses Tid¹⁾. Naar det nu imidlertid siges, at den Vornede kunde sælges, maa man atter huske paa det væsentlige Baand, som Øiemedet med Vornedskabet lagde paa en saadan Afhændelse. Det er klart, at Ingen kunde overlade en Fæster af en Gaard til en Anden, saa længe han fyldestgjorde Fæsteforpligtelsen; her var kun Tale om en Overdragelse af den ledige Bonde, som ikke allerede var bosat. Noget Exempel paa, at en Fæster forjages fra sin Gaard eller sit Hus for at kastes over paa et andet Gods, kan sikkert ikke paavises, og dette var jo ogsaa simpelthen en Følge af, at Husbonden ikke kunde sætte den i øvrigt

¹⁾ Den Klausul, at man «ikke skal sælge Bønderne af Godset», findes i et Brev af 1492, Knudsen, Strohæred S. 108. Fremdeles fra Christian II.s Tid Suhms Samlinger II. 1. 106, 125, 166, 170, 179. Efter Ordlyden staar her dog ikke andet end at de Vornedes Tal ikke maa formindskes paa Lenet uden Kongens Samtykke. «Salget» kan godt tænkes sket til Bonden selv, eller det kan være, at han selv har ønsket sig afstaaet til en anden Husbond. Lensbrevene bevise derfor i Grunden slet ikke, at Bønder solgtes mod deres Villie.

pligtopfyldende Fæster ud af Gaarden. Der er i samtlige Overdragelsesbreve vistnok Intet, som antyder, at den Bonde, som overlades, ikke skulde være en ung Bondekarl eller en ubosat Bondeson.

Dette var aabenbart den mest forargelige Side af Vornedskabet, at Bonden saaledes var Gjenstand for Handel og kunde overlades, uden at nogen Gaard eller Jord samtidig overdroges. Det er mod denne Side af Vornedskabet, at Christian II vender sig ved sit Paabud om, at «slig ond, uchristelig Sædvane, som hertil i Sjælland, Falster, Laaland og Møen været haver med stakkels Bønder og christne Mennesker at sælge og bortgive ligesom andre uskjellige Kreatur ei skal her efter denne Dag saa ydermere ske» (Geistl. Lov c. 111)¹⁾, og det er en lignende Regel, som Frederik I havde paatænkt at indføre (jfr. det Følgende).

Salg af Vornede vedblev dog længe efter, om det end kan antages, at det efter Haanden blev noget sjældnere²⁾. Paa denne Side af Vornedskabet var det, at Danske Lov

¹⁾ I Christian II.s Opraab til Skaaningerne 1525 hedder det, at i Sjælland ofte en fattig Bonde eller hans Barn er bleven solgt for en Hund (Allen, Nord. Rigers Hist. V. 21). At en Husbond, som skænkede en anden Husbond en Bonde — hvad der jo ofte ses —, kunde til Tak faa en Hund forærende, er ikke usandsynligt: men en ligefrem Udvexling af Hund imod Bonde klinger mindre trolig. Jfr. i øvrigt Scr. Rer. Svec. III. 1. 52.

²⁾ Temmelig brutalt lyder et af Niels Parsberg til Selleberggaard udstedt Skøde af 1673 paa en Gaard med al sin Grund og Eien- dom inden og uden Markeskæl, «item vornede Sønner och dets rettighed af føde och ufødde» og fremdeles paa «en mine vornede», som var født andetsteds paa hans Gods, «och di macht haffue bemelte Jep Rasmussen med sit goedt och formuflue at indflotte paa deres grund och staufr, hvor de selff lyster, och dennem sig bemelte Jep Rasmussen med hans goedt och formuflue saa nøyagtig at giøre, som de best ved och kand». Danske Samlinger VI. 375.

3—14—9 omsider gjorde Ende ved at forbyde ethvert Salg af Vornede.

Ved at fortolke de forskellige Bestemmelser og Breve om Salg af Bønder ere alle tidligere Forfattere som ogsaa jeg selv gaaet ud fra, at den Vornede ikke har givet sit Samtykke til dette Salg. Nu maa man imidlertid huske paa, at der ikke var mindste Grund til i Brevet at omtale den Vornedes Samtykke, eftersom hans Tilladelse var anset overflødig, og dog kunde Overdragelsen meget vel være sket paa hans Anmodning. Men i Virkeligheden ikke dette Salg i mangfoldige Tilfælde er foregaaet efter den Vornedes Ønske? Hvorfor skulde en Stavnsbunden, som har Udsigt til at faa en Gaard paa et andet Gods, ikke ønske at blive overført af sin Husbond til dette Gods, og hvorfor skulde han ikke tidt have andraget derom? Man er saa tilbøielig til altid at fortolke i Disfavør af Herremanden, og dog kan man være overbevist om, at Salg af Bønder imod deres Villie i hvert Fald efter Bevægelsen paa Christian II.s Tid havde faaet et vist Mærke af at være inhuman, selv om Lovgivningen ikke lagde Hindringer i Veien derfor. Antallet af dem, som kunde sælge, var i Tidens Løb ogsaa blevet betydelig forringet derved, at Kirkens Gods i stort Maal var bleven Kronens og da det ikke var bleven Lensmændene tilladt at sælge Bønderne, hvilket stadig forbydes dem i Lensbrevene. —

Stavnsbaandet kom for saa vidt til at strække sig ud over den Vornedes Gods og Formue, som han var forpligtet til at medtage til den Gaard, han skulde overtage, hele sin Formue, saaledes som det ses af flere Processer, samt af Christian V.s Danske Lov 3—14—1: dele ham til Stavns med al hans Formue.

Vi skulle nu tage i Betragtning, hvad jeg ovenfor

har kaldet den negative Side af Vornedpligten, nemlig at Bonden var forpligtet til at blive paa sin Husbonds Grund. Det er ganske sikkert en Feiltagelse, naar man tror, at den Vornede sædvanligt efterkom denne Forpligtelse; tværtimod saa man i Praxis igjennem Fingre med, at Bonden forlod Godset eller tjente andensteds, naar da ikke en vitterlig Forstikkelse forelaa. Hvis virkelig en Tvang til at blive paa Stedet var bleven gennemført paa ubøielig Maade, vilde man ikke i vore Tingbøger og i Aktstykker træffe saa stort et Tal af Processer, hvorved Vornede kaldtes tilbage til deres Fødested; det vilde ikke have været Tilfældet, at Husbonder stundom vare nødte til at dele vornede Bønder i Halvhundredevis til Stavns. Ikke heller vilde vi da have hørt, saaledes som nu idelig er Tilfældet, om Vornede, der vare optagne i Kjøbstæderne. Desuden kunde det jo meget vel være, at vedkommende Husbonde havde alt sit Gods besat og Arbejdskraft nok: i saa Fald vilde en Tilbageholden af de Stavnspligtige jo maaske kun skabe arbejdsløse eller Tiggere paa Godset. Dette maatte i alt Fald let blive Tilfældet, hvor den Grund, som Bonden var stavnsbunden til, kun var en enkelt, mindre Gaard, ikke noget Gods eller Len.

Bonden tiltog sig altsaa stiltiende en Ret til at opholde sig andensteds, eller han fik en saadan Ret af sin Husbond. Stundom maatte han da til Gjengjæld udstede en Revers om at ville vende tilbage¹⁾, endnu oftere var det Brug, at han til Tak for denne Tilladelse og for at betegne, hvem der var hans rette Husbond, svarede Hold eller Husbondhold (hvorom nærmere er talt foran S. 351).

Naturligvis maatte det have stor Betydning, om det

¹⁾ Matzen, Universitetets Retshistorie II. 296.

Omraade, til hvilket den Vornede bandtes, var stort eller lille. Her gjaldt det nu sikkert som Regel, at man ikke var bunden til selve den Grund, det Hus eller den Gaard, hvor man var født, men derimod til sin Husbonds Eiendom eller Gods¹⁾, saa langt og saa vidt dette strakte sig²⁾. Hvad Kronens Bønder angik, da var Lenet det Omraade, indenfor hvilket Bonden var forpligtet til at forblive eller fæste Bo. Lensmanden var jo hans Husbond og havde Kontrol med, hvilke Bønder der boede paa Godset; han havde at oppebære Indtægterne af Godset og var interesseret i, at det var besat; det vilde maaske bringe ham de største Tab, om andre Lensmænd skulde have Ret til at tage hans Bønder fra ham³⁾. —

Følgerne af, at en Vorned unddrog sig Forpligtelsen til at overtage en Gaard, var, at han tiltaltes ved Herredstinget for Rømning og at han dømtes til at have sin Mandhelg forbrudt⁴⁾. Herved var han

¹⁾ E. F. J. Mantel, Pand. jur. Mecklenb. II. § 120 bemærker, quod nostri homines proprii non possunt accurate appellari glebæ adscriptitii, quia adscripti sunt toto prædio, jfr. Böhlau i Zeitschr. f. Rechtsgeschichte X. 417.

²⁾ Arent Berntsen I. 44: tilbunden den Sted eller det Herskab, paa hvis Gods de ere fødte; II. 148: Gaard eller Gods.

³⁾ 1538 bevilger Christian III, at Hans Nielsen udi Fiskerhoved, der er født paa Kronens paa Lekkende Gods og nu deles til en øde Stavn, maa være fri for samme Dele, da han bor paa Kronens til Tryggevælde, dog at han her efter skal bygge og bo, hvor Kongl. Maj. vil ham have. Danske Magazin 3. R. VI. 158. — Christian IV tillader den 11. Novbr. 1596, at en Bonde, født paa Kronens Stavn i Roeskildegaaards Len, som for nogen Tid siden har fæstet en Gaard i Svenstrups Gaards Len, maa i to Aar være fri for Tiltale for Fødestavn, efterdi han igjen har bosat sig paa Kronens Gods og tilmed betalt en stor Indfæstning; efter de to Aars Forløb skal han dog sig der udinden forholde efter Landsens vedtagne Ret og Sædvane. Sjæll. Registre. — Brev 12. Juli 1665, 31. Dec. 1671. Sjæll. Reg.

⁴⁾ Allen IV. 1. 52. — Danske Samlinger 877 Nr. 10, Thybjerg Her-

bleven retløs i dette Herred; han kunde fornærmes paa Æren og blive slaaet og saaret af den, som havde Dom over ham; han kunde ikke føre nogen Sag frem paa Tinge eller deltage i nogen Retssag. Den Vornede kunde nu unddrage sig Forfølgelsen ved at flygte udenfor Herredet, og Herskabet maatte derfor gaa videre og lade ham tiltale ved Landsting, hvor Dommen da kom til at lyde paa Fredløshed¹⁾ med alle en saadan Doms Retsvirkninger, hvad Person og Gods angaar.

I disse haarde Regler gjorde Christian IV en prisværdig Forandring, idet han 1620 lod udgaa følgende Befaling til Landsdommerne over alt Riget:

Vider, eftersom vi naadigst komme udi Forfaring, mange tidt og ofte at forfølges paa deres Fred, og endog de deres Bøder for Retten tilbiuder, skal de dog alligevel des uanset fredløs dømmes, da bede vi Dig og ville, at Du dermed saaledes herefter forholder, at ingen, som deres Bøder lovligen frembyder og paa Tinget tilstede haver, bliver fredløs gjort, saa og flittig Agt og Opsyn

red, 1516: N. N. lod tage Mandhelg af en Mand, som barnfødt er i H. paa Torben Oxes Gods og af er rømt imod hans Minde. — Forlig paa et Skifte 1563: Item lovede Peder Laurissen at give Christoffer Gjos Fuldmægtig $\frac{1}{2}$ Pund Havre for samme sin Søstersøn, fordi saa han var delt mandhelleløs for Fødsel. Item lovede for^{ae} P. L. at give 1 Tønde Havre til Gunderslevholm hvert Aar, at Drengen fandtes udi Gundersløv Sogn eller udi Herred, som han er i født, og naar for^{ae} Dreng ikke fandtes udi Sognen eller Herredet, da skulde for^{ae} P. Laurissen være kvit for samme Tønde Havre ud [at] give, fordi saa Drengen duer selv Intet. Kgl. Bibl. Danske Adels Breve Pakke 34. Nr. 14.

¹⁾ Danske Samlinger 877 Nr. 21, Landstingsdom 1579: Christoffer Gøie til Gunderslevholm lod mæle Freden udaf Jens Jørgensen, barnfødt i Regenstrup, . . . for han ikke vil besøge sin Fødested og kjende sin rette Husbonde. Da J. J. er tilforn for samme Sag mandhelleløs gjort til Flakkebjergherreds Ting . . . og han ikke i Dag mødte, blev han her i Dag fredløs gjort.

haver, for hvad Sager nogen vorder fredløs gjort, ei tilstedendes nogen for ringe Aarsager Skyld, som ikke udi Loven eller Recessen om formeldes, eftersom hid indtil sket er, at miste sin Fred. (Udi Landsdommeres i Sjællands og Laalands Brev blev indført:) Ikke heller ville vi, at nogen vornede Bønder Sønner derfor skal blive fredløs kjendt, at de sig paa andre deres Stavn end dér, som de født ere, oppeholder, men alene tildømmes at være den rette deres Hjemmel, som dennem tiltale lader, følgagtige, hvor de findes eller betrædes kunde¹⁾.

Efter at vi saaledes nøiere have betragtet, hvori Vornedret bestaar, skal endnu kun omhandles, hvad det er, som skaber Stillingen som Vorned, og hvorledes Vornedpligten ophører.

Det er kun Fødsel, som skaber Vornede. Bondens personlige eller økonomiske Stilling er i øvrigt ligegyldig. Derfor hedder det stadig Bøndersønner²⁾, derfor tiltaler man nogen til sit Fødested. I det 17de Aarhundrede finder man stundom Udtrykket «at være døbt til en Gaard»³⁾, hvilket vist stod i Forbindelse med Paabudet om, at Præsterne skulde nøie paase og optegne, hvilke vornede Bøndersønner der fødtes i deres Sogn. En Selveier kan aabenbart være Vorned selv paa Tider og Steder, da Kongen ikke gjorde Krav paa ham som stavnsbunden (se oven-

¹⁾ Brev 21. Marts 1620. Sjæll. Tegnelser, Fol. 504. Osterssøn Weylle (1652) S. 846 omtaler denne Forordning af Christian IV som gaaende ud paa, at man maa hænde Dom over Bonden, hvorefter han maa tages og bortføres. — Jfr. Kr. Erslev, Aktstykker til Rigsraadets Historie I. 264 f.

²⁾ Arent Berntsen I. 44: tilbundne den Stæd eller det Herskab, paa hvis Gods de ere fødte; 45: Vornede Søn (det er en saadan en, som paa hans Gods er fød) 53, 54. II. 148.

³⁾ 1631: Bondesønnen . . . skal tilbage til den Gaard, som han er døbt til. Matzen, Universitetets Retshistorie II. 295.

for S. 374). Er han saaledes en Fæsters Søn, bliver han Vorned til Fæsterens Husbond, og dette Vornedskab falder ikke bort, selv om han senere arver eller køber en Selveiergaard. Omvendt kan en Fæster jo meget vel være fri for Vornedskab, f. Ex. hvis det er en Jyde¹⁾ eller en Købstadmand, som overtager en sjællandsk Fæstegaard; men gifter han sig og hans Hustru føder ham Børn i Gaarden, da blive de bundne til deres Fødested²⁾. Fremdeles kunne en Fæsters Børn meget vel være vornedfri, forsaavidt de nemlig ere fødte paa fri Grund, forinden deres Fader overtog Gaarden.

Hvad Vornedpligtens Ophør angaar, følger det af sig selv, at den vornede Fæster ikke kunde opsige sit Fæste og drage bort; det udtales da ogsaa udtrykkelig af Osterson Weylle (Artikel Landbo) og i Forordning af 28. Januar 1682 § 17³⁾.

Vornedpligten kunde ophøre enten med Husbondens Villie eller mod den. Den opløstes saaledes, naar Husbonden frigav sin Vorned eller solgte ham Friheden. Som

¹⁾ Otto Krabbe skriver i Brev af 23. Dec. 1701, at Jyder ikke gjerne fæste hos sjællandske Proprietarier, selv om der tilsiges Børnene Frihed for Stavnsbaand, fordi der er saa meget Hoveri: -hvorfors Jyder ikke gjerne fæster dér, enten deres Børn blive fri for Vorned Pligt heller ikke, thi selv ere de fri-. Geh. Ark. Danske Saml. 877.

²⁾ Dette følger af Sagens Natur, men ses desuden af forskjellige Forordninger fra det 17de Aarhundrede; se f. Ex. Forordningen af 10de August 1695 § 4 om Sønner af frie Bondekarle, som fæste Gaard paa Ryttergodset, og nedenfor.

³⁾ Naar derfor C. Christensen, Agrarhistoriske Studier I. S. 217 skriver: -havde en Mand taget mod Gaard og var Landbo, kunde han ikke længer deles til Stavns, men baade efter Christian III.s Reces og senere efter Christian V.s Lov kunde han opsige sit Fæste og flytte, hvorhen han vilde-, maa det sikkert blive en Gaade, hvori da Vornedskab bestod.

bekjendt var det ikke usædvanligt, at Bøndersønnerne paa denne Maade frigjordes, og Vornedes Frikjøb var en staaende Sum blandt Godsindtægter. Men naturligvis maatte en god Økonom passe paa, at han ved Frikjøb af Bønder ikke blottede sit Gods. For at tage et Exempel se vi, at Universitetet 1628 erklærer, da Bøndersønner ville købe sig fri, at det ikke kan bevilges, efterdi der findes ledige Gaarde, medens det 1631 bevilger, at en Bonde, som tilbyder 80 Rdl. in specie for sin Frihed, maa faa denne, dog imod at Pengene anlægges paa øde Gaarde at bringes paa Fode¹⁾. Efter at Professorernes Ret til at frigive Vornede var bortfalden ved D. L. 3—14—10, skete Frigivelse kun ved kongelig Bevilling, ved hvilken det i Reglen bestemtes at Bonden skulde give et Beløb til Opbyggelse eller Forsyning af øde Gaarde²⁾, og denne rimelige og kloge Praxis følger i det Hele Regeringen ved sine Frigivelser³⁾.

Priserne for en Bonde vare meget forskellige og varierede naturligvis efter, om det var en fattig Bondeson eller en rig Bonde med stor Driftskapital, og eftersom Frikjøbet fandt Sted paa Tider, da der var stor Trang til Arbeidskraft eller maaske rigeligt Tilbud af saadan⁴⁾.

¹⁾ Matzen, Universitetets Retshistorie II. 296.

²⁾ Matzen, l. c. 297.

³⁾ Brev 29. Marts 1701: Kongen giver Peder Sørensen, barnfødt paa Kjøbenhavns Amt, fri for at deles til Stavns, dog at han giver 60 Slettedaler til en øde Gaards Opbyggelse her paa Amtet, saafremt han denne Bevilling agter at nyde. — 16. April, ligelydende Brev, 10 Rigsdaler til en øde Gaards Opbyggelse udi Gladsaxe By. — 10. Juni, 20 Rdlr. — 1. Okt., efter Amtmandens billig Sigelse Noget til Hjælp osv. — 28. Jan. 1702. Sjællandske Registre.

⁴⁾ Nogen Normalpris lader sig derfor ingenlunde angive, end ikke paa et enkelt givet Tidspunkt. 1563 frikøbte sig med Kongens Tilladelse en stor Del Personer, fødte paa Kronens Gods i Laa-

Men Bondesønnen kunde ogsaa erhverve sig Frihed ved en Art Præskription. Naar en Bonde i nogen Tid havde været bosiddende i en Kjøbstad og saaledes bestemt sig for en anden Livsgjerning, syntes det en Ubillighed, at han skulde søges til Stavnen, og derfor træffe vi forskjellige Regler om, at denne Forpligtelse under visse Betingelser skulde ophøre. Dog udkom der aldrig nogen almindelig Bestemmelse herom.

Med Hensyn til Selveierbønder have vi allerede omtalt den af Kong Christian I givne Bestemmelse om, at ingen Borger i Aarhus skulde deles nogensteds til Bondes gods paa Landet, naar han svarede Kronen fuldt i denne By. Og for Kjøbstæderne indenfor det sjællandske Lovomraade finde vi, at der jævnlig er tildelt Fritagelser. Saaledes standser Kong Hans Forfølgelser mod Borgere i Kjøbenhavn, indtil hans Naade kan faa overveiet med sit Raad, hvorledes der skal holdes med dem, som ikke vare fødte dér¹⁾. 1504 tillod Kongen, at de, som boede i Kjøbstæder og havde ladet sig bruge i Krig for Bøsse og Pil mod Rigens Fjender, ikke skulde kunne deles til Stavns²⁾. Roeskilde gaves der 1518 et Privilegium paa, at de, som havde været Borgere i tre Aar, ikke skulde deles til Stavns³⁾, og samme Aar fik Malmø Ret til at beholde dem, som

land, nemlig 13 Bønder — hvoraf 2 for 34 Daler, 2 for 20 Daler, 4 for 16, 2 for 14, 1 for 12 og 2 for 10 Daler — gennemsnitlig for 16 Daler; fremdeles i Nakskov 24 Personer, hvoraf nogle Borgere for 20—30 Daler, en Del Fiskere for 4—12 Daler, nogle Baadsmænd for 6 Daler. Geh. Ark. Danske Samlinger 877. — Ved Frdg. 21. Febr. 1702 fastsloges, at Prisen ei skulde overgaa 30—50 Rd. i det Høieste.

¹⁾ Kjøbenhavns Diplomatarium I. 252 (1501). O. Nielsen, Kjøbenhavn i Middelalderen 295.

²⁾ Huitfeldt 1053.

³⁾ Suhms Samlinger II. 1. 169.

havde været Borgere i 3 Aar og vare fødte paa Herremænds Gods¹⁾. Af Christian III erholdt Nakskov 1539 Ret til at beholde alle dem, som da vare Borgere, medens Byen derefter ikke maatte indtage nogen, som ikke var fri²⁾. Endelig 1542 kom det til en almindelig Bestemmelse om, at de, som havde boet uden Kære i tre Aar i en Kjøbstad, ikke skulde kunne søges tilbage, men at man efter den Dag ingen Vorned maatte indtage, som ikke var kommen fra sit Herskab med dettes Minde³⁾.

I Følge D. L. 3—14—13 blev en Bonde fri for Vornedskab, naar han havde nedsat sig i en Kjøbstad og dér boet utiltalt paa ti Aars Tid og var enten en god Handels-, Haandværks- eller Søfarendes Mand⁴⁾. Ligeledes giver D. L. i Art. 14 Frihed for den Bonde, som i 20 Aar har været bosat utiltalt uden for sin Husbonds Grund.

Som en særegen Begrænsning i Vornedpligten kan mærkes, at Bøndersønner, fødte paa Fejø og Femø, ikke maatte trænges til at flytte derfra, men naar de vilde flytte, skulde de bo i Nykjøbing Len⁵⁾.

¹⁾ Suhms nye Samlinger II. 3. 142.

²⁾ Danske Magazin 3. Række VI. 231. Om Stege se foran S. 378.

³⁾ Danske Magazin 3. Række VI. 350, jfr. 355. Aschehoug, Statsforfatningen i Norge og Danmark 424 siger, at Vornedskabet ved denne Bestemmelse strammedes i de Provindser, hvor det bestod, men som det ses, var det dog ogsaa Ret i tidligere Tider. — Borgermestre og Raad i Kjøbenhavn faa 24. Juni 1623 et kgl. Brev om at, da mange vore Bøndersønner af Roeskilde Len sig i Kbhvn. opholde, at derover nogle Gaarde paa Lenet staa ledige, skulde de lade Lensmanden være saa mange Bøndersønner følgagtige, som han er begjærende. Geh. Ark. Sjæll. Tegn.

⁴⁾ I Lovkommissionen var der Forslag om at gjøre Præskriptionsfristen langt kortere.

⁵⁾ Kongebrev af 11. August 1557. Ryge, Peder Oxe 100.

10. Dommen over Vornedskabet. Forsøg paa at begrænse eller hæve det.

Naar Dommen skal fældes over et Institut som Vornedskabet, gjælder det om at blive alle de forskjellige Sider vaer, i hvilke det virkede.

Vi se da foreløbig bort fra det Øiemed, hvori det var indført, og holde os til den Indflydelse, det havde paa Bøndernes Frihed og deres egen Følelse af Frihed. Det kan da ikke nægtes, at det er et haardt Baand for en Mand at vide, at han fra Fødslen af er bestemt til at skulle henleve sit Liv paa en bestemt Gaard, et enkelt Len eller en enkelt Mands Gods. Nogen stærk Drift eller Trang til at arbeide sig i Veiret eller en Lyst til at prøve Nyt vil ikke let vaagne. Men end mere nedtrykkende maa det være, naar man véd, at man som en villieløs Gjenstand kan flyttes andensteds hen og skal fæste Bo hos det Herskab, til hvilket Husbonden maatte overlade sin Ret for Penge.

Indirekte giver dernæst en saadan Ret Adgang til at indgribe i Bondens Familieforhold, som kan føre til sørgelige Resultater. Saaledes kunde det — som Allen nævner — meget vel ske, at en Mand, der var stavnsbunden til et bestemt Gods, men havde bosat sig paa et andet og dér havde indgaaet Ægteskab og faaet Sønner, senere blev kaldt tilbage til sin Stavn, medens Sønnerne utvivlsomt, saa saare de vare voxne, maatte følge Stavnen paa det andet Gods¹⁾.

Betragtes Vornedskabet fra rent økonomisk Standpunkt, vil vel den sædvanlige Dom i Nutiden lyde paa, at

¹⁾ Allen, Nordiske Rigers Historie IV. 1. 53.

Intet kunde være urimeligere end at antage, at man ved en Tvangsregel som denne snarere skulde faa Landets Jorder dyrkede, ligesom ogsaa, at de Mænd skulde blive gode Agerdyrkere, der paa denne Maade holdtes til Jorden. Imidlertid er der dog noget eget i saaledes helt at for-dømme et Institut, som har været taalt igjennem Aarhundreder, og mod hvis Ubetimelighed og Uheldighed der er blevet reist Klager i Løbet af et Par Hundrede Aar, uden at man dog formaaede at afkræfte Tanken om dets Nytte og Nødvendighed. Det er ogsaa værdt at lægge Mærke til, hvorledes det, kort efter at det er ophævet, afløses af et endnu haardere Baand paa Bondens Frihed.

I hvert Fald bør man huske paa, at de forskellige Sætninger, hvoraf det oprindelig er opstaaet, ganske sikkert ikke vare ubetimelige, og at man ikke kan tvivle om den gode Hensigt, hvori de gaves. Thi saa meget haaber jeg i alt Fald vil være fremgaaet af det foran Udviklede, at det ikke gaar an simpelthen at opfatte Vornedskabet som en af Landets Mægtige i egennyttigt Øiemed tilranet Ret; det er fremvoxet gradvis af flere forskellige Forhold, og dets Hensigt har hovedsagelig været at faa Landet bygget. Derfor betones det, at det sker for at ophjælpe Landet, derfor kommer Vornedskabet til at dreie sig om Bebyggelsen af den øde Jord, derfor omfatter Forpligtelsen til at blive ved Jorden i Begyndelsen i lige saa høi Grad Selveierne, og derfor se vi, at det danske Vornedskab i Mod-sætning til den i andre Lande ved Livegenskabet gennemførte Underkuelse ikke kommer til at omfatte Kvinderne. Af denne Grund er det, at hele Vornedpligten har et saa stærkt begrænset Indhold, saaledes som det i det Foregaaende er paavist. Man maa være stærkt forvisset om egen Klogskab og se dybt ned paa de svundne Aarhun-

dreders Statsvisdom, naar man kan antage, at den Tvang, som man i alle Lande lagde paa Landbefolkningen for at holde den til at dyrke Jorden, skulde helt savne Grund i en virkelig Landefare.

Ogsaa paa en anden Maade skulde man i øvrigt vel betænke Forskjellen mellem Nutiden og Middelalderen. Enhver Borger og Undersaat i Nutiden hænder der Følgende. Naar vi fødes, bliver vor Fødsel antegnet i Kirkebogen, som ligeledes angiver, naar vi døbes; med vor Skolegang fører Øvrigheden Kontrol i sine Lister, i Lægdsrullen indskrives vi for Krigstjenestens Skyld, og til den skulle vi melde os, hver Gang vi flytte. Indtræde vi i Tyendeforhold eller skifte vi Husbond, optegnes det i en Bog. Hvert Aar maa vi mindst én Gang opgive for Politiet Alder, Stilling og Bopæl; underkaste vi os Prøver, skriver man det op i andre Bøger, og ved Indretningen af vor Næringsdrift og Indgaaelse af Retshandler er der i mangfoldige Tilfælde forlangt som Betingelse for Gyldigheden dels en Læsning til Tinge, dels en Optegnelse i Protokoller. Af alt dette fandtes Intet som helst i Middelalderen, eller kun lidt; og især fandtes der ingen Protokoller, saa godt som ingen Lister, aldrig i alt Fald til Brug for Almenheden; den ovenfor nævnte Husbondhold-Praxis opstod netop ogsaa for at skabe en vis Kontrol med Befolkningen. Dette medfører da ogsaa følgende Forskjel. Nu omstunder er det saa godt som ikke muligt for en af Statens Borgere at skjule sig lige over for det Offentliges eller lige over for en anden Borgers Krav; til Nød kan man maaske undvige ud over Landets Grænser, endskjønt det moderne Politi- og Kontrolvæsen er saa fortrinlig indrettet, at det kun i sjældne Tilfælde lykkes, — men indenfor Landets Grænser vil man hurtig blive fundet. Med andre

Ord, de Krav, som Staten stiller til os med Hensyn til Ydelse af Skatter, Deltagelse i borgerlige Ombud og Værnepligt, ville være sikrede ved en stadig Kontrol med enhver Mands Opholdssted og Handlinger. Denne Sikkerhed have vi imidlertid kjøbt ved at have en hel Stand af Embedsmænd og Bestillingsmænd, hvortil Middelalderen ikke kjendte Mage.

I Middelalderen var det langt lettere at være hensynsløs i sine Pligter overfor Stat og Samfund. En Overighedsperson vilde have Vanskelighed ved at skaffe sig Kundskab om, hvor den Flygtede var dragen hen; Landet var alt for fuldt af Borge, af Kjøbstæder, af Kløstre, der kunde skjule Vedkommende, for ei at tale om saadanne naturlige Gjemmesteder som de store og tætte Skove, der gjorde Eftersøgning umulig. Lad os nu tænke os, at der i kritiske Tider, f. Ex. under den sorte Død eller under Borgerkrig eller ved Indfald af Fjender, sker en unaturlig Forrykkelse af Befolkningen og opstaar en Vandreløst, der medfører de allervanskeligste Tilstande for Landets almindelige Økonomi. Det første Skridt vil da være, at man fordrer det almindelig paaset, at Ingen ankommer i en ny Menighed eller indtræder i en ny social Stilling, uden at han har skilt sig med Minde fra den tidligere. Forslaar imidlertid dette ikke, da vil man uvilkaarlig komme til at paabyde, at den store Arbejderklasse, Bønderne, bliver paa deres Plads. Dette i vore Øine saa voldsomme Skridt forklares ved Regeringens Følelse af en nærliggende Fare, nemlig den at Jorden vil komme til at ligge hen uden Dyrkere og Landet hverken faa Skatter eller det nødvendige Tal af Forsvarere. At Regeringen har opskrevet Tallet paa sine Herremænd og Antallet af Krigere, som enhver af disse skal føre med sig, nytter t. Ex. kun lidet, naar det paa

Grund af, at Jordegodset ligger øde, er umuligt for disse at skaffe Soldater.

Dette skal ingenlunde være et Forsvar for, at man indførte et Vornedskab, men det skal stille for Øie, hvorledes andre Forhold i Statens Ordning førte Tvangen med sig, og hvorledes der var meget, som maatte indrettes paa anden Fod, før endelig Afhjælpning kunde finde Sted. Det er jo ogsaa disse Omstændigheder, der bevirke, at der strax efter at Vornedskabet er ophørt, fremvoxer en ny Art Forpligtelse til at blive ved Fødestavnen. Ikke heller kan det vel bestrides, at der har været Tider, hvor en Tvang paa Bondestandens Vandrelyst har været nyttig; men ganske sikkert burde Stavnsbaandet ikke have udviklet sig til at blive et staaende Institut, og de betydelige Onder, som det medførte, lige som ogsaa Betragtningen af hvorledes de andre Landsdele have kunnet undvære saadan Tvang, burde have ladet Tankerne om dets Aflysning tidligere være virksomme.

Imidlertid er i det Foregaaende ogsaa et andet Hovedpunkt trukket frem, som vel maa huskes, naar Talen er om at fælde Dom over Vornedskabet. Jeg har her hævdet for det Første, at Vornedskabet har et langt mere begrænset Indhold end det, man tidligere har lagt ind deri, og dernæst, at mangfoldige vornede Bønder ingensinde bleve hindrede i at drage bort eller søge Erhverv saaledes som det lystede dem, idet Betingelsen for Husbondens Krav paa dem, nemlig at han havde fæsteledige Gaarde, som han ikke kunde faa besat, slet ikke forelaa; for ei at tale om at Husbonden af mange Grunde, saaledes som i det Følgende skal ses, maaske slet ikke kunde ønske at gjøre sin Ret gjældende eller i hvert Fald fandt sig i at Bønder sønnerne tog Tjeneste andensteds.

Som bekjendt ere de tvende borgerlige Forfattere, som i Midten af det 17de Aarhundrede gav en Skildring af Vornedskabet i Danmark, enige om i høi Grad at fordomme det. Osterssøn Weylle, der sammenstiller de Vornede med Trælle og Slaver, bemærker dog, at Vornedretten kan anvendes med Held: «thi paa de Steder, hvor saadan Frihed mildelig og ret bruges, kan den ikke nægtes jo at give Fordel og Bønderne alligevel ved Magt; men tvært imod, hvor saadan Frihed med Vold og Magt skærpes paa det høieste, som paa mange Steder sker, der findes øde Gods og en forarmede Menighed». Arent Berntsen finder Vornedrettigheden i økonomisk Henseende lidet heldig. Thi uagtet det for Adelen ganske vist er «en usædvanlig og fast uherlig Høihed», «maa eragtes alligevel og ville en Del holde fore, saadan Herlighed liden eller ingen Fordeel, men undertiden vel til mere Nachdeel er Aarsag, synderlig for de Husbonder af haard Strenghed samme Høihed lige som vanbruge med stor utaalig Tiltingelse, saa vidt deres tilberettigede Høihed yderst kan taale, hvormed de da ikkun deres eget Godes Forargelse, Vanrøgt, Forsiddelse og endelig Odeblivelse dennem en stor Del tilveiebringe».

Netop fordi Vornedskabets Øiemed har været en Formindskelse af det ubygte Gods, er det interessant at se, hvorledes den øde Jord i Følge Arent Berntsen fordeler sig paa de forskjellige Landsdele. Halland, hvor Vornedskabet ikke findes, har saa faa Ødegaarde som noget blandt de danske Lande, og de andre skaanske Provinser have selv i de skarpe Egne langs Grænsen kun meget faa ubesatte Gaarde. Paa Sjælland er der en Del øde Gaarde

¹⁾ II. 149. jfr. I. 46.

og ligesaa paa Laaland, især af Adelens, dog ikke saa mange som i Sjælland. Møen har velbygte og velvedligeholdte Gaarde, og endog de ere Vornede, findes der dog sjælden nogen Ødegaard. Paa Falster findes der aldrig nogen Ødegaard, men der er altid dem, der ville fæste, saa at man ikke behøver at bruge sin Høihed med sine vornede Sønners Fødested. Grunden er blandt andet den, at her er med Undtagelse af noget adeligt Strøgods ingen Herregaarde; det hele Land er Kgl. Majestæt og Kronen underlagt, hvorved Bønderne ikke med saa stor Trældom, Arbeide og mange Reiser at gjøre besværes.

I det vestlige Danmark er der ikke meget Ødegods. Uagtet Fyen saaledes har mange Herregaarde med mange Ugedagstjenere, findes der næsten intet ubesat Gods, og for Jyllands Vedkommende synes Landet at være vel besat ¹⁾.

¹⁾ Arent Berntsen I. 43, 54, 86, 99, 106, 109, 110, 116, 129, 133, 140, 163. Geheimeraad Otto Krabbe skriver den 19. Dec. 1701 i en Erklæring, som senere vil blive omtalt, at saafremt Vornedskabet hæves, vil der sikkert blive meget øde Gods: og tror jeg nok kan bevises med Jyllands øde Gods hos Proprietarier og ellers hvor Hoveri skal forrettes, hvor der skal vel findes 10 Gange mere øde Gods end her i Landet, enddog der forefalder ikke med Jorden nær saa megen Arbeide som her, ei heller med Færdsel og Reiser. Den Provindses Mandkjøn er fri for Vornedret og derfor i mine uforgribelige Tanker ikke vil antage øde eller forarmede Gaarde, uden hvor Egnen og Conditionerne ere des bedre osv. Heri maa dog vist den i øvrigt saa kyndige Krabbe tage Feil. Vel kjender jeg ikke Tallet paa de øde Gaarde i Aaret 1701, men efter Durells statistiske Opgivelser fra Midten af det 17de Aarhundrede var de øde Gaardes Tal i Jylland lavere end i Sjælland uanset Landenes Forskjel i Størrelse, og for Møllers og Huses Vedkommende var Tallet næppe større end i Sjælland. Jfr. Christensen (Hørsholm), Agrarhistoriske Studier S. IX. I Visen om «Jyden og Sjællandsfaren» fra første Halvpart af det 17de Aarhundrede hedder det, at hvor tykt Jyderne end komme over til Sjælland, saa at man skulde tro, der var slet Ingen igjen,

Saaledes vil det ses, at i Følge denne Beskrivelse det øde Gods synes særlig at fremherske indenfor det Omraade, hvor Stavnsbaandet gjaldt. Muligt er det, som alt foran sagt, at Forholdene have været de samme to Aarhundreder tidligere, og at Stavnsbaandet netop af den Grund er opstaaet paa disse Øer. Men Sandsynligheden er dog næsten snarere for, at vi her have en Følge af Institutets uheldige Sider, eller at i Tidernes Løb Aarsag og Virkning have skiftet Plads, og at den Retsregel, som skulde føre Godsets Bebyggelse med sig, senere har vendt Odden mod sig selv og skræmmet Dyrkerne bort.

Efter Osterssøn Weylles Ord kunde Vornedskabet ved en fornuftig Anvendelse virke til Held. Der er derfor aabenbart al Anledning til at undersøge, hvorledes man i Tidernes Løb benyttede sin Ret til at holde Bønderne til Godset, og med hvor haarde Baand man bandt dem. Som paavist i det Foregaaende var der stor Afstand mellem Rettens strængeste Indhold og den faktiske Brug, som gjordes af den.

For da at begynde med Kong Hans's Tid har Allen henledet Opmærksomheden paa, hvorledes man endnu i den sidste Del af det femtende Aarhundrede ikke har taget det saa strengt med Fødestavnspligten som senere. Han viser ¹⁾, hvorledes ikke sjælden tvende Godseiere enedes om gjensidigen og for en vis Tid at opgive Fødestavns-tiltale til de Bønder, som vare barnefødte paa ét Gods, men siden vare bosatte paa et andet²⁾. Saadanne Over-

Varst Du endnu i Jydernes Gild,
Du skulde ikke savne en Mand,
Der staar ikke et Hus øde paa det Land.

Rasmussen og Nyerup, Udvalg af Danske Viser II. 112.

¹⁾ Allen, Nordiske Rigers Historie IV. 1. 58.

²⁾ Allen, IV. 1. 59. Scriptorum IV. 342. Ældste Archivregistraturer III. 372. I Brev af 1504 af Abbeden i Skovkloster findes yder-

enskomster indgik til Ex. Kong Hans 1502 med Roeskilde Bisp, 1504 med Skovkloster (stadfæstet af Christian II 1514), 1506 med Sorø Kloster; 1505 afsluttedes en saadan Kontrakt mellem Skovkloster og Gaunø Kloster; Bispen i Roeskilde sluttede Kontrakter 1513 og 1529 med Esrom Kloster, 1529 med Mogens Gjø, den eneste Adelsmand, som vides at have indladt sig paa en saadan Overenskomst. 1505 tillod Bispen i Roeskilde, at Bønder paa Antvorskovs Gods, fødte paa Stiftens Gods, skulde være fri for Fødested¹⁾.

Vi se altsaa, at Bønderne bo stærkt blandede mellem hinanden, og at man i den foregaaende Periode ikke maa have anvendt sin Vornedret strængt, ligesom man nu ogsaa for Fremtiden giver gjensidig Afkald paa at anvende den. Paa denne Maade har man sikkert ogsaa i den følgende Tid ordnet sit Mellemværende, ja mangen Gang har vistnok Trusel om Repressalier nødsaget et Herskab til at opgive sin Ret over en Bonde. Johan Barnekow tilskriver saaledes Universitetet 1596, at det skulde undlade at tiltale en Bonde, der boede i et ham tilhørende Sted i Faxe, for hans Fødested, da Barnekow ellers vilde forfølge 10 — 12 af de høilærdes Bønder for deres Fødested²⁾. —

Kong Hans ivrede ofte mod for skarp en Anvendelse

ligere: og alle de Dele eller Delemaal, som nu paa dem reiste eller forfult ere, føre de ei ville komme til Stavns igjen ind paa vort Klosters Gods, som de paa barnefødt er, dem mæle vi alle sammen døde og magtløse og ei ville, at de skulle komme eller være dem til Skade eller Forfang i nogle Maade . . . (og med Hensyn til Kongens Bønder paa Kloster Gods) er nogle Dele eller Delemaal paa dennem reist eller forfult, da skulle de og aldeles være døde og magtløse etc. Danske Samlinger 877, Nr. 6.

¹⁾ Ældste Archivreg. IV. 262.

²⁾ Rordam, Universitetets Historie III. 72. — 1628 har Universitetets Rektor opspurgt en Kalkbrænder, som boer paa Kongens

af Tvangen til at søge Fødestedet. Men især traadte Christian II den lidende Bonde til Hjælp.

Christian II ophævede aldeles Vornedskabet; saaledes maa man vist bestemme Indholdet af de Skridt, han foretog. Ganske vist siges det jo i Reglen, at Christian II kun forbød at sælge Bønderne; men i Virkeligheden angreb han Vornedskabet fra saa mange Sider, at det er et Spørgsmaal, om en Rest blev tilbage. For det Første tillader den geistlige Lov c. 111 de Vornede, naar deres Herskab «farer uredelig med dem og gjør dem nogen Ulov eller Uret, da maa de flytte af det Gods, de paasidde, og ind paa Andens Gods», hvor der intet er fastslaaet om, hvorledes denne Ulov skulde konstateres; en vilkaarlig Bortflytten kunde saaledes let finde Sted. Men fremdeles tillader samme Lov c. 127, at Bønder maatte holde deres Børn til hvad Haandværk, de vilde, og da Haandværk jo var en Kjøbstadgjerning, er der næppe Tvivl om, at den gav den vornede Bondesøn Adgang til at unddrage sig den Pligt at skulle dyrke Jord.

Hvad der imidlertid især maa lede Tanken hen paa, at Christian II helt har ophævet Vornedskabet, er de Virkninger, som hans Love ses at have havt. Kong Frederik I udsteder nemlig kort efter sin Tronbestigelse følgende Brev:

Vi Frederik etc. gjøre alle vitterligt, at for os er beret, at den Tid høibaaren Fyrste Konning Christiern havde gjort og skikket den ny Lov og Ordinancier her i Riget, var der mange Bønder udi Sjælland, som opsagde deres Gaarde til Lage Tid og have deres Herskab deres

Gods og er født paa Universitetets; han spørger, om man ikke skal sætte ham paa en øde Gaard, men det vedtages, at man bør omgaas caute dermed. Matzen, Universitetets Retshistorie II. 296.

Førloff efter forne Ordinantzers Lydelse [betalt] og nu derefter deles og nodes til Stavn af samme deres Herskab, som deres Forlog have optaget. Da efter vort elskelige Danmark Riges Raads Raad, som her nu tilstede er, ville vi ikke tilstede, at saadan Forfølling eller Delemaal skal dennem overgaa, som saa er skilt fra deres Herskab, som fornævnt staar, og deres Forlog givet haver. Dog med saa Skjel, at hver Mand værer sin Husbond horig og lydig og giver hannem, hvis han er hannem pligtig med Rette, forbydende alle, ihvo det helst er eller være kunde, dem her imod dele eller dele lade, platze eller i noger Maade uforrette, indtil saa længe den Sag ydermere kommer for os og vort elskelige Danmark Riges Raad. Givet i vor Kjøbstad Roskildt Mandag næst efter sante Peters Dag ad vincula Aar 1523 under vort Signet¹⁾.

Det fremgaar af dette Brev, at Christian II's Bestemmelse er bleven opfattet, som om den vornede Fæster i det Hele taget kunde opsige sin Gaard²⁾.

Kong Christians Love vare blevne brændte, men Uroen i Sindene var ikke bleven slukket, og Frederik I mødte efter sin Tronbestigelse en saadan Gjæring hos Almuen, at han ikke troede at kunne besværges den paa anden Maade end ved at tilsige Bønderne, at Stavnsbaandet skulde løses. Den 17de September 1523 lod han skrive et Brev saalydende: «Vider, kjære Venner, at vi nu have faaet at vide, hvad vi tilforn ikke havde forstaaet eller faaet nogen

¹⁾ Geh. Ark. Danske Kongers Historie Fasc. 10. Allen, Nord. Rigers Historie IV. 2. 66.

²⁾ Huitfeldt bruger lignende vide Udtryk, hvor han omtaler Indholdet af Christian II's Love: alle Bønder udi Sjælland og Smaalandene skulde være fri for deres Fødested (II. 1182); de Sjællandsfar . . . vare hannem fast tilneget for den Frihed, han dennem for deres Fødested, saavel Kronens som Adelsens Bønder, givet havde (S. 1206).

rigtig Oplysning om, at I sælges og kjøbes [som andre uskjellige Kreaturer]¹⁾ af det Gods, som I ere fødte paa, hvilket i lang Tid haver været Sæd i Sjælland og her i Smaalandene. Dette ville vi herefter ikke tilstede at maatte ske, indtil vi komme vort elskelige Danmarks Riges Raad til Ords, og da ville vi det saa med dem forhandle, at I skulle blive ved slig Frihed, som vore kjære Under-saatter er udi Nørrejylland, Fyen, Lavind (o: Langeland) og Skaane²⁾.

Medens der nu i den første Passus kun tilsiges en Ophævelse af Retten til at sælge dem, er der i Slutningen antydet en fuldkommen Ophævelse af hele Vornedskabet. Kongen har dog maaske næppe ret indset Forskjellen mellem disse Dele, og mærkeligt er det jo ogsaa — hvad der fremgaar af den foran nævnte Forordning —, at man i Sjælland havde forstaaet Christian II's Lov, som om den ophævede Vornedskabet.

Imidlertid skulde Kongens Svaghed og Vankelmodighed klart aabenbare sig ved dette Forsøg, thi samtidig afsendte Kongen en Skrivelse til Sjællands Bisp Lage Urne som Formand for det sjællandske Raad, og heri erklærede han, at han ikke vidste andet eller bedre Middel til at stille Almuen tilfreds. Hvis Raadet imidlertid kunde finde paa at berolige Almuen paa anden Maade, da kunde de tilkjendegive Lensmanden, at han ikke skulde lade Brevet læse. Som Følge deraf kom Brevet aldeles ikke til Almuens Kundskab³⁾.

¹⁾ Disse Ord ere igjen overstregede i Udkastet.

²⁾ Allen, Nordiske Rigers Historie IV. 2. 80. Danske Kongers Hist. Fase. 10.

³⁾ Allen l. c. IV. 2. 83. Se i øvrigt om Frederik I's Forhold til Bonden Heises Bemærkninger i Hist. Tidsskrift 4. R. V. 272 f., 299, 304 f., 5. R. II. 451.

Saaledes vedblev de gamle Sædvaner og Vedtægter om Vornedskabet at være bestaaende under Kong Frederik som ogsaa under hans Søn og Sønnesøn; nogen Forandring i den praktiske Anvendelse er vel ikke foregaaet. Som et Skjøn, men alene som et saadant, vil jeg udtale, at det synes, som om Konger og Herremænd paa disse Tider sjældnere have gjort sig skyldige i en haard og hensynsløs Anvendelse af deres Ret.

Da Reformationen havde tilladt de Geistlige at gifte sig, kom det Spørgsmaal naturligen til at opstaa, hvorledes alle disses Sønner vare stillede. Christian III anordnede da 1550, at alle Præstesønner og Degnesønner, som ægte fødte ere eller vorder paa Præstestavn eller Degnestavn, skulle være saa fri som de Undersaatte, der fødtes i Kjøbstæderne, og ikke deles til Stavn i nogen Maade¹⁾. Denne Regel gik over i D. L. 3—14—12, hvor det endvidere tilføies, at Skolepersoner og Studenter, saa længe de blive ved deres Studeringer og ikke slaa sig til nogen anden Haandtering, ere stavnsfri.

Kong Christian IV indtager en smuk Stilling, hvad hans Forhold til Vornedskabet angaar. Under hans Regering synes i det Hele Bønderne paa Krongodset at have været forholdsvis vel stillede og tilfredse; man er klart nok naaet saa vidt, at Lensmændene forholdsvis sjældnere grebe til det Skridt ved Tvang at formaa Bønderne til at overtage Gaarde. Arent Berntsen forsikrer derfor ogsaa, at Kronens Bønder «ere gemenligen af bedre Vilkaar (end Adelsens Bønder), søger derfor enhver gjerne paa Kongl. Majestæts Gods at være, hvorfor ikke gjerne K. Maj. Lensmænd have Aarsag slig Høihed med vornede

¹⁾ Danske Magazin V. 252. Erslev og Møllerup, Danske Kancelliregistranter 451.

Sønner mod deres Villie paa Kgl. Maj. Vegne at bruge¹⁾. Denne Forfatter opfatter derfor Vornedskabet som nærmest indeholdende en adelig Forret²⁾.

Saare priseligt var dernæst det Forsøg, Kongen gjorde paa, at faa enkelte Godser bebygte ved at tilsige Frihed for, at nogen Vorned skulde deles til Stavns, der flyttede derind. Saaledes udgav han et Brev af 27. Juli 1620: »at vi have for godt anset, at, indtil vi anderledes derom tilsigendes vorder, alle de Bønder, som nu ere eller herefter sig bosættendes vorder udi Antvorskov Len, som dog ere barnefødte paa andre vor og Kronens Len her udi vort Land Sjælland, maa og skal frii bo og bygge paa forne Antvorskov Len og deraf Lenet ikke at afdeles, tiltales eller til de Len, som de ere fødte udi, nødes til at henflytte³⁾».

I det følgende Aar gav han en lignende Frihed for alle de Bønder sønner, der flyttede ind i Kronborg og Frederiksborg Len⁴⁾.

¹⁾ I Aktstykkerne angaaende Afløsning af Ægter og Hoveri paa Krongodset 1623, 1625 (Danske Magazin 3. R. 4. B. S. 148. 250) synes antydnet, at Bønderne temmelig frit indflyttede paa Adelens Gods; imidlertid siges det S. 251, at Lensmændene ofte og tidt maa nød og tvinge vornede Bønder Søner til samme Gaarde. 1622 hedder det i Raadets Betænkning om Bønderdreng, som løbe af Kronens paa Adelens. Kan paa nogen Tid anses, hvad Behov gjøres derudi at remedere. Aktstykker til Rigsraadets Historie ved Kr. Erslev I. 338.

²⁾ Arent Berntsen, Danmarks og Norgs fructbar Herlighed I. 54 jfr. II. 147: Med Vordnede eller Vordnede Søner er en særdeles Herligheds Høihed, som allene Adelen udi Sjælland, Lolland og Falster ere med berettigede. 148: for Adelen . . . en usædvanlig og fast uhorlig Høihed. I. 46: og enddog forømrørte Høihed er (i Synderlighed for Adelen) en stor Herlighed.

³⁾ Sjællandske Registre XVII. Fol. 70, 27. Juli, Fogtmanns Rescript-samling 26. Juli. Dette Brev confirmeres 2. April 1667.

⁴⁾ Brev 16. April 1621. Sjællandske Tegnelser XXI. 567.

Ligesaa aander der en virkelig human Følelse ud af den alt nævnte Bestemmelse, hvorved han forbyder, at man gjorde flygtende Vornede fredløse¹⁾.

Ophævelsen af Vornedskabet kom oftere paa Tale under Kongens Regering²⁾. Hans Forsøg paa at gennem-

¹⁾ Brev 21. Marts 1620, se foran S. 426. Christensen (Hørsholm) Agrarhist. Studier S. 224 siger, at dette Paabud gjentoges 1634, og som Kilde herfor anfører han Mandix, Landvæsensret (anden Udgave) I. 81. Mandix vil dog aabenbart slet ikke bringe Aaret 1634 i Forbindelse med denne Bestemmelse; hans Kilde er Osterssøn Weylle (mærk foruden flere andre Udtryk, at Mandix begrænser det til »Kongens egne Bønder» paa Grund af Osterssøns »Kongens Vornede»); men Osterssøn har intet Aarstal.

²⁾ Christensen (Hørsholm), Agrarhistoriske Studier I. 223 har gjort sig skyldig i nogle meget alvorlige Misforstaaelser i Opfattelsen af Christian IV's Stilling til Vornedskabet. Kongen skal i dette Spørgsmaal have været meget lunken og hans Udtalelser være selvmodsigende; han skal ved et Brev af 26. Juli 1620 have ophevet Vornedskabet over hele Sjælland, men ikke »anset sig mere bunden ved sit Tilsagn end, at han kunde tilbagekalde det, naar han vilde», hvorfor han i de nærmest følgende Aar stadig anvender sin Ret til Vornede og giver Bestemmelser, der gaa lige imod hans tidligere Løfte. Frederik III confirmerer Brevet af 1620, der skal have givet alle sjællandske Bønder Frihed for Vornedskab, men betragter ikke des mindre i samtidige og senere Breve denne Frihed som aldeles ikke bestaaende. Til denne Kongernes Vilkaarlighed og Konfusion kommer Forf. idelig tilbage. Nei — i saadan Konfusion have vore Konger dog ikke gjort sig skyldige, men derimod nok den ærede Forf., som har læst sine Kilder meget overfladisk. Han har misforstaaet følgende Gjengivelse af Brevet af 1620 i Mandix's Landvæsensret I. 82: »alle de Bønder, som ere eller vorde bosatte i Anderskov Lehn, og paa andre Kongens og Kronens Lehne i Sjælland Barnfødte, maa ei deles til Stavns.» Meningen er naturligvis den, at de, som bosatte sig paa Antvorskov Len og som ere barnefødte paa andre Len, skulle være fri for Tiltale. Lignende Begunstigelser ere jo ofte blevne givne. Skulde Meningen være samt de, som ere barnefødte o. s. v., maatte man jo med Forbauselse spørge bl. A. om, hvorfor de i Antvorskov Len barnefødte og ikke bosatte skulde være stavnsbundne, medens alle andre paa Kronens Len barnefødte skulde være fri. Da Forf. er saa forbauset over den

føre en almindelig Ophævelse af dette i Aarene 1633—1634 strandede som bekjendt paa Modstanden fra en Del Herremænds Side. I 1646 gjorde han da et Forsøg paa at sælge Bønderne paa Krongodset deres Frihed. Lensmændene skulde kunne tilstaa dem den for mindst 60 Rdlr., medens dog enhver skulde give efter Formue. Men ikkun 26 Bønder benyttede sig af dette Tilbud¹⁾. —

Det er paa det Tidspunkt, da Enevældens Indførelse i Danmark er ved at modnes, at især Forslagene om en Ophævelse af Vornedskabet faa ny Kurs. Frederik III havde ogsaa antydet en gunstig Stemning med Hensyn til Frigivelsen, for saa vidt han i August 1658 havde givet Tilsagn om, at alle vornede Sønner, der kæmpede tappert under Beleiringen af Kjøbenhavn, skulde faa deres Frihed, hvilket Ord ogsaa blev holdt²⁾. I Aaret 1660 kommer da Spørgsmaalet ret paa Bane. I Sommeren samme Aar skrev saaledes Gunde Rosenkrantz i sin Memoire til Kongen om forskellige Begunstigelser, der skulde tilstaas Stænderne og deriblandt Bonden, at Kongen skulde give

Modsigelse, som Christian IV formentlig gør sig skyldig i, er det besynderligt, at han ikke finder Knudens Løsning eller at han ikke ser, at Kongens Brev fuldkomment stemmer i Indhold med det andet af Forf. anførte Brev for Kronborg eller Frederiksborg Len, ligesom at han ikke har eftersat en anden Angivelse af dette Brevs Indhold end den korte Redegjørelse hos Mandix og i Fogtmanns Rescripter, for da ei at tale om selve den originale Text (jeg har derfor anført den ovenfor S. 445). Naar Forf. endelig tilføier, at i 1624 og 1626 forudsættes det ogsaa som givet, at Kronbønderne kunde flytte ind paa Adelsgodset, naar de vare misfornøiede paa Krongodset, og han til Støtte herfor anfører Kommissionsberetning i Danske Magazin 3. R. 4. B. og Molbech, Christian d. 4. Breve I. 242, saa véd jeg ikke, paa hvilke Udtryk dette skulde kunne bygges.

¹⁾ Se min Afhandling: Christian den Fjerde og Vornedskabet. Hist. Tidsskrift 5. Række IV. 521 f.

²⁾ Rescript 6. Marts 1661.

«alle sine Tjenere» fri for Vornedpligt, at de ei skulle drives til Stavn; men, føier han dybsindig til, «dog er her endnu adskilligt at skrupulere paa pro et contra»¹⁾. Sagen var den, at Rosenkrantz ganske vist mente, at Bondens Vel og Tarv krævede, at man kom ham til Hjælp paa den nævnte Maade, medens han rigtignok paa den anden Side ansaa Bondens Natur for en saadan, at «han ikke kan taale for megen Frihed, men er født til Arbeide og Servitut». Det havde ogsaa været smukkere, om han havde foreslaaet denne Frihed udstrakt til Adelsens Bønder.

Man vil med Hensyn til Christian IV's Forsøg af 1646 kunne iagttage, at ogsaa Hensynet til at vinde nogen Indtægt ved Bøndernes Frikjøbelse har været bestemmende for Forslaget. Den samme Tanke kommer frem i Borger-skabets Forslag den 7. September 1660, da det endnu kun gjaldt om at skaffe Landet Indtægter; man skulde bl. a. søge en saadan ved at lade Vornede for en lidelig Penge, mellem 20 og 5 Rigsdaler efter enhvers Middel, købe sig fri for deres Fødested, hvorved man vilde opnaa en temmelig Indkomst, som da ogsaa slig Ufrihed var skadelig for Herskab som for Tjener, for Landet og det gemene Bedste, saaledes som Erfarenhed lært haver²⁾.

Efter at Suveræniteten er indført, betones derimod skarpere, at Kongen af Hensyn til Bondestandens eget Vel uden Vederlag skal ophæve Ufriheden. Derfor andrager Borger-skabet i sit Forslag af 24de Oktober 1660 paa, at Hans Majestæt vilde frigive de vornede Sønner, at de kunde glæde sig des høiere ved den lovlige arvelige Regering og have des bedre Lyst og Villighed at forbedre

¹⁾ Chr. Bruun, Gunde Rosenkrantz 43.

²⁾ Suhms Nye Samlinger II. 2. 150.

de Gaarde, de bevaaner, hvilket skulde foraarsage stor Tillob fra Skaane, Halland, Holsten, Jylland, og andre Steder, som sig Kronens Gods (hvoraf desværre en meget stor Del øde) i forbemeldte Provinser skulde antage¹⁾. Tanken om, at Arveregeringen i og for sig maatte medføre Bondens Frigjørelse, idet vel altsaa Kongen skulde være den ene mægtige over lige stillede Undersaatter, kommer ganske karakteristisk frem i en Række Forslag, som Konrektor i Roeskilde og snart den første Generalfiskal i Danmark Søren Kornerup indgav til Kongen, og hvor i øvrigt den økonomiske Vinding ved Frigivelsen er stillet i Forgrunden²⁾. Det hedder her:

Her bestaar det tredie Pengemiddel i, at Kong. Majestæt vilde give alle Kronens Bøndersønner løs udi de Lande, som de ere Vornede, mod en Kjendelse af 8, 10, 12 Rigsdaler eller mindre, hvoraf vil følge: 1. at den fattige Bonde gjøres en Fornøielighed udi sin store Trang og Suk ved saadan Friheds Anblik, som hans Børn bliver delagtige udi, 2. at Bondens Hjerte, som hidtil Dags haver ganske været forsagt over sin og sin Posteritets evige Selaveri, kan fatte en ny Resolution, om noget i Fremtiden paakommer, Hans Kgl. Maj. og Kronen til Tjeneste da at stræbe saa høit for sin Frihed, som hidtil Dags haver været desperat over Tvang, 3. synes nærværende

¹⁾ Suhms Nye Samlinger I. 224. Omtrent lignende Udtryk i et anonymt Forslag fra samme Tid, se Riegels, Femte Christians Historie S. 104—105. I den saakaldte Provisional Ordonance af 4. Nov. 1660 hedder det, at i Rigens Drosts Collegium skal og delibereres om at sætte Bønderne i større Frihed, end de hidindtil have havt, og ophæve deres Trældom. Holberg, Danmarkshistorie ved Levin III. 322.

²⁾ Chr. Bruun, Kaj Lykke S. 49, jfr. 15, gjør opmærksom paa dette Forslag.

Regerings Proprietas saadan Slaveri af sig selv at afskaffe og derved usigelig meget conserveres, at 4. Riget inden kort Tid mange 1000 Daler kan kontent bekomme og efter Haanden derved nyde, eftersom de bedste rede Penges Middel paa Landsbyerne ere hos de unge Karle»¹⁾.

Under Frederik III skete dog ingen Forandring i de Vornedes Stilling²⁾. Det meget øde Gods har vel voldet Frygt for at give Bønderne Ret til at bosætte sig, hvor de vilde. Hellere end at tvinge Bønderne til at tage Bopæl paa et bestemt Sted har man søgt ved Begunstigelser at drage dem derhen. Frederik III og Christian V tilstaa saaledes Stavnsfrihed til de af Kongens Bønder, som bosætte sig paa Frydendal Gods, om de end ere barnefødte andensteds³⁾.

Der beror i Geheimearkivet et Aktstykke af ganske mærkelig Art, nemlig en tilsyneladende renskreven Anordning af Christian V «giffvet paa voris kongelige Residentz udi Kjøbenhavn den 28. Januarii A. 1682». Den begynder saaledes:

«Vi Christian den Femte etc. gjøre Alle vitterligt: eftersom vi allernaadigst fornemmer, hvorledes udi den hidindtil forordnede Vornede-Rettighed paa een og anden Side adskillige Misbrug og Vanskelighed forefalder, som siden store Klagemaal og Trætte samt des Bekostning forarsager, da saadant til vore kjære og tro Undersaatters Nytte og Gavn herefter at forekomme, have vi allernaadigst

¹⁾ Gl. kgl. Samling Nr. 1102 Folio: 2714 Quarto.

²⁾ Ogsaa Hannibal Sehested tilraadede i sit politiske Testament (c. 1666) at løse Bønderne fra Stavnsbaand; dog maatte det af Hensyn til Godseierne kun ske skridtvis. Nye Danske Mag. IV. 293.

³⁾ Aabent Brev af 23. Marts 1669, confirmeret 21. Sept. 1670 (Sjæll. Reg.).

for godt anset derudi efterskrevne vis Maade at forestille og derom denne vores allernaadigste Forordning at lade udgaa, saa som vi hermed byde og forordne»

hvorpaa følge samtlige de i Christian V's D. L. indeholdte Regler i omtrent ordlydende ens Form, dog med Undtagelse af 3—14—14 om, at Vorned, som i 20 Aar ikke er søgt til Stavn, skal være fri.

Kongen synes altsaa i Aaret 1682 at have villet give en Lov om Vornedskab, som indeholdt de Regler, hvorom man hidtil var bleven enig i Lovkommissionen — saaledes som ogsaa andre af de i Landslovudkastet fastslaaede Bestemmelser toges frem til Brug, før selve Loven stadfæstedes. Men denne Anordning er ikke bleven udstedt. Den findes ikke i Samlingen af Anordninger, og jeg har i det Hele Intet kunnet finde om den hverken i trykte eller utrykte Kilder; kun i Vindings Udkast eller det «sidste Projekt»¹⁾ til Loven synes nogle i Randen skrevne Ord «om Christian V.s Forordning» at henpege paa denne Lovkilde. At Udkastet til Forordningen har faaet baade Steds- og Tidsbestemmelse, peger vist hen paa, at den først i sidste Oieblik er bleven standset. I øvrigt ere flere andre vigtigé Forordninger, bl. a. Forordning om Jordegods i Danmark, udstedte paa den samme Dag.

Om Grunden til, at Forordningen blev standset, vide vi Intet. Det er jo muligt, at Kongen fandt de Lettelser i Vornedpligten, som Forordningen vilde indføre, alt for store; der var i alt Fald netop i de Aar en stor Tilboielighed hos Bønderne paa flere Godser til at unddrage sig Fødestedsforpligtelsen²⁾. Imidlertid er det mere sandsyn-

¹⁾ Thottske Samling Nr. 1183 Folio.

²⁾ Se det ovenfor S. 358 anførte Brev af 28. Oktober 1681 om de mange fra Fr. v. Arenstorffs Gods flygtede Bønder. Fremdeles

ligt, at Kongen netop ønskede større Lettelser i Vornedskabet. Næste Aar finde vi som alt sagt den Bestemmelse tilføiet, at en Vorned kunde blive fri, naar han i tyve Aar havde været utiltalt. Med denne Tydning passer ogsaa en ganske mærkelig Ytring, som findes i Geheimeraad Moths utrykte danske Ordbog ved Ordet *Vorned*, og som har en egen Interesse derved, at Moth jo stod Kong Christian meget nær. Han siger: Vornede Rettighed er den Rettighed, som en Hosbonde tilegner sig over sine Bønder Sønners Frihed, uden nogen Adkomst i Historierne i nogen Maade, men af idel Misbrug, som ved Længde af Tiden er bleven til en Ret. . . . I Kong Christian V.s danske Lov er derom indført et helt Capitel af de Kommissarier, som vare forordnede Loven at udkaste og til Tryk befordre, hvilke næsten alle eiede Jordegods paa de Steder, hvor Vornede Rettigheden var i Gænge. Men det fortrød Kongen meget, at det var kommen deri, og havde han tidt i Sinde at forandre det, og uden Tvivl maa han i sine Skrifter have begjæret af sin Søn Kong Friderik IV, at han det vilde afskaffe osv.¹⁾

Den fulde Løsgivelse af Stavnsbaandet var saaledes Kong Christians Søn forbeholdt. Imidlertid søgte allerede Christian V at begrænse Vornedskabets Raaderum. Han strækker saaledes en værnende Haand ud over Vornede, som havde bosat sig i Kjøbstæderne²⁾. Ved For-

Brev 27. Septb. 1682 om Forfølgelse af en Del Vornede, paa adskillige Tider bortrømte fra Dronningens Gods. 17. Okt.: en Del Vornede, rømte fra Bavelse. 9. Dec.: en stor Del af Sorø Gods Vornede, rømte Tid efter anden. Sjæll. Registre.

¹⁾ F. P. J. Dahl. Aftvungne Bemærkninger om «Roma Danica» S. 93. Jfr. Hist. Tidsskr. II. 483.

²⁾ Kgl. Missive til Amterne i Sjælland 27. Nov. 1680. Saasom fornemmes, at en Del Vornede, som er født paa vores Amter, haver

ordning af 18. Juni 1692 bestemmer han for at fremme Opkomst og Konservation af Ryttergodset paa Sjælland og af Hestgardens Gaardportioner paa Møen, at alle fri Bønderkarle, som Bøndergaarde eller Boliger paa Møen eller paa Ryttergodset i Sjælland fæste og antage, skulle for de Sønner, som de paa Møen eller paa Ryttergodset avle, være fri for at deles til Fødestavn og pleie deres Vornedret efter Loven¹⁾. Ved Privilegium for Møen af 8. Decbr. 1696 gav han alle dem, som paa Møen og Bogo ere barnefødte eller som senere fødes, fri for Vornedskab; dog skulde Forældrene sætte mindst en af Sønnerne til Sømandskab. Ligesaa bestemte Kongen ved Privilegium af 23. April 1698, at afskedigede Soldater, som nedsatte sig paa Landet, hvor der var Vornedrettighed, skulde have Vornedfrihed for de Sønner, som dér avledes.

Endelig kom Frihedens Dag under Frederik IV. Han havde «fra sin Regerings Tiltrædelse eragtet saadan Vornede Frihed at skulle komme de Lande og Provincer, hvor Vornede-Rettigheden efter Loven pleies, meget til Gavn», og han havde befundet gode Følger af den Vornedfrihed, som han havde tilstaaet Bønderne paa Jægerspris²⁾. Kon-

nedsat sig i Kjøbstæderne, vorder søgt og efterstræbt formedelst Vornede-Rettigheden Skyld, da i Henseende, at vi haver lige saa god og bedre Nytte af dennem i Kjøbstæderne end paa Landet, saa ville vi, at sligt ei skee skal, men de samme, som i saa Maade sig nedsat haver udi borgerlig Næring og gjør borgerlig Tyng, skulle for slig Tale være befriede, udi naadigste Henseende, at Kjøbstæderne, som i denne Tid er bleven hart medtagen, ei videre herved skulle svækkes. Expeditions-Protokol Nr. 4.

¹⁾ Gjentaget for Ryttergodsets Vedkommende i Forordning af 10. Aug. 1695 § 4. — Rescr. 21. Febr. 1693 forbyder, at de Born anses for Vornede, som Militære i Tjenesten avle, naar de ei Gaard fæstet have. Fogtm. Rescr.

²⁾ Se Indledningen til Forordning af 21. Febr. 1702. Om Ordnin-

gen havde derfor ogsaa i Anledning af Carl XII.s Landgang i Sjælland tilsagt vornede Bønder, som holdt sig mandelig i den paahængende Fare, at faa Frihed for Fødested¹⁾. Næste Aar lod han da ogsaa aflatte et Udkast til en Forordning om, hvorledes Stavnsbaandet kunde hæves, og forelagde det for en Kommission, til hvilken der den 12. November 1701 afgik følgende Brev:

Vi tilskikke Eder herhos en Projekt til en Forordning om de Vornedes Frigivelse, som paa vores Landgods i vore Lande Sjælland, Møen, Bogø, Falster og Lolland fødte ere, med Videre, som deraf dependerer, og er vores allernaadigste Villie og Befaling, at I strax træder tilsammen og med hverandre flittigén overveier, om I noget derved til vores Tjeneste kunde have at erindre, enten med noget derfra at tage, tilsætte og forbedre, og os derom Eders allerunderdanigste Betænkende til videre vores allernaadigste Resolution med forderligste tilstiller. Dermed skeer vor Villie²⁾.

Kommissarierne vare Stor-Kantsleren Grev C. Reventlov, Geheimeraad Christian Siegfried von Plessen, Excellencerne Knud Thot, Otto Krabbe, Niels Krag, Christian von Lente, Oversecretærerne Ditlev Vibe og Chr. Sehested, Overkammersecretær E. U. Dose, Etatsraaderne H. Rosencreutz og Gothart Braem. Man vil se, at Kongen har indrettet Udkastet saaledes, at kun Bønderne paa Kronens Gods gaves fri, medens han dog listelig i sin Skrivelse har indskudt en Bemærkning om, at Bestemmelserne lod sig udvide. Han har sikkert kun ventet paa et Vink for at lade Institutet helt falde.

gen paa Jægerspris er intet nærmere bekjendt, se C. F. Wegener. Efterretninger om Abrahamstrup, i Ann. f. Nord. Oldk. 1856, 42.

¹⁾ Breve af 3. og 15. Aug. 1700.

²⁾ Sjællandske Tegnelse.

I Udkastet var der tilsagt Vornedfrihed for Bønder paa «vores eget Landgods», «være sig paa vores Ryttergods eller vores andet ved Amterne beholden Landgods», og paa alt geistligt Gods, Communitetets, Hospitals-, Kirke- og Skolegods tillige med alt andet Gods, hvoraf Kongen har Herligheden, iligemaade pantsat Gods, som Kronen kan indløse, Gods, hvormed nogen er benaadet eller har til Len eller Besolding. Friheden skulde gjælde alle de ikke-vornede Bønder, som vilde bosætte sig paa dette Gods, og dernæst alle de paa dette Gods fødte Bønder Karle, for saa vidt de vare fødte efter den 25de Aug. 1699 eller senere fødtes. Selv om dette Landgods blev solgt eller mageskiftet bort, skulde dog Vornedefriheden følge med Godset. I Art. 5 tillader Kongen, hvis nogen Proprietarius vil beneficere sit Gods med lignende Vornedfrihed, at det maa staa ham frit for, «dog at de derpaa allerunderdanigst søge vores allernaadigste Confirmation, som dennem enten paa alle i Et eller og enhver især skal blive meddelt». Forordningen skred dernæst ind mod forskjellige Misbrug, som hævde indsneget sig ved Udvølsen af Vornedrettigheden, saaledes især Salg af Vornede og Flytning af allerede bosatte Vornede til øde Gaarde; Bestemmelserne herom findes optagne i Frdg. 21. Februar 1702.

Kommissarierne traadte sammen i «Raadstuen for Kjøbenhavns Slot», og den 19. Dec. afgav de deres Betænkning. I denne forekommer nu følgende mærkelige Udtalelse. Da Hans Majestæt tænker at give Frihed for Vornede paa alt det nævnte Gods, saa skulle vi allerunderdanigst ei paatvivle, «men snarere formode, at Proprietarierne, som haver Jordegods udi nogen af bemeldte Provincer og Lande og ved forskrevne Project ej bliver betagen

den Vorned-Rettighed, som dennem over deres Bønder efter Loven tilkommer, skal dog vel med Tiden af sig selv efterfølge Eders Kongelig Mayts. højpriselige Exempel og forunde derés Gods samme Frihed, som Eders Kongel. Mayt. er allernaadigst sindet at give sit Gods, saasom vi ikke kan see, at det skulde være skadeligt, men langt meere profitabel, at Vorned Rettigheden blev ophævet, i Henseende til, at en god Oeconomus, som forestaar sit Gods vel, har fast ingen Gavn af Vorned-Rettigheden, eftersom han altid kan faa sit Gods besæt, naar han handler vel med sine Tienere og gouvernerer sit Gods, som han bør, og saafremt Proprietarien er en ond Oeconomus, saa tiener den Frihed ham ikke til andet end til at misbruge og poussere Vorned-Rettigheden videre, end det i sig selv er billigt og lovligt. Derforuden animeres Bonden ved Vorned-Rettighedens Ophævelse langt meere end ellers til at blive ved Stedet, som han er født paa, naar hand seer, at han og hans Børn kan med Frihed besidde det Sted, som han stræber for, hvorimod han skrækkes og jages fra sit Fødested, naar han iblandt har en ond Husbond og seer sig og sine Børn tvungen ved Vorned-Rettigheden og maa erfare, at han og hans Sønner (som ere lige saa vel Eders Kongl. Mayts. Undersaatte som de andre Landsaatte i de øvrige Provincer, hvor Vorned-Rettigheden ei er i Brug) skal dog være haardere Vilkaar undergiven end de, hvorudover han forgaar Mod, Lyst og Hjerter til Arbeid, ja til at vove Livet i Tilfælde af Nød, og saaledes insensiblement ruinerer sig selv og incommoderer Husbonden. I lige Maade skulde det og hindre, dersom Vorned-Rettigheden blev ophævet, at ikke saa mange Bønderkarle i Jylland skulde udgaa der af Landet til fremmede Steder, men heller forføie sig herind og antage Gaarde

til at bebygge, hvilket de ei nu tør gjøre af Frygt for Vorned-Rettigheden, og over alt kan vi allerunderdanigst ikke see, hvorledes Proprietarierne, naar som helst Eders Kongel. Mayt. nu allernaadigst frigiver sit Gods efter Projectets Indhold, kan maintainere Vorned-Rettigheden ved deres, men bliver herefter insensiblement obligerede til at give deres Gods samme Frihed¹⁾.

De Indvendinger, som Kommissionen fremsætter, gaa ud paa, at da der ved den Bønderne paa Ryttergodset og paa Moen og Bøge givne Vornedfrihed er stillet bestemte Betingelser med Hensyn til Præstation af Soldater og Søfolk (se foran), burde her vel ogsaa stilles den Condition, at Bønderne holdt Fæstestederne vel vedlige og rigtig svarede Skatterne, — hvilket ogsaa blev optaget i Forordningen af 1702, Art. 1. Udtrykket, at de Vornede *til ævrig Tid* skulde være fri, ønskede man forandret til *herefter*, «paa det Eders Kgl. Maj. kan have sig allernaadigst forbeholden at gjøre Forandring derudi, om Beskaffenheden i Fremtiden det skulde medføre». Kongen har dog ønsket at binde sig stærkere og lod *til evig Tid* blive staaende. Den femte Artikel i Forslaget om, at den af Proprietarier givne Frihed skulde kongelig konfirmeres, fandt man med Grund burde udelades, «saasom det efter Loven staar enhver Proprietario frit for at frigive sine Bønder, naar han vil²⁾. I Forslaget var der tillagt den Bondesøn Frihed, som havde bosat sig i Kjøbstad og

¹⁾ Danske Samlinger 877, Nr. 25. Jfr. Protokol over adskillige Kommissioner i Raadstuen for Kjøbenhavns Slot Nr. 4.

²⁾ Denne mærkelige Bestemmelse i Regeringsforslaget har, som jeg formoder, havt for Øie at sikre en almindelig Vornedfrihed med Hensyn til Godset ogsaa for fremtidige Arvinger og Erhververe, saaledes som Reglen skulde være med Hensyn til Krongodset, selv om det afhændedes.

været utiltalt i 3 Aar, og ligeledes Frihed for den Vornede, som i 6 Aar havde været bosat paa Landet utiltalt. Man fandt imidlertid Præscriptionsfristen for kort og ønskede, at det skulde have sit Forblivende ved Danske Lovs Bestemmelse; eventuelt foresloges i de to Tilfælde 6 Aar og 10 Aar som Præscriptionsfrist; Kongen valgte 5 Aar og 10 Aar.

Kommissionsbetænkningen var underskrevet af Reventlov, Plessen (dog med en Reservation: in so weit diese Relation meinem Voto nicht entgegen), Krag, Lente, Vibe, Sehested, Dose, Rosencreutz.

Geheimeraad v. Plessen havde altsaa forbeholdt sig et særligt Votum. Dette, som ogsaa er bevaret, gaar ud paa, at Ophævelsen af Vornedskabet ikke kan være til synderlig Nytte, især naar Lovens Rettesnor bliver *stricte* fulgt og de *abusus*, som sig nu og da havde indsnegen, igjen bleve afskaffede. Desuden vilde det bedste Middel til at opmuntre sjællandske Bønder og alle Undersaatter i Landet til at forestaa deres Bondehandel vel, sikkert være, om man ved en stadig Forordning vilde sætte Contributionerne paa enhver Tonde Hartkorn efter Proportion af det, som Jordegodset kunde taale. »Skulde Hans Kgl. Maj. endnu blive i de allernaadigste Tanker at lade Vorned-Rettighedens Eftergivelse gaa for sig, saa er hans Excellence af den allerunderdanigste og uforgribelig Mening, at sligt ikke skulde restringeres til Hans Kgl. Majest. eget Gods alene, men generaliter over alt Gods at extenderes.»

Medens Geheimeraad v. Plessen saaledes stiller Alternativet Alt eller Intet, var der en anden af Kommissionens Medlemmer og en høist indsigtfuld og erfaren Statsmand, der vel Intet havde at indvende imod, at Kronens Bønder frigaves, og gjerne vilde løsgive sine egne Bønder, men

derimod ansaa det for høist skadeligt, om Vornedfrihed ogsaa skulde gjælde Proprietargodset. Det var Geheime-raad Otto Krabbe til Egholm¹⁾. Han søger navnlig at modbevise de Bemærkninger, som Kommissionen har fremsat om, at Vornedskabets Ophør skulde være profitabelt for Proprietariernes Gods, og som stille i Udsigt, at Kongens Tilsigelse af Frihed vil have til Følge, at Proprietarierne se sig nødsagede til at følge efter. Han beklager ogsaa, at ikke flere af de velhavende sjællandske Proprietarier som Etatsraaderne Schøler, Bendson, Adler og Trolle eller andre i Provindsen landkyndige havde været med i Kommissionen, da man saa sikkert vilde have hørt Udtalelser af anden Art. Naar undtages Etatsraad Braem og Krabbe havde de høirespective Herrer ikke havt Jordegods i Sjælland. — Hertil kan man nu rigtignok bemærke, at det altsaa viser sig uheldigt, baade naar Kongerne lade de sjællandske Godseiere udtale sig, og naar de søge Hjælp hos andre. Vi saa, at man tillagde den Omstændighed stor Indflydelse paa Vornedskabets Vedvaren, at Concipisterne af Christian V's Danske Lov havde havt Gods paa den sjællandske Øgruppe, og her anker Otto Krabbe over, at især Godseiere uden for dette Oomraade ere blevene hørte.

Det forekommer Krabbe uheldigt, naar Kommissionen vil udvide Kongens Forslag til Proprietariernes Gods, thi for dem vil Vornedskabets Ophævelse virke meget skadelig. Herved tænker han ikke paa Dronningens eller Prinds Jorgens Gods eller paa Ryttergodset eller de Geistliges, Grevers og Friherrers Gods og andet deslige, hvilket alt sammen jo er privilegeret paa flere forskjellige Maader:

¹⁾ Hans Indlæg er dateret Egholm den 30. Dec. 1791. Danske Samlinger 377.

ved saadant Gods er det let at være en god Økonom, og dér kommer fri Karle nok til at fæste Gaarde. Ikke heller tænker han paa dem, som have andre Indkomster at leve af end deres Jordegods, saasom ved Arv, lykkeligt Giftermaal eller de, som ere i kgl. Majestæts Tjeneste og nyde Løn; thi de ville let kunne gjøre Forstrækninger til Bøndernes og Godsets Konservation. Det er de andre ikke saaledes stillede Eiere, han har for Øie, og især tænker han paa de ikke formuende Proprietariers og paa Enkers Gods i skarpe Egne, hvor ikke er nogen Moderation, saa at Indtægterne kunde svare til Udgifterne. Om hvorledes Vornederetten bidrog til at faa Godset besat, troede Krabbe, som i over 30 Aar havde besiddet Gods i Sjælland, at have nogen Erfaring. Krabbe vilde ikke have kunnet faa sit Gods besat og beboet, om han ikke havde havt Vornedret, og dog havde han tilbudt andre fri Karle de allerbedste Konditioner, han kunde optænke, endog deres Sonner fri for Vornedpligt; men de undskyldte sig, med mindre han vilde give dem fri for Hoveri og Reiser, hvilket hverken han eller nogen Proprietarius kunde gjøre, som havde Sædegaarde. Derfor havde man næppe Grund til at tro, at Vornedrettens Ophævelse skulde hidrage Jyderne, af hvilke nu saa mange udgaa til fremmede Steder; tværtimod vilde vel saa ogsaa Sjællænderne blive flyvefærdige.

Naar det anføres, at ved Vornedefrihed skulde Bønderne snarere vove Livet i Nødsfald, da minder han om, hvorledes fyenske Bønder svigtede Ulrik Chr. Gyldenløve, saa at han blev slagen og fangen, medens derimod Møenboerne med Mod og Lyst modstod Fjenden.

«Udi Holsten haver Proprietarierne og Vorned-Ret, ikke alene over deres Mandkjøn, men og Kvindekjønnet.

Dersom de befandt Friheden dem at være nyttelig og gavnlig, da gav de dem vel fri for Vornedpligt, eftersom Proprietarierne dér holdes for bedre Oeconomister end som her og konsekventer skulde forstaa det bedre end som vi her, men jeg haver ofte hørt af dennem sige, at dersom de ikke havde Vornede Rettigheden, da kunde de ikke conservere deres Gods i god Stand, eftersom der og forefalder megen Arbeide og Hovgjerning.»

Til disse som ogsaa andre af Krabbes Argumenter vilde nu kunne gjøres forskjellige Bemærkninger; men han anfører endvidere et Bevis, som fortjener Opmærksomhed og indeholder en virkelig Spaadom: «Jeg vil med allerunderdanigst Dristighed nok tilstaa, at dersom Vornede-Ret ikke havde været ved mit og andre Proprietariers Gods her i Sjælland, da havde fleste Proprietarier ikke kunnet fremskaffe deres Mandkjøn til seneste Udskrivning, uden de dertil skulde brugt og taget bosatte Bønder, hvilket og vel i efterkommende Tider vil vise sig, dersom Vornede-Ret paa Proprietær-Gods bliver ophævet.»

Saaledes kommer Krabbe her til at bebude et Stavnsbaand medført af Hensyn til Soldaterudskrivningen, saaledes som det ikke længe efter skulde blive sat i Værk.

Kong Frederik lyttede dog ikke til den Advarsel, som Otto Krabbe havde fremsat. Det Vink, som Kommissionen havde givet om, at Proprietarierne snart maatte følge efter, naar Kongen havde frigivet sine Bønder, og Plessens Tilskyndelse til hellere at give alle Bønder Frihed end at skjænke den alene til Kronens Bønder — dette Vink har Kongen sikkert grebet med Glæde som det, der ogsaa tiltalte hans Hjerte mest. Saaledes udkom da Forordningen af 21. Febr. 1702, som tilsagde alle de Bønder Vornede-Frihed, som vare fødte efter Kongens Regerings Tiltræ-

delse den 25. August 1699 eller senere fødtes. For de øvrige vornede Bønder søgte han at mildne Pligten ved at fjerne forskjellige Misbrug, ved at forkorte Præscriptionsfristen og ved at true Proprietærerne med alvorlige Straffe for Overtrædelse af Lovens Regler.

Jublen over den vundne Frihed var almindelig. Vilhelm Helt lader kort efter den sjællandske Bonde synge:

.....
Men, Gud skee Lov, den slemme Skik,
som Bonden før har plaget,
den er nu af Kong Friderik
fra Bonden slet borttaget.
Gud være selv hans store Løn!
Han vil det nu ei vide
og see, at mangan Bondesøn
den Trældom meer skal lide.